

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Capitvlaria Regvm Francorvm

Additae sunt Marculfi monachi & aliorum formulae veteres, & Notae
doctissimorum virorum

Baluze, Etienne

Parisiis, 1677

Ad Librvm Primvm.

urn:nbn:de:hbz:466:1-22974

codex in quo veteres quaedam formulæ continebantur, qui olim Petri Danielis ac demum Jacobi Bongarlij fuerat, eas quoque adicere visum est, ne quid formularum desiderari posset. Vtere his, Lector, & fructe. Vale.

AD LIBRVM PRIMVM.

REVERENT. P. LANDERICO] Auctoris seculum, ætatem, & institutum ex hac epistola discimus, quæ ab alio expectare frustra esset. Se enim Marculfum nomine, professione monachum fuisse, & septuaginta annis majorem discretè testatur. At cum Landerico, cujus iussu id suscepisse fateatur, opus suum inscribit, tempus certissimè designat. Ille namque Landericus, celsi civitatis cui præfuit nomen non addatur, alius à Landerico Parisiorum anstite esse non potest: quæm Chlodoveo seu Ludovico Dagoberti F. Rege claruisse constat circa annum Christi DCIX. cujus tandem sanctissimam memoriam Ecclesia Parisiensis IV. Eid. Junij quotannis recolit. Quòd verò Landericum Papam appellet, seculi more loquutus est Marculfus. Omnes quippe tum Episcopi Papæ vocabantur. Id ex Sidonio, qui passim omnes Gallia Episcopos Papas agnominat, palam est, tum ex Gregorio Turonensi, apud quem non semel hæc vox eodem sensu reperitur, & epistola Chlodovei Regis ad synodum Aurelianensem I. hæc legitur epilogus: *Orate pro me Domini sancti & apostolica sede dignissimi Papæ*. Fortunatus quoque Venantius Pictavenfis Episcopus, ejusdem ævi scriptor, Leontium Burdigalensem & Gregorium Turonensem Papas passim vocat. Quin & synodus Turonensis II. sub Chariberto R. cap. 21. Epauensis canones memorans, à *Papa Avio*, qui Viennensis Episcopus fuit, & ceteris Episcopis conscriptos esse ait. Quod à Græca voce, quæ patrem significat, deductum & veteribus usitatissimum fuisse ex Cypriano, Athanasio, Rufino, Hieronymo, & Augustino jam nemo nescit. Neque verò Iustiniani seculo, ut quidam putant, aut circa Gregorij Magni tempora, ut alij, illud exolevisse dici potest. Nam & plerique multis post annis, præsertim extra Italiam scriptores, Papæ nomen omnibus Episcopis tribuerunt. Extant inter cetera veteres Tortarij Floriacensis versus, ante sexcentos annos conscripti, de translatione B. Mauri, quibus quidam inducit Britannus Episcopus, dum caulam fugæ reddit, dicens melius esse fugere quam me barbarico Papam contradari Indo. Donec in synodo Romana primus, ut à doctissimo Cardinale observatum est, Gregorius VII. Pontifex Romanus constituit ut Papæ nomen unius esset in orbe Christiano, quod inter ejus dictatus lib. 2. regisfrivideri est.

REVERENTISSIMO] Sic MS. ut & apud Sidonium ep. 14. lib. 5. *reverentissimo exemplo*, non *reverendissimo*; ne operatum vitium putes.

EBETVDO] Gregorius Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 2. *Cum starent omnes in hebetitate mentis attoniti*.

TAM IN PAL. Q. IN PAGO] In palatio, de negotiis scilicet quæ ante Regem expediuntur, & de quibus chartæ regales fiunt, quæ Tom. II.

primo libro traduntur. In pago seu in unaquaque civitate, ante Comitum vel judicum loci; quæ chartæ pagenses dicuntur, & secundo libro proponuntur, quæ de re latius libro secundo.

IN ANTEA] id est, in posterum, dehinc, veteribus Gallis *en avant*, unde natum Italicum *inanzi*. Quæ dictio non hujus tantum auctoris propria, qui sexcentis locis ea utitur, sed & omnium ferè ejusdem ævi & sequentium auctorum. Itaque nil frequentius in synodis, capitulis, annalibus, & chronicis, quod semel annotasse visum est.

PRIVILEGIUM] Privilegij nomine heic significatur instrumentum libertatis ab Episcopo monasterio tributa, quæ vulgò exemptionem dicimus, quo sensu hæc vocem à plerisque usurpatam esse video. Porro hæc formula testatur jam tum in usu fuisse ejusmodi libertates, & ab Episcopis, quorum præcipuè intererat, conscribi & indulgeri solitas. Verè autem privilegium dicitur. Nam jure communi Abbates Episcopis suberant, can. 4. Concilij Chalcedonensis, synodi Aurelianensis I. sub Chlodoveo c. 9. c. 21. *Abbatibus pro humilitate religionis in Episcoporum potestate consistant*. ex quo in capitulis Benedicti Levitæ exscriptum est cap. 139. l. 6. & apud Gratianum can. *Abbatibus*. 18. q. 2. Synodi Epauensis c. 19. Aurelianensis II. sub Childeberto c. 22. Capital. Caroli M. lib. 2. cap. 8. can. *Monasteria*. 18. q. 2. Itaque hæc formula exemplis se tenet Lirinensis, Agaunensis, & Luxoviensis cœnobiorum, hoc addito, nihil de canonica institutione convelli quicquid domesticis fidei pro quietis tranquillitate conceditur, & ideo si Abbas neglexerit aut non potuerit, ad Episcopum monachorum coërcitionem pertinere. Sanè illud in ædificandis monasteriis privilegium ab ipsis ædificatoribus anxie exquisitum & ab Episcopis concessum fuisse probant multa quæ adhuc extant exempla. Sed tandem quo firmius ejusmodi libertas consisteret, à summis Pontificibus eam confirmari ultro petierunt & impetrarunt. Pleraque etiam cœnobia directò ab eadem sede apostolica se ab Episcoporum eximi potestate petierunt. Quod ut ab initio ex nimia antistitum in monachos levitia ortum est, (ut Gregorius VII. lib. 2. ep. 69. testatur) ita negari non potest multos libertatis obtentu fugasse disciplinam. Unde frequentem exemptionum suo seculo usum exagitant Petrus Blesensis ep. 68. & S. Bernardus de consideratione lib. 3. c. 8. & seqq. qui tamen probat eam exemptionem quæ pro voluntate fundatorum quibusdam monasteriis indulta est, ut specialius ad sedem apostolicam pertinerent. Igitur ex hac formula patet initio Episcopos, conventu aliorum Episcoporum habito, liberationem à sua potestate monasteriis concessisse, rogatu ut plurimum Regum & procerum ipsorum qui ædificaverant, cujus rei multa hodie quoque suppetunt exempla. Siquidem præ-

Cap. 1.

ter illa quæ ab auctore heic afferuntur, & Vincenij martyris in suburbano Lutetia basilicam à B. Germano Parisiensi Episcopo, à quo nunc nomen habet, simili privilegio donatam legimus apud Aimoinum lib. 3. c. 2. quod integrè ibidem à Ia. Breulio exscriptum videre est. Rex quoque Guntchramnus, quæ ipse, uxor ejus, aut binæ filiae cenobia construxerant, multisque possessionibus & donatiis instructant, eodem pacto ab Episcoporum conventu confirmari enixè postulavit, & ut fieret obtinuit in synodo Valentina, quæ anno regni ejus xxxiv. habita est. Extat etiam Bertefridi Ambianensis Episcopi privilegium libertatis Corbeia veteris, ad petitionem Chlotharij Regis & Bathildis Reginae conscriptum vlll. Eid. Septemb. anno septimo Chlotharij, quod eandem fermè clausulas ac præsens formula continet. Insigne verò est privilegium libertatis ab Episcopo Parisiensi B. Dionysij monasterio data, quod ob celebritatem nobilissimi cenobij, & quod à Landerico, Marculfo ætate suppari, indultum sit, & non parum ad hujus capituli illustrationem facit, adscribere non gravabor. Est verò ejusmodi in cortice scriptum, & heic diligentissimè exscriptum.

DIVINA largiente gratia Landericus Parisiorum Ecclesie Episcopus. Quoniam quidem inter ea quæ Dei disponente providentia cursu temporis agimus, si quid rectè actum est, ad illius qui & dando præmonuit & posse contulit, gloriam & nostram prosperitatem non est dubium attinere, decet & præsertim eos qui in sacris ordinibus eminere videntur, privatae & publicæ rei ita curam agere ut & sua peccamina adnullare, & si quid est virtutis, hoc semper ad altiora student provehere, & aliorum vel benefacta commendare vel vitia invigilent corrigere. Debet etiam esse grata omnium Dei fidelium inter se familiaritas, & in expectandis dandisque beneficiis adeo opportuna propinquitas ut nulli prorsus digna petenti non modò non abnuat, verùm etiam ut amplius quod dignum est ab altero petere postuletur. Quapropter novèrit omnium catholicæ Ecclesie cultorum generalis universitas quòd Dominus gloriosissimus Cludovicus Francorum Rex, divino irradiatus lumine, religiosa petitione humilitatis nostræ extremitatem poposcit ut & nos & Canonicorum nostrorum communis fraternitatis securitatis & incommutabilitatis privilegium ederemus pro reverentia S. Dionysij lociorumque ejus Rustici & Eleutherij, qui cum eo laurea martyrij sunt redimiti, ad basilicam ipsorum ubi ipsi corpore requiescunt, & in virtutum miraculis coruscant, & ubi Dagobertus genitor suus quondam Rex vel genitrix

sua Nanthildis Regina sepulturas habere videntur. Quamquam sancta Carthaginensis synodus facta à beata memoria Domno Bonifacio ejusque coepiscopis non prohibeat monachos sub privilegio proprio residere, vel sancti Augustini libri de ecclesiasticis gradibus doceant monachos sub quiete regulariter viventes sua singulari lege debere quiescere & ab omni infestatione Clericorum intrepidus permanere, ne secularis strepitus eos lædat quos districta regula servitutis Domini moderatur. Quod nos considerantes, dum & canonica institutio nos hac de re non præjudicat, vel ideo quia supradicti Domini Cludovici Regis petitio quasi nobis jussio est, cui difficillimum est resisti, vel pro reverentia tantorum martyrum, quorum patrocinio se ipse commisit, ut ipsis monachis secundum sanctum ordinem vivere liceat, & ut tam pro nobis quàm pro omnibus nostræ Ecclesie fratribus Deum orent, ipsum privilegium plena voluntate unà cum consensu fratrum meorum ipsis concessisse visus sum. Per quod decerno atque obtestatione divini nominis interdicto ut nec ego deinceps nec ullus successorum meorum hoc audeat infringere vel temerario ausu aliquatenus violare, videlicet ut omnis Presbyter vel Clericus ex his quæ in ipso loco beatissimi Dionysij martyris, vel extra ex loco qui dicitur fons S. Remigij, sicut via distinguit quæ præbet iter juxta pratium quod dicitur formosum, usque ad Ecclesiam S. Quintini martyris, & illinc per regalem stratam donec veniatur ad vivarium in capite triceni pontis, sicut prata fratrum distinguunt, usque ad præfatum locum fontis B. Remigij, omnes illi qui in hoc circumscripto spatio Ecclesie serviunt, sint liberi & absoluti ab omni debito & redditione circadarum & synodorum. Tamen volumus, & pro reverentia sancti martyris Dionysij concedimus, ut si necessitas eis fuerit, ex nostro & successorum nostrorum episcopatu sine pretio chrisma & oleum suscipiant. Et si quis eorum Presbyterorum vel Clericorum fortè aut occisus, quod absit, aut vulneratus fuerit, aut ex his omnibus aliquis injuriæ acclamatio surrexerit, quicquid ex his omnibus ad nos pertinere videatur, hoc totum Abbati qui in ipso sancto loco præfuerit ceterisque fratribus habendum & disponendum concedimus. Quòd si aliquis calliditate aut cupiditate præventus fuerit, & ea quæ sunt superius

comprehensâ temerario spiritu violaverit, tribus annis pœnitentiam agat, à communione fratrum sequestratus, & nihilominus hoc privilegium Christo protegente, qui & adjuvet illud conservantibus, & dissipet illud destruere cupientibus, perpetuò maneat incorruptum. Quam definitionem constitutionis nostræ, ut nostris & futuris temporibus valitura sit, manus nostræ subscriptionibus roboravimus, & coëpiscopis Domnis & fratribus nostris rogavimus ut ipsum insuper firmare debeant. In Christi nomine Landericus ac si peccator Episcopus urbis Parisiæ hoc privilegium consensit & subscripsit. Munemundus Episcopus consensit & subscripsit. Gouvaldus Episcopus consensit & subscripsit. Vulfoleus Episcopus consensit & subscripsit. Armenarius Episcopus consensit & subscripsit. Rauracus Episcopus consensit & subscripsit. Malchardus Episcopus consensit & subscripsit. Eligius Episcopus consensit & subscripsit. Grator Episcopus consensit & subscripsit. Ioannes Episcopus consensit & subscripsit. Burgundio Episcopus consensit & subscripsit. Faro Episcopus consensit & subscripsit. Richoaldus Episcopus consensit & subscripsit. Baldomerus Episcopus consensit & subscripsit. Audoenus Episcopus consensit & subscripsit. Taurinus Episcopus consensit & subscripsit. Eustorchius Episcopus consensit & subscripsit. Laridanus seu Karioendus Episcopus consensit & subscripsit. Berthefridus Episcopus consensit & subscripsit. Audebertus Episcopus consensit & subscripsit. Clarus Episcopus consensit & subscripsit. Castadius Episcopus consensit & subscripsit. Litterius Episcopus consensit & subscripsit. Palladius Episcopus consensit & subscripsit. Ætherius Episcopus consensit & subscripsit. Ingoldus Episcopus consensit & subscripsit. Facto privilegio sub die KL. Iulij in anno xv. regnante Cludovico gloriosissimo Rege. Austrolenus Lector jubente Domino Landerico Episcopo hoc privilegium scripsit & subscripsit.

Hunc Episcoporum ea de causa conventum memorat Aimoinus lib. 4. c. 41. & Clipiæ, quod tum palatium in agro Parisiensi ad Sequanam erat, habitum fuisse ait. *Nostri itaque devotio hæc extat animi* (inquit ibidem apud Aimoinum Rex Clodoveus) *ut monasterium patris nostri Domini Dionysij, in quo ipse cum consortibus testimonij veritatis requiescit humatus, & pia memoria genitores nostri, Dominus videlicet Dagobertus, ac Domina Nanthildis, se sepelire mandaverunt, ab omni solvamus dominio mortalium: quatenus Abba vel fratres eo loco commanentes possessiones*

Tom. II.

à parentibus nostris sive ab aliis fidelibus Christianis sibi traditas absque ullius dominantis iniquitate possidentes, pro salute nostra ac statu regni nostri liberius Deum deprecemur. *Hinc autem nostra suggestioni consentit venerabilis vir Landericus Parisiæ urbis Præsul, in cuius diocesi cœnobium illud suum est, & cui usque ad præsens tempus subjectum fuit. Hanc ergo libertatem servi Dei inibi constituti dum fuerint adepti, nullisque præter Dei ac sanctorum eius, nostramque, (cui etiam tota natio Francorum parei) fuerint perperam dominatum, sciant se debito tali genitoribus nostris & nobis eisque &c. fore obnoxios. Quæ longius ideo adscripsimus quòd & caput propositum & superius instrumentum manifestò illutrent. Hæc demum libertas, seu exemptio, rogatu Pipini R. à Zacharia PP. auctoritate apostolica confirmata est, Bulla scripta in Lateranis anno V. Zachariæ 11. Non. Novemb. imperante Domino piissimo Augusto Constantino à Deo coronato anno 1 v. Indict. v. 1. quæ eadem in cortice scripta, in tabulario celeberrimi illius cœnobij extat, à qua plumbum Zachariæ Pontificis nomine inscriptum filo canabino pender.*

DOMINO SANCTO] Propria hæc Episcoporum *negotiorum*, ut supra in epistola Marculfi ad Landericum Episcopum, & infra passim. Nec aliter scribere soliti, ut & *sanctus tua, &c.* Gregorius Thaumaturgus in epistola canonica can. 7. *Vias vel domos nescientibus barbaris ostendentes, etiam ab auditione arcere oportet, donec de iis congregatis sanctis aliquid communiter visum fuerit, & ante eos sancto Spiritus, Balsamon ibi sanctos Episcopos appellat: Illud autem, ante ipsos sancto Spiritui, subiunxit, ostendens quòd quacunq; in communi consideratione ab Episcopis dispensantur & statuuntur, Spiritus sanctus suggerit.*

ET NE NOBIS ALIQUIS DETRAHENDO] Privilegium Corbeix à Bertefrido Ambianensi Episcopo indultum, quod proximè huc formulæ accedit, eandem clausulam ita concepit: *Et ne nos ad hoc propria deliberationis instinctu posteritas æstimes decrevisse, cum etiam antiquiora vel in novo tempore monasteria, propria privilegia sunt consecuta, ex quibus ut pauca, dum longum est omnia evolvere, nominemus, Agaunensium, quòd velut istud est regio munere ditatum, Lirinensium, ut basilica domni Marcelli, immòque & monasterium Luxoviense, hoc videntur habere concessum, & omnem libertatem sunt consecuti &c. Sancti verò Marcelli, quod heic additur, privilegium a synodo Valentina confirmatum est, quæ à Guntchranno R. ob id præcipuè habita anno regni ejus xxxi v. Ejus hodie, præter unicum illud caput, nihil extat.*

LIRIN. AGAVN. ET LUXOV.] Lirinensis quidem insule antiquissimum monasterium, & quod ab Eucherio Lugdunensi, Sidonio, & aliis abundè celebratum est. Agaunense verò à Sigisimundo Gundobaldi F. Burgundionum R. constructum fuisse testatur Gregor. Turon. lib. 3. c. 5. In MS. legebatur *Agaunensis*, cujus loco veram lectionem reposui; quamquam & apud Faulstum Presbyterum ejus sculi scriptorem Agaunense cœnobium scriptum est. De Luxovio verò

Iii ij

Burgundia cenobio vctus auctor vitæ S. Eligij Noviomensis lib. 1. apud Surium refert Andoënum seu Dadonem Rothomagensem Episcopum ejus auctorem extitisse. quod tamen non omnibus probatur. Illud quidem constat, non multo ante auctoris nostri tempora cœpisse.

SACROS PERCIPIAT GRADVS] Monachi quippe Clerici non sunt. l. generaliter 40. C. de Episcop. & Cleric. Nam primis seculis monachos extra clerum fuisse indubitatum est. Ideo can. 4. synodi Calchedonensis ecclesiasticis aut secularibus negotiis se immiscere prohibentur: nisi si *ἐκ δὲ τῶν ἀποστολικῶν, ἢ τῶν προφητικῶν ἀποστόλων, ἢ τῶν ἁγίων, ἢ τῶν ἱστορικῶν.* Vnde & eodem can. & can. 8. in pœnis, non depositione, ut Clerici, sed excommunicatione cum laicis puniuntur. Adhucque in synodo Ticinensi anni DCCCXXXVIII. in qua Carolus Imperator renunciatus est, laici & monachi perpetuo anathemate feriuntur. qui locus extat & apud Aimoind continuatorem lib. 3. c. 35. B. Hieronymus ad Heliodorum de laude vitæ solitariae pluribus aliam docet esse causam monachorum, aliam Clericorum, hos pascere, illos pasci. Quod infinitis patrum testimoniiis probari possit, nisi certo certius esset monachos Clericos non fuisse usque ad tempus Zosimi & Sircij Romanorum Pontificum; quorum hic epist. 1. c. 23. ad Himerium innuere videtur licentiam se prestare monachis morum gravitate & fidei institutione commendatis ut possint Clericorum officii aggregari. Inter opera Hieronymi legitur Epiphani ad Ioannem Hierosolymitanum epistola, ab eo Latine reddita, in qua refertur Epiphanium ordinasse Presbyterum monachis quibusdam Syriæ poſcentibus qui eis dominica sacramenta conficeret.

QVEM ABBAS POPOSCERIT] Privileg. Bertheſtidi: Si quos autem gradus Clericorum minores aut majores Abbas jam dicit monasterij elegerit, sive intra aut extra monasterium, sine aliqua premij acceptione consuevit consecrare.

ALTARE BENEDICAT ETC.] Privileg. Bertheſtidi. Altaria ad sepeditum monasterium, vel tabule si defuerint, Episcopus Ambianensis Ecclesie in Dei nomine benedicat, & chrisma sacrum conficiat sine pretio, & annis singulis pro reverentia sanctorum sine ullo pretio, muneris causa concedat. Privileg. Landenici: Si necessitas eis fuerit, ex nostro & successorum nostrorum episcopatu sine pretio chrisma & oleum suscipiam. Et quod de chrismate sine pretio dicitur, rectè id & secundum canones. Synodi Barcinonensis sub Recaredo R. c. 2. ut cum chrisma Presbyteris diocesanis pro neophytis confirmandis datur, nihil pro liquoris pretio accipiatur. Meldenſis seu verius Parisiensis cap. 45. *Ne nemo Episcoporum vel quilibet minister ecclesiasticus propter sacrum chrisma aliquo muneris accipiat, neque denarios, vel quilibet munuscula.* Synodi Cabilonensis II. sub Carolo M. can. 16. ex quo Gratian. can. Statuimus. 1. qu. 1.

NULLAM PENITVS ALIAM] Bertheſtidi: *Ne quicquid predicti monasterij monachis sub libertate evangelica regio munere seu à quibuslibet Christianis in agris, in mancipiis, vi-*

neis, silvis, auro, argento, vel vestibus, vel quibuslibet speciebus ad predictum monasterium pertinentibus, à quibuslibet collatis, aut deinceps collatura sunt, sepeditum monasterium vel monachi ibidem degentes vite nostræ temporibus seu successorum nostrorum, nec ego, nec ullus sibi Pontifex, aut aliquis ex ordine Clericorum ordinatos Ambianensis Ecclesie suis usibus usurpare, aut minorare, aut ad civitatem aliquas species deferre presumat. Quæ summam & ad verbum ferè referuntur à Nicolao I. Papa ep. 24. qua illud Ambianensis Episcopi privilegium confirmat. Illud ipsùm cavetur synodo Valentina, quæ basilicæ S. Marcelli & S. Symphoriani rogata Gunthramni R. libertatem concedit: *Si quid per quoscunque auctoritates aut scripturarum epistolæ præfatus Dominus Rex vel supra nuncupata jugalis sua sitaque eorum, sive in ministerio altariorum, sive in quibuscunque speciebus, qua ad divinam cultum pertinere noscuntur, contulisse vel adhuc conferre voluerint, neque ab Episcopis locorum, neque potestas regia quocunque tempore successura, de eorum voluntate quicquam minorare aut auferre presumat. Quod si quis hoc quocunque tempore temerare au auferre presumpserit, veluti necator pauperum, anathemate &c.*

ARCHIDIACONI] Quippe illi res temporales & Ecclesie opes dispensabant. Prudentius Peristephanon, de B. Laurentio, quem Levitiam primum è septemviris dicit:

Celestis arcanus domus
Fidis gubernans clavibus,
Vobisque dispensans opes.

IN ALTARIO OFFERTVM] Solemne tunc temporis erat res donatas Ecclesie vel traditas aut saltem eorum instrumenta altari imponere. Infra c. 2. aut de offertione in altario. Synodi Autelian. 1. can. 16. *Ne de his que in altario oblatione fidelium conferuntur, mediocritatem Episcopus sibi vindicet.* & c. 17. *de his que in altario accesserint.* Gregorius Turonens. de mirac. lib. 1. cap. 61. *Homo devotus balteum ex auro purissimo cum omni apparatus studiosissime fabricatum super altare basilicæ illius (S. Nactarij) posuit, orans ut in causis suis martyris virtus dignaretur adesse.* Leg. Alaman. tit. 1. ubi de charta donationis ad Ecclesiam: *Coram sacerdote qui ad eandem Ecclesiam deservit super altare ponat.* Leg. Bajuvarior. tit. 1. & tunc ipsam epistolam ponat super altare, & sic tradat pecuniam. Ideo & Carolus M. R. facta donatione Ecclesie Romanæ, eam super altare S. Petri, & postmodum intus in sancta ejus confessione posuit, inquit Anastasius in Hadriano. Ejus rei formula traditur in Capitulis Benedicti Levitæ lib. 6. c. 370. *Ei ipsam scripturam coram altari aut supra tenet, dicens ejusdem loci sacerdotibus atque custodibus: Offero Deo atque dedico omnes res que hac in chartula tenentur inserte.* In veteri instrumento Majoris-Monaster. apud Pithœum: *quod dnm de more super altare posuissent.* In tabulario Corbeic: *Factum donum per manus Roberti Flandrie Conſulis, necnon Gauſfredi Parisiorum Praefuli, super altare S. Petri imposuit.* Quod refecti possit illud: *Qui altari servit, vivat de altari.*

AVFERRE PRÆSYMAT] Illud nominatim cavendum monachis fuit. Alioqui jure veteri id omne quod Ecclesiis totius diocesis offerrebat, Episcopo cedebat. Synodi Aurelianensis III. sub Childberto can. 5. *Si qua oblationes in quibuslibet rebus atque corporibus collata fuerint basilicis in civitatibus constitutis, ad potestatem Episcopi redigantur, & in ejus sit arbitrio, quod ad reparationem basilicæ aut observantium ibi substantiam deputetur. De facultatibus verò parochiarum vel basilicarum in pagis civitatum constitutis, singulorum locorum consuetudo servetur.* Synodus Cabilonensis apud Gratianum: *Decretum est ut omnes Ecclesiæ cum dosibus suis & decimis & omnibus suis in Episcopi potestate consistant, & ad ejus ordinationem semper pertineant.* Verum cum omnia sibi vindicarent Episcopi, canonicis demum provisiis fuit ut certa parte ab Episcopis præcepta, reliquum immune Ecclesiis seu parochiis superesset, qua de re elegans est constitutio in Concilio Carpentoratenfi sub Casario Arelatenfi, synodi Aurelianensis I. cap. 16. De monasteriis verò Concilio Ilerdensi can. 3. *statutum est ut quæ in jure monasterii de facultatibus offerantur, in nullo diocesana lege ab Episcopis contingantur.* Quod quidem an tum in Gallia obtinuerit nescio, cum id ipsum nominatim in omnibus monasteriorum privilegiis exactissime cautum sit, quod alioqui frustra esset. Extat in tabulario Corbeix Benedicti III. Pape epistola, qua ejus cænobij privilegia confirmantur, quæ id ipsum statuit: *cupis verba, quæ hæc faciunt, quod nondum edita, ac ne quidem ulla illius Pontificis epistola, & non minus piè quam eleganter scripta sint, exscribere non pigebit.* Sic igitur habent: *Cumque Galliarum permixtissime Ecclesiis fidei collationibus à Domino constet esse ditatas, ut nemo sit ferè Episcoporum cui sue sumptus Ecclesiæ satis superque non sufficiant, cujus gratia necessitudinis, quæ servorum Christi sint usibus collata, in suos committere sumptus presumant? Si enim Clericorum, qui de propriis habundant redditibus, communicatio prohibetur cum eis quæ conferuntur Ecclesiæ, ne dum illi acciperint qui de propriis habundant, eorum qui nihil habent inopia non leveatur, qua conscientia Episcopus sue sumptibus Ecclesiæ sufficiens, qua servorum Dei fuerint usibus collata presumat contingere? nec veretur quod per Prophetam Dominus exprobrat sacerdotibus, dicens, Rapina pauperis in domibus vestris. Pauperes enim Christi esse quis nesciat qui contemnentes substantiam mundi, salvatoris nostri vestigia sectantes, qui cum esset dives pro nobis pauper effectus est, sanctorum professionis titulum sibi divitiis arbitrantur? Quisquis igitur aliquid horum quæ fuerint ad necessitates eorum collata presumpserit, & suis commodis applicerit, rapinam in domum suam de substantia pauperis congregat. Omnia quæcumque sunt Ecclesiis oblata vel delegata, in pauperum, pupillarum, viduarum certum est necessitates destinata. Quare quisquis ex his aliquid in sua utilitates exigit, rapinam pauperis in domum suam congregat detinet &c. Scriptum per manum Theodori notarii & scriniarii S. R. E. mense Octobris indictione 19. Actum non. 111. Octob. per*

manum Theophylacti Secundicerij sedis apostolice, imperante Domino piissimo Augusto Flodovario à Deo coronato magno Imp. an. xxxi x. sed & Flodovico novo Imperatore ejusdem filio an. VII. Indict. IV.

PONTIFEX DE IPSA CIV.] Observa in casum negligentie jurisdictionem & potestatem Episcopo servatam; ne impunita scilicet essent maleficia, & canonica auctoritas convelleretur.

DOMESTICIS FIDEI] id est, fidelibus, qui divino servitio jugiter incumbunt, & quorum fors Dominus est. infra c. 2. & alibi passim. Sidon. lib. 6. ep. 10. lib. 9. ep. 8. & alij.

REATV ANATHEMATIS] Frequens tum erat, & etiam postea, anathematis penam instrumentorum sanctionibus inferere, ut in Landerici & Bertheфриdi privilegiis, & infra lib. 1. c. 1. 3. 6. & passim in veteribus formulis sacris & profanis, & in Regum quoque diplomatibus. In præcepto Dagoberti: *Si quis hæc non observaverit, & hic & in futuro anathema sit.* Sic & in testamento Leodebodi Abbatis de dotatione & constructione cænobij Floriacensis. Nec dissimiliter apud Greg. Turon. lib. VII. cap. VI. in pactioe fratrum, ne Parisios unus inconsulto altero ingrederetur, *estique Polioillus martyr cum Hilario atque Martino confessoribus iudex ac retributor ejus.*

DOMINI EPISCOPI] qui heic non tantum adhibentur ut testes, verum & quia ejusmodi libertas non nisi magno in conventu Episcoporum indulgebatur. infra cap. 2. *juxta quod ab illo Pontifice vel ceteris Dominis Episcopis &c. Bertheфриdis: Quam definitionem constitutionis nostre, ut nostris & futuris temporibus valitura sit, manus nostre subscriptionibus roboravimus, & coepiscopos Dominos & fratres nostros rogavimus ut ipsam in omnibus confirmare debeant.* Iisdem verbis Landericus in libertate S. Dionysii, quæ à magno Episcoporum numero subscripta est. Quam quidem Aimoinus lib. IV. c. XII. Clypiaci in conventu Pontificum & procerum totius gentis factam esse testatur, cui interfuere proprii omnes Galliarum Episcopi, ut ille ait.

CONCESSIO REGIS] Satis ostendit hoc C. 2. lemma non privilegio tantum Episcopi, sed & consensu & confirmatione Regis opus fuisse, quod plenè hæc formula declarat, quæ superiorem etiam verba recenset. Chlodovei quoque R. Dagoberti F. litteræ, quibus Landerici privilegium confirmatur, in illo cænobio asservantur. Hincmarus Richildi Regine apud Flodoardum hist. Rhemenf. lib. 3. c. 27. *Reducit etiam ob memoriam qualiter presatus Rex, petente Irmintrude Regina, de rebus tunc suis per consilium Parduli Laudunensis Episcopi privilegium ad idem Orniacum monasterium à se dilari & à ceteris Episcopis firmari rogaverit, & ipse Rex confirmaverit.*

VIRIS APOSTOLICIS] Sic tum vocabantur Episcopi. infra cap. 3. 5. 6. 7. 11. 16. 22. 23. & passim apud Marculfum & veteres formularum auctores, eademque ratione apud eisdem apostolica sede digni, & apostolica sede colendi. Chlodoveus R. in epistola ad synodum Aurelian. I. *Orate pro me Domini sancti & apostolica sede dignissimi Pape.* Sic & apud Gregorium Turon.

lib. 9. c. 41. & 42. extant duæ epistolæ quarum hoc est principium: *Domnis sanctis & apostolica sede dignissimis*. Ita & apostolicam sedem cathedralis Tricassinæ urbis dixit Sidon. lib. 6. ep. 1. & apostolatam lib. 6. ep. 4. & 7. & alibi sæpe. quibus locis multa eruditissimè Ioannes Savaro Arvernorum & Præfex & decus. quem non exscribo. Ideo autem Apostolicos Episcopos dictos esse apparet quòd in locum Apostolorum illi successerint. Præter auctores quos ille notavit, Cyprianus ep. 42. & 65. Clemens ep. 1. Anacletus ep. 2. & apud Gratianum can. *In novo*. dist. 21. & Greg. lib. 6. ep. 27. Hincmar. ep. 3. c. 4. idemque in libro adversus Hincmarum Laudunensem cap. 12. Quamquam speciali nota Romanam sedem apostolicam dici synodi & partes ubique conclament. quod etiam Balsamo agnoscit in præfat. Concilij Carthaginensis. Quæ denum appellatio soli Pontifici Romano data est, adeo ut *Apostolicus*, nullo alio adjecto, sequentibus seculis diceretur, nostrisque vernaculis scriptoribus *Apostole*.

AVT SUP. PROP. A. S. FISCO] His verbis duæ notantur bonorum species, & velut maxima rerum divisio quæ eo seculo recepta erat. quod & ex c. 33. infra colligi potest. Omnia namque prædia, aut propria erant, aut fiscalia. Propria seu proprietates dicebantur quæ nullius iuri obnoxia erant, sed optimo maximo iure possidebantur, ideòque ad heredes transibant. Fiscalia verò, beneficia sive fisci vocabantur, quæ à Rege ut plurimum, posteaque ab aliis ita concedebantur ut certis legibus servitutisque obnoxia, cum vita accipientis finirentur. Rursum proprium seu proprietates duplex. Alia quippe *alode* seu *hereditas*, proprium paternum aut maternum erat. Alia non à parentibus accepta, sed labore & parsimonia cujusque comparata, *ex comparato* aut *ex conquisitu* dicebatur. Sed postea & res comparatas alodij nomine vocaverunt; eoque perventum ut *alodia* liberi juris prædia, quæ nec fidem nec perstationem deberent, generaliter dicta sint, ad feudi differentiam. quo sensu alodij vocabulum adhuc hodie iure nostro usurpatur. Hæc divisio passim apud mediæ seculi scriptores notanda occurrit. infra c. 12. *Villas illas, quas in pago illo, quas aut munere regio, aut de alode parentum, vel undecunque ad præsens tenere videtur.* & l. 2. c. 17. Greg. Tur. l. 9. c. 38. *Sunnegillus & Gallomagnus, privati à rebus quas à fisco meruerant, in exilium retruduntur &c.* quibus nihil aliud est relictum nisi quod habere proprium videbantur. Idem lib. 7. c. 40. de uxore Mummoli: *Mulier nihil amplius quam ea quæ de parentibus habuerat relinquens.* Capitul. Caroli M. lib. 3. cap. 19. *Auditum habemus qualiter & Comites & alij homines qui nostra beneficia habere videntur, comparant sibi proprietates de ipso nostro beneficio.* & eod. lib. cap. 20. ubi alodis nomen. Lib. 4. cap. 28. *Quicumque suum beneficium occasione proprii deseruit habuerit.* Sic & in testamento Caroli M. cap. 4. & in divisione regni à Ludovico Pio facta cap. 5. *beneficium ab hereditate separatur.* Proprietatem autem seu *terram propriam* (ut Gregor. Turon. appellat lib. 3. cap. 15.) aut *ex alode* aut *ex comparato* fuisse ex formulis supra prolatis & lib. 2. cap.

6. & 7. manifestum est. Fisci verò nomen frequenter in ejus ævi auctoribus & vetustissimis instrumentis occurrit. Childebertus R. apud Aimoin. lib. 2. c. 20. basilicæ S. Vincentij martyris *fiscum Isiacensem* concedit. Sangallensis lib. 1. cap. 14. *Cum illo fisco vel curie, illa abbatiola vel Ecclesia, tam bonum vel meliorem vasallum quam ille Comes est vel Episcopus fidelem mihi facio.* Caroli Calvi pro S. Dionysio præceptum, *fiscus noster, ubi fiscalinus Manbertus custos esse videtur.* Sigebertus ad annum 886. & 890. Ex quibus locis, pleniùs autem ex hoc Marculi loco, declaratur *fiscum* id appellari quod à fisco profectum, Regis liberalitate alicui in beneficium concessum est, & ideo nomen fisci seu terræ fiscalis retinebat. Capitul. Caroli M. lib. 3. cap. 82. Synodi Valentinae sub Lothario Imp. cap. 10. De alode autem infra cap. 12.

AD PETITION. III.] Hoc enim libertatis privilegium ut plurimum rogatu eorum qui construxerant aut dotaverant concedebatur. Atque adeo plerumque sub ea conditione donationes fieri solitas ex lib. 2. cap. 1. apparet. *Ea scilicet ratione atque prætextu ut remotis Pontificum simulque ecclesiasticorum officialium seu publicorum omnium potestate &c.*

ADICIENTES] Addit Rex clausulam immunitatis à functionibus publicis, cujus integra cap. seq. traditur formula.

IN LUMINARIIBVS] quorum usus per vetustus, & à primordio nascentis Ecclesie, in antelucanis scilicet cæcibus; ut Irenæus, Tertullianus, & alij passim testantur. Tandemque pace Christianis data, Ecclesia id ex prisco more retinuit, tum in Dei honorem, tum in signum lætitiæ, ut B. Hieronymi verbis utar, qui Vigilantium cereorum usum reprobantem graviter redarguit. *Nam & absque martyrum reliquiis (inquit) per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est evangelium, accenduntur luminaria, jam solo rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, unde & virgines illa evangelica semper habent accensas lampades suas &c.* Et quidem ignem honoris gratia, non Imperatoribus modo, verum & aliis prælarum fuisse certum est. quæ de re nos, si Deus dederit, alias plura. Porro hanc de luminariis clausulam habet præceptum Caroli R. in continuat. Aimoin. lib. v. cap. 1. itemque sæpe in Mindensis Ecclesie privilegiis, quæ excusa extant, & omnibus penè diplomatibus adscriptam videre est.

VT FIRMIOR HABEATUR] Clausula diplomatibus addi solita. Infra cap. proximo & 3. & passim. Appositè ad hunc locum Hincmarus de divortio H. Lotarii R. & Thietbergæ, ad XII. inter. De confirmatione autem sue scriptura nihil dixerunt, quia quod firmaverunt, infringere nefas duxerunt, sicut in libro *Hesther* legitur, quantam validitatem anuli regij habeat signatio, quantam cautelam signi illius vacuatio, quanto magis regia manus subscripsio, & nec perfunctorie ducere debet regia dignitas quod in suis præceptis scribitur. Et ut hoc, inquit, nostra auctoritatis præceptum pleniorum in Dei nomine obtineat firmitatis vigorem &c. Hæc ille.

Cap. 1.

EMVNITAS REGIA] Immunitatem, quæ & emunitas facili mutatione eo seculo vocabatur, Modestinus in leg. 15, de excusat. *ἀλλοτρυγία* *ἀλλοτρυγία* ἢ *ἀποδοτρυγία* definit; eademque *ἐπιτροπία* Justiniano dicitur. Hanc primi Christiani Imperatores parcam & modicam Ecclesis tribuerunt, & initio quidem à civilibus & personalibus muneribus tantum, quod ex lib. xvi. Cod. Theod. facile perspicitur. Plenissima verò immunitas à Regibus nostris concessa est; ut merito dici possit, suo exemplo ceteris Principibus eandem immunitatem Ecclesis concedendi auctores fuisse. Ejus itaque formulam hoc capite tradit Marculus, ut nullus scilicet iudex aut exactor hñci nomine audeat aliquid in villis & rebus Ecclesie exigere, nec jurisdictionem aliamve potestatem ibidem exercere. Meminit hujus immunitatis synodus Aurelianiensis l. cap. 7. *ipsorum agrorum vel Clericorum immunitate concessa*; cujus initio capitis (ut id quoque obiter indicem) non obligationibus, sed oblationibus legendum esse crediderim. *De obligationibus vel agris quos Dominus noster Rex Ecclesia suo munere conferre dignatus est &c.* In synodo Ticinensi à Ludovico Italix R. petunt Episcopi *ut emunitates progenitorum vestrorum ita conservari precipiatis sicut à glorioso genitore vestro constitutum est.* Quibus respondet Ludovicus: *Statuimus ut Ecclesie Dei per totius regni nostri fundata terminos, sub nostra emunitatis tuitione secuta cum rebus & familiis permanent &c. earumque relictos propriis utantur privilegiis.* Similiter & *clerus omnis proprio fungatur ministerio, nemine molestante nostri terroris formidine.* Anteriorum Regum constitutiones, quarum meminit, extant apud Ansegisium lib. 3. c. 26. & Benedictum Levitam li. 5. cap. 279. Hoc autem privilegium, cujus specimen heic extat, *præceptum immunitatis à Flodoardo dicitur histor. Rhemenf. lib. 2. c. 11. de Rigoberto Episcopo, qui illud à Dagoberto R. sue impetravit Ecclesie, suggerens qualiter ipsa Ecclesia sub præcedentibus Regibus à tempore Domni Remigij & Clodovei Regis, quem ipse baptizavit, ab omni functionum publicarum iugo liberissima semper extiterit.* Neque verò immunitatis istius præceptum ab amortizatione, quo forensi verbo hodie utimur, omnino alienum est. Nam & pleraque cœnobiorum tabularia hanc immunitatem & amortizationis nomine inscribunt. Quod tamen non eò pertinet, si attentius spectetur, ut à quocunque vectigali & soli tributo vacationem præset, si fortè censualis terra aut tributaria fuerit, ut apparet ex Capitul. Caroli M. lib. 1. cap. 85. *Unicuique Ecclesia unus mansus integer absque ullo servitio adtribuatur &c. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant.* Synodi Meldensis cap. 63. Quo pertinet & de terra tributaria Capitul. lib. 4. cap. 37. Eiusdem immunitatis, eadem penè formula & conceptione verborum, diplomata extant apud Flodoard. hist. Rhemenf. lib. 2. cap. 11. Sigonius de regno Italix lib. 5. Collectanea Camuzatij Trecentis, in Ecclesie Mindensis privilegijs Ioannis Pistorij beneficio editis, & in veteribus cœnobiorum scriptis. Emunitatem porrò pro immunitate hoc seculo & se-

quentibus dictam fuisse jam observavit nunquam satis laudatus Franciscus Pithæus in eruditissimo ad Capitula glossario.

NVLIVS IVDEX PVBL.] Sic in immunitate monasterij Derventis à Childerico R. indulta, quæ in collectanea Camuzatij extat; *Vt nullus iudex publicus, quolibet modo iudicaria accinctus potestate, in curtes ipsius monasterij, ubicunque ad presens eorum maneat possessio vel dominatio, aut quod inantea, ut diximus, fuerit additum vel condonatum, nec ad causas audiendum, nec fideiussores tollendum, nec fræda exigendum, nec mansiones faciendum, nec rotaticum infra urbes vel in mercatis extorquendum, nec ullas paratas aut quaslibet redhibitiones exaltare præsumat.* Ita & Flodoardus hist. Rhemenf. lib. 2. cap. 9. de Dagoberto R. præcepto: *Vt nullus iudex publicus in ipsas terras audeat ingredi, ut mansiones intrando faceret, aut qualibet iudicia vel xenia ibidem exigere ultatenus præsumeret.* Eadem quoque complectitur privilegium à Carolo M. Gradenf. Ecclesie indultum apud Sigonius de regno Italix lib. 4. & illud quod Ecclesie Patavinæ datum est lib. quinto. Sic denique S. Martini, S. Dionysij, Corbeix, & Mindensis Ecclesie privilegia, quæ easdem clausulas & Marculfo simillimas conceptis penè verbis continent. Ad quid verò iudicij publici nomen? An non omnes publici iudices erant? Putavi aliquandiu publicos ad privatorum distinctionem dici, ut publici fuerint qui regij essent regiæque iustitiam exercerent, privati autem qui privatorum dominorum loco jus dicerent. Namque tum, aut saltem Caroli M. seculo, privatas iustitias fuisse ex quibusdam locis non obcurè colligi potest, ut in Capitul. lib. 2. cap. 44. Dagobertus R. in immunitate S. Dionysij data Parisiis anno decimo regni xv. Kl. Augusti: *Et ut ab omnibus optimatibus nostris & iudicibus publicis ac privatis melius ac certius credatur &c.* Quæ etsi non aliena viderentur, mutavi tamen sententiam, succurrente altera verâque, ni fallor, interpretatione. Publicus enim iudex ecclesiastico iudici opponitur in Capitul. Caroli M. lib. 5. c. 16. *Vt omnes iustitias faciant, tam publici quam ecclesiastici* & lib. 6. cap. 107. *Vt Episcopus iudices publicos commoneat &c.* Sanctus Leo ad Episcopos per universas provincias: *Aliquantis malefici, qui ita se demerserunt ut nullum his auxiliantis possit remedium subvenire, subsidijs legibus secundum Christianorum Principum constituta, ne sanctum gregem sua contagione polluerent, per publicos iudices perpetuo sunt exilio relegati.* Ex Hincmaro de Lothar. ad xvii. interrogationem. Qua voce Anianus utitur ad leg. xli. de Episcop. & Cleric. Cod. Theod. *Specialiter prohibetur ne quis audeat apud iudices publicos Episcopum accusare.* Unde desumptum videtur cap. 390. lib. 5. Capitul. Benedicti Levitæ. Cujus ratio peti potest ex leg. 3. de episcopal. audient. Cod. Theod. in qua Valentinianus, Theodosius, & Arcadius Imp. de Episcopis aiunt: *Habent illi iudices suos, nec quidquam his publicis commune cum legibus.*

PRÆSYMATICI INGRESSI] infra cap. 4. *Vt sicut constat ab amedilis Principibus de villis præfate Ecclesie Domni illius integram emunita-*

tem absque introitu iudicum fuisse concessam. & in formula immunitatis sanctorum, quæ XLIV. inter Anonymi formulas (sive in Appendice Marculfi) extat. In cernobij Derrensis immunitate Childerici R. corrupta est hæc clausula, sed quæ facillimè restitui potest: *In omnibus locis & territoriis ubi aliquid possidere videntur, absque introitu iudicum*. Ex his enim planum est, absque introitu iudicum legendum esse.

VALEANT DOMINARE] Vides hanc terrarum ecclesiasticarum immunitatem præcipuè ad jurisdictionem & iustitiam pertinere, ut scilicet eorum subditi & coloni à nullo iudice distingri possint, ut seculi verbis utar. quod & clarè ostendit charta Henrici I. R. anni millesimo sexagesimo, quæ inter Martiniana privilegia excusa est. Quo fit ut eo nomine in subditos iudicium eis concessa videatur, quam illi per Advocatos & Vicecomites exercebant, qui inter iudices frequenter apud Anselmum recensentur. Ottho Magnus in privilegio Mindensis Ecclesiæ anno nongentesimo sexagesimo primo, regni ejus XXI. *Hominibus quoque famulatum ejus monasterij facientibus, qui Saxonice Malman dicuntur, prædictum mandeburdum & tutionem nostram constituimus, ut etiam coram nulla judiciaria potestate examinentur, nisi coram Episcopo, aut Advocato, quem ejusdem loci Episcopus elegerit.* Quod & in Henrici, Conradi, Otthonis, & aliorum diplomatibus reperitur.

JUNIORES] Carolus R. apud Aimoini Continuat. lib. v. cap. 1. *nec vos aut juniores vel successores vestri.* In diplomatibus Caroli M. Hlotharii & Theodorici in eruditissimi viri Fr. Pithæi Glossatio: *Neque vos neque juniores seu successores vestri.* Marculfus cap. XXI. *& nec vos nec juniores aut successores vestri.* quæ verba juniores pro successoribus dici quasi nepotibus, & postea nascendis satis apertè demonstrant. Vereor tamen ne hoc loco & cap. XXIV. junioris nomen aliud significet, cum & juniores & successores ibidem distinctis verbis & clausulis nominentur. Juniores enim hoc & sequentibus seculis non ætatis, sed conditionis nomen est. quod non aliena relatione seniori opponitur, quem etiam non ætatis, sed honoris causa dici & pro domino usurpari notum est & postea dicitur. Itaque juniores essent subditi & inferiores. Carolus M. apud Anselmum lib. 1. cap. 161. *Vt primò omnium seniores semper de ebrietate caveant, & eorum junioribus exemplum bonum sobrietatis ostendant.* Lib. III. cap. LXIII. *De vulgari populo, ut unusquisque suos juniores distingrat, ut melius obediant ac melius consentiant mandatis imperialibus.* Leg. Alamannor. tit. 78. §. *Si cognus qui juniorem habet occiditur.* Hincmar. epist. 3. c. 17. Formula vetus ex codice doctissimi viri nuper magna rei litterariæ jactura fato functi Jacobi Bongarsij, quam inter varias XXXIII. edidimus, *inlustris viri illius Comitis, sui juniores non exinde sic fecerant quomodo eis fuit demandatum.* Vt planè appareat apud Marculfum & aliàs sæpe pro ministris juniores dici, quos & hæc ætas & sequens frequentius *servientes* nominavit. Sic accipio & apud Gregor. Turon. lib. 5. cap. 26. juniores Ecclesiæ: à junioribus Ecclesiæ jussit ban-

nos exigi, pro eo quod in exercitum non ambulasset. & apud Benedictum Levitam lib. 5. cap. 192. & lib. 6. cap. 156.

AD AUDIENDAS ALTERCATIONES] Caroli R. præceptum de S. Martini basilicæ: *De rebus ipsius sancti in regno nostro Austria, Neustria, & Burgundia, Aquitania, & Provincia &c. ut aliquis iudex publicus fisci nostri ad agendum vel causas audiendum, seu freda vel inferendas exaltandum, vel telonum tollendum habere non præsumat, sed quietum exinde ab antiquis temporibus fiscus noster accipere consueverat, omnia ex nostro fisco reddimus, ut in luminariis ipsius sancti Martini vel alimoniam pauperum seu stipendia monachorum proficiat.*

FREDA] Gregor. Turon. de miracul. S. Martini, lib. 4. c. 26. clarè interpretatur: *Afirmavit Rex quosdam ex his qui absoluti fuerant ad se venisse, compositionemque fisco tribuat, quam illi fredum vocant, à se indultam.* Carolus M. in Capitul. *Hoc quoque jubemus, ut iudices nominati, sive fiscales, de quacunque causa freda non exigant priusquam facinus componatur &c. tertiam partem coram testibus fisco tribuat, ut perpetua stabilique permaneat.* Ex quibus postremis verbis tentari posset fredum tertiam esse compositionis quæ parti solvenda erat. Nam in quibusdam causis, quæ legibus expressè erant, præter compositionem, & fisco fredum solvebatur, quo nil frequentius in veteribus legibus, ut in lege Sal. tit. 14. & leg. Alaman. tit. 1. & 3. & passim in aliis. Litis enim expensæ nondum tunc receptæ erant, ut infra cap. 26. dicitur. Fredum verò Ioaehimus Vadianus & Amerpachius à Germanica voce *frid* deducunt, quasi dicas violatæ pacis penam. Paci namque observandæ & ne quis eam infringere audeat multis ab annis Germani student, legibusque obligantur. quod quidem Germanis expendendum relinquo. Dicam tamen pacis conservandæ leges, quas *trengat* scriptores vocant, à Frederico I. Enobarbo cepisse, qui id in expeditione Italica sanxit ad privata bella & dissidia, quæ tum nimium invaluerant, tollenda, ut Radevicus lib. 3. c. 26. testatur. In veteribus autem legibus, *fredi* vox aliud sonat. Illud ipsum descripsit Tacitus de moribus Germanor. *Levioribus delictis, pro modo parant, eorum pecorumque numero convelli mutantur, pars multa Regi vel civitati, pars ipsi qui vindicatur vel propinquis ejus exsolvitur.* Non omittendum, *fredi* verbum & functionem adhuc Frederici II. Imp. temporibus durasse; ut edictis ejus palam est.

MANSIONES AVT PARATAS] Meritò hæc duo conjunguntur, ut & cap. seq. nec mansiones aut paratas faciendam. Nam apud Sigonium & in antiquis principalibus litteris paratæ perpetuè mansiones consequuntur. Et verò proxima sunt, adeo ut in quibusdam locis unum pro altero usurpetur; quamquam diversa nomina sint, & diversa etiam jura. Id jus mansiones faciendi, mansionaticum dicebatur. Carolus M. Pipino F. Italiae R. *Ceteri per singula territoria habitantes ac discurrentes mansionaticos & paraveredos accipiant.* Ludovicus Pius apud Anselmum lib. 2. c. 17. *Vbi modò via & mansionaticis à genitore nostro*

nostro & à nobis per capitulare ordinati sunt. & alibi sepe. Quod jus non satis rectè, pace tanti viri dixerim, Sigonius de regno Italiae lib. 7. interpretatus est. Diploma Ludovici & Lotharij in continuat. Aimoin. lib. 5. cap. 10. expensas ad hospitium susceptiones dicit, inidèque Carolus R. cap. 35. ubi de Abbate S. Germani, neque servitia ex eis exaltet, vel paraveredos aut expensas ad suos vel ad hospitium susceptiones recipiat, sive mansionaticos inde exigat. Atque etiam mansionum nomen hoc ipsum manifestat. Tunc namque solebat subditi hospitio non modò recipere Millos & Legatos Principis, Comites, Duces, & eorum ministros, verùm & viaticum eis pro uniuscujusque dignitate præstare. Carolus M. Capitul. lib. 3. cap. 39. De Missis nostris discurrantibus, vel ceteris propter militiam nostram iter agentibus, ut nullus mansionem contradicere eis præsumat. & lib. 4. cap. 30. Ludovicus Italiae R. in Synodo Ticinensi: Quando etiam Episcopos, Abbates vel Comites, seu fidelium nostrorum quempiam in propria villa morari contigerit, cum suis in suis maneant domibus, ne sub obreptu hospitij vicinos opprimant. In eam rem tractoria dabatur, cujus formulam infra cap. xi. videbimus. Regis quoque recipiendi idem onus provincialibus incumbat; ejusque rei cura ad mansionarium spectabat, cujus officium latè ex Adalhardo describit Hincmarus epist. 3. c. 23. Inter quos etiam & mansionarius intererat: super cuius ministerium incumberebat, sicut & nomen ejus indicat, ut in hoc maxime sollicitudo ejus inextera esset ut tam supradicti aliores quàmque & susceptores, quo tempore ad eos illo vel illo in loco Rex venurus esset, propter mansionum preparationem, ut opportuno tempore præstare possent: ne aut inde raris scientes, propter afflictionem familia inopportuno tempore peccatum, aut isti propter non condignam susceptionem &c. Is mansionarius in aula Constantinopolitana *hospitarius* vocabatur, ut eruditè observat & Suidam emendat Ioannes Meursius in Glossario. Nòque eum hodie mansionum marscallum dicimus. Tectum & hospitium quidem, sive ut illi vocabant mansionem præbere, mansionaticum vocabatur; paratarum verò nomine, quæ pro viatico & alimentis præbebantur. Verùm hæc duo, ut jam diximus, esse diversa nomina naçta sunt, tamen ut plurimum simul exigebantur, id èque matro se concomitari solent in omnibus veteribus instrumentis, atque adeo unum pro altero non rarò sumitur. In præcepto concessionis à Ludovico Pio Hispanis dato: Missis nostris aut filij nostri, quos pro rerum opportunitate illas in partes miserimus, aut legatis qui de partibus Hispania ad nos transivisse fuerint, paratas faciant. Et paulò post de Comite ne illos gravet, neque eos sibi vel hominibus suis aut mansionaticos parare aut &c. Hincmarus, nec mansionaticos suis amicis aut hominibus à Presbyteris parari. Qui mos origine Romanus est; hospitiumque susceptionem metatum illi appellabant, de quo titulus est xli. lib. xii. Cod. & publico sumptu alii eos qui à Principe cum tractoria alicubi dirigebantur, declarat titulus ejusdem libri de tractoris & stativis. Originem apertum.

Tom. II.

rit Livius initio lib. 42. de L. Posthumio Albino Cos. qui primus litteras misit ut sibi magistratus obviam exiret, locum publicè pararet in quo diceretur, jumentaque, cum exiret, inde præsto essent.

PARATAS FACERE] Nemini hujus interpretatio & notatio à superioribus pendet. Itaque nil amplius de eo dicere statueram, nisi advertissem ibidem quoque Sigonium impegisse, quod non causa obrectandi clariss. viri memoriae dico, sed veritatis, & ne alios ejus auctoritas in errorem trahat. Ille enim ait sumptus fuisse quos populi in vias pontique fluminum, quæ transiuntur aut quò aditurus Rex erat, impendebant. Quod minus rectè dictum esse ex locis supra allatis, atque etiam diplomatibus quæ apud eum extant apparet. Claudius Falsetus, quem verè Vatronem Francicum dixerimus, optimè paratas uno Gallico verbo *livrée* interpretatus est. Sic enim hodie dicuntur cibi qui in familia regia ministris & familiaribus in specie quotidie præbentur. Tunc enim, ut diximus, non hospitium modò Regi alisque ab eo missis dabatur, verùm & parabantur alimenta, adeo ut ex omnibus (inquit Ortho Frisingensis de gestis Friderici lib. 2. c. 12.) quæ terra producere solet usui necessarius, exceptis vix bubus & seminibus ad excolendam terram idoneis, de ceteris quantum necesse fuerit, militi profuturis, ad regios usus suppeditare æquum illi arbitrentur. Capitul. Caroli M. lib. 4. cap. 30. 69. & 73. Vet. formula apud Pithæum in Glossar. paratas, passus rectè agnominat: *Noti ad mansionaticos vel repastos exigendum*. Ibidem: non pro pasto exigendo, non pro mansionatico requirendo. Illud addam, paratarum munus non ad hospitis privati tantum onus pertinuisse, sed videri sumptus illos publicè collectos ab incolis præstitos. Id colligo tum ex verbo publicè, quod sæpe titulo de tractoris Codd. Theod. & Iustinian. reperitur, tum ex Capitul. lib. 4. cap. 69. *Ut missi nostri, qui vel Episcopi, vel Abbates, vel Comites sunt, quandiu prope suum beneficium fuerint, nihil de aliorum consensu accipiant. Postquam verò inde longè recesserint, tunc accipiant secundum quod in sua tractoria continetur. Vassi verò nostri & ministeriales qui Missi sunt, ubicunque venerint, consensum accipiant. Consensum, hoc est, contributionem, solum, collectam. Quò pertinet & illud Greg. Turon. lib. 6. cap. 45. de Childeberti R. filia, quæ in Hispaniam nuptura ducebatur: *Adparatus quoque magnus expensa de diversis civitatibus itinere congregatus est: in quo nihil de fisco suo Rex dari præcepit, nisi omnia de pauperum consensu*. Vbi conjecturæ, quæ superioribus locis conjecta dicuntur.*

FIDEIVSSORES TOLLERE] id est, cogere ut subditi Ecclesiæ & in ecclesiastica terra degentes, aut statim ad judicis audientiam pergant & judicatum faciant; aut si velint dimitti, fidejussores seu vades judicio sistendi causa præstent. In summa hoc agitur, ne judex aut minister regius in terris quibus immunitas concessa est jus dicat & justitiam exerceat. Greg. Turon. lib. 4. c. 43. *Albinus de sede exiliens, adprehensum Archidiaconum carcerat. Pro quo nunquam obtinere*

K K K

potuerunt, nec Episcopus, nec civis, nec ullus major natu, nec ipsa vox totius populi acclamantis ut dicitur fidei iussoribus diem sanctam Archidiacono liceat cum reliquis celebrare, atque accusatio ejus in posterum debet audiri &c. Idem lib. 8. c. 12. Episcopum vultat, fidei iussores requirit, & ad praesentiam Regis Gunichramni direxit. & lib. 8. c. 7. & 43. lib. 9. c. 8. Capitulum Caroli M. lib. 3. c. 34. De his qui legem servare contempserint, ut per fidei iussores ad praesentiam Regis deducantur. lib. 5. cap. 278. & passim. Marculfus infra lib. 1. cap. 27. & 28. Hincmarus ep. ad Sigloardum apud Flodoard. lib. 3. c. 28. Multa diplomata habent, fidei iussores requirere.

MANVS NOSTRA SVBSCR.] Caesares olim propria manu libellos, rescripta, edicta subscriptione testantur historiae augustae scriptores, Lampridius in Alexandro, Vopiscus in Carino, & alij saepe. Et in Valentin. Novell. Magnus Cujacius observat haec verba Divina manu, hincque morem apud Constantinopolitanos Imperatores durasse notat ad librum decimum Codicis. Vnde & Regibus nostris adhuc hodie propriae manus adnotatio in usu est. Tunc autem subscriptionis nomine, de qua haec Marculfus agit, signum illud & character continebatur, totius nominis litteras implexas referens, qualia in vetustis regis & imperatoris diplomatum videre est. quod & doctissimus Freherus exstimavit. Alibi dicitur, manu nostra firmavimus. Vnde & in Capitulum Benedicti Levitar lib. 6. cap. 237. manifestationes dicuntur.

Cap. 4. CONFIRMATIO DE EMVNITATE] quae a Regibus successoribus solita peti, solita & indulgeri. infra cap. 16. & 17.

PER SVAM AVCTORITATEM] Auctoritatis nomine haec & superiori capite intelligitur diploma, pragmaticum, seu ut seculi etiam verbis utar, praecipuum regium, ea forma descriptum qua majorem auctoritatem habiturum erat, & ut puto, manu propria Regis subscriptum, & anulo seu sigillo Principis munitum. qua in re ab indiculo differt, ut mox adnotabimus. Gregor. Turonensis lib. 9. cap. 30. Sed proximo epistolam cum auctoritate miserunt ne populus Turonicus pro reverentia S. Martini describeretur. & cap. 42. in Radegondis epist. Per auctoritates praecellentissimorum Domnorum Regum Chariberi, Gunichramni, Chilperici, & Sygiberi, cum sacramenti interpositione & suarum manuum subscriptionibus obrinui confirmari. Constitutio Chlotarij MS. * Habetur supra to. 1. in omnibus habeant stabilem firmitatem, nec subsequenibus auctoritatibus contra legem eliciti evadentur. Leges VVilgot. lib. 7. tit. 5. Edictum Theoderici R. cap. 73. Auctoritates quorumlibet iudicium &c. Capitulum lib. 1. cap. 82. ubi de constitutione quadam Ludovici Pij de ordinatione servorum agit: In ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, & coram sacerdotibus, vel coram fidelibus laicis, ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur &c. Synodi Parisiensis an. DCCCXLVI. quae vulgo Meldensis dicitur, cap. 71. Ut auctoritatem sigillo regio roborata more tractoria Christianissimus Princeps donet singulis Episcopis &c. Praecipuum Dago-

berti de fugitivis: Ut autem haec nostra auctoritas plenior & firmior in Dei nomine obtineat vigorem, manu propria nos & sancta synodus nostra eam subter decorem roborari. Data sub die VII. KL. Ian. anno 4. regni Clippiaci.

PRÆCEPTVM DE EPISCOPATV] For. Cap. 1. mula est, ut & lemma ostendit, qua Rex, cum primū de obitu alicujus Episcopi certior factus est, ad Episcopum metropolitā scribit, & praecipit ut virum illum a se probatum & electum in Episcopum ordinet & benedicat. Id quoque praecipuum de episcopatu dicit Gregor. Tur. lib. 6. cap. 7. de Vveciensi Ecclesia: Iovinū iterum, qui quondam provincia rector fuerat, regium de episcopatu praecipuum accipit. & lib. VII. cap. XXI. praecipuum vocat: Nuper in Aquis urbe Episcopus obierat. Et Nicetus Comes loci illius, germanus Rallici Vici Iulienis Episcopi, praecipuum ab Chilperico elicerat ut tonsuratus civitati illi sacerdos daretur. Quod tunc receptum fuisse haec formula docet, idemque Gregor. Turon. multis locis testatur. lib. 11. cap. 11. Cum haec Theoderico nuntiata essent, iussit inibi sanctum Quinianum Episcopum constitui, & omnem ei potestatem tradi Ecclesiae. Et statim directi nuntij, convocatis Pontificibus & populo, eum in cathedram Avernā Ecclesiae locaverunt. lib. IV. cap. XVIII. Cum Pientius Episcopus ab hac luce migrasset apud Parisios civitatem, Pascentius ei succedit ex iussu Regis Chariberi. Alibi, Rege ordinante, & Rege eligente; ut lib. 6. cap. 15. & lib. 8. c. 39. Idem refert sanctissimam vocem illam Gunthramni R. lib. 6. cap. 39. ubi de Bituricensi episcopatu: Post haec Sulpicius in ipsa urbe ad sacerdotium Gunichramno Rege favente praeligitur. Nam cum multis maneris offerrem, haec Rex episcopatum querentibus respondisse fertur: Non est principatus nostri consuetudo sacerdotium venditare sub pretio, sed nec vestrum eum praemio comparare, ne & nos turpi lucri infamia notemur, & vos mago Simoni comparemini. Idipsum notat lex Bajuvar. tit. 1. cap. 10. Si quis Episcopum quem constituit Rex, vel populus sibi elegit Pontificem, occiderit, solvat eum Regi vel plebi aut parentibus secundum hoc editum &c. Synodus Aurelianensis V. sub Childerico R. cap. 10. Ut nullam episcopatum praemio aut comparatione liceat adipisci, sed cum voluntate Regis, juxta electionem cleri & plebis, sicut in antiquis canonibus continetur, consensu cleri ac plebis à Metropolitanis, vel quem vice sua miserit, à comprovincialibus Pontificibus consecratur. Id à Regibus continuatum declarat cuiusque temporis historici. De Carolo Mattello Flodoardus lib. 2. c. 12. De Carolo M. Sangalensis lib. 1. c. 52. ubi Carolus his qui litteris operam dabant, Nunc, inquit, ad perfectam attingere studete, & dabo vobis episcopos & monasteria permagnifica, & cap. 4. 5. & 6. Hludovicus R. (ait Chronicon Besuense) Bistone Episcopo defuncto, Albericum virum dignum episcopatu Ecclesiae Lingonensi restituit. & passim de aliis apud historicos. Ex quibus apparet, ut & ex hac formula, non observata fuisse synodi Parisiensis decreta, quae Childerici R. tempore, pontificante Germano, habita est, cap. 8. Nullus civibus

* Habetur supra to. 1. in omnibus habeant stabilem firmitatem, nec subsequenibus auctoritatibus contra legem eliciti evadentur. Leges VVilgot. lib. 7. tit. 5. Edictum Theoderici R. cap. 73. Auctoritates quorumlibet iudicium &c. Capitulum lib. 1. cap. 82. ubi de constitutione quadam Ludovici Pij de ordinatione servorum agit: In ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, & coram sacerdotibus, vel coram fidelibus laicis, ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur &c. Synodi Parisiensis an. DCCCXLVI. quae vulgo Meldensis dicitur, cap. 71. Ut auctoritatem sigillo regio roborata more tractoria Christianissimus Princeps donet singulis Episcopis &c. Praecipuum Dago-

P25-7.

inuitis ordinetur Episcopus, nisi quem populi & Clericorum electio plenissima quaeserit voluntate, non Principis imperio, neque per quamlibet conditionem, contra Metropolis voluntatem vel Episcoporum provincialium ingeratur. Quod quodam modo repetitum extat in synodo Rhemensi sub Somnatio celebrata apud Flodoardum lib. 2. cap. 5. Nisi dicas synodi mentem fuisse electionem firmare, jus Regis non infringere, sed Metropolitanum consensum exquirendum esse, quod probari possit ex Gregor. Turon. lib. 4. cap. 26. ubi de Santonensi conventu agit. Vnde & postea eadem moderatione Hincmarus episc. 3. c. 9. *Consensu principis terra, electione cleri & plebis, & approbatione Episcoporum provincia Episcopum ordinari debere scribit. Quo pertinet & ejusdem clariss. Praefatus epistola ad Hugonem Abbatem apud Flodoard. lib. 3. c. 24. Ostendens quod non Episcopo de palatio praeicipiebatur eligi, sed de propria quolibet Ecclesia, & quod de ordinando Episcopo non Regis vel Palatinorum debet esse commendatio, sed cleri & plebis electio, & Metropolitani in electione iudicatio, deinde terreni Principis consensu, & Episcoporum manus impressio. Anastasius Bibliothecarius de Benedicti III. electione: *Hic peractis, Clerici & cuncti proceres decretum componentes propriis manibus roboraverunt, & consuetudo prisca ut passim, inuillissimis Luthario ac Ludovico destinaverunt Augustis. Sanè hodie absque controversia Reges nostri nominandorum antistitem jus retinent, ex pacto cum Summis Pontificibus & sede apostolica facto.**

ASSIDVÆ PREDICATIONIS.] Munus id episcopale. S. Augustinus confession. lib. 6. cap. 3. de B. Ambrosio: *Et enim quidem in populo verbum veritatis rectè tractantem omni die dominico audiebam.* Synod. V. L. in Trullo cap. 19. & ibi Balsamon. Possidius de vita B. Augustini cap. 4. *Potestatem dedit Valerius coram se in Ecclesia evangelium predicandi ac frequentissimè tractandi, contra usum quidem & consuetudinem Africanarum Ecclesiarum. Ejus rei editum Caroli M. memorat Sangallensis lib. 1. c. 20. Praecipit religiosissimus Carolus Imperator ut omnes Episcopi per latissimum regnum suum, aut ante praefinitum diem, quem iste constituerat, in ecclesiastica sedis basilica predicarent, aut quicumque non faceret, episcopatus honore careret. quibus festivam narrationem de quodam Episcopo subiungit.*

VNA CVM PONTIFICIB.] Videlicet ut magis rite & secundum canones electus videretur, non Regis tantum imperio constitutus, infra c. seq. *De ejus succedere sollicitudine integra cum Pontificibus vel primatibus populi nostri pertrahentes.* Gregor. Turon. lib. 4. cap. 7. de Cautano Arvernensi Episcopo. Carlomannus Dux & Princeps Francorum in synodo habita anno DCCXLII. apud Benedictum Levitam lib. 5. c. 2. *Et per consilium sacerdotum & optimatum meorum ordinavimus per civitates Episcopos, & constitimus super eos Archiepiscopum Bonifacium, qui est Missus sancti Petri.*

ACTIO PROBATA.] id est, officium. Vide infra ad cap. XI.

NOBILITATIS ORDO SVBL.] Basilius ad Ambrosium: *alè ex èpòde nòl pèpòpòlè, rìvòs*

Tom. II.

αυτοειρη, & ομοιας βλε, δόξος τω αμα, ποδ-μων
τοτε κατὰ τὸ βίον ἐκείνου. quæ verissima Ambrosij praeterea. Gregor. Turon. de gloria confessor. cap. 76. de Simplicio Augustodunensi Episcopo: *Fuit de stirpe nobili, valde dives in opibus seculi, nobilissima conjugi sociatus. Deinde: Propertillam, ut diximus, seculi dignitatem, Simplicius decedente Egeonia à populis eligitur: sed à Deo pro castitatis & sanctitatis gloria destinatur. Tunc enim non alij quàm nobiles Episcopi fiebant. Quod passim apud Sidonium & Gregorium Turonensem observare licet. Quin & in Abbatibus idem quodammodo exigebatur. Ludovicus Pius de S. Martini cenobio: *Post illius (Fridegisi) autem decessum fratres habeant facultatem eligendi de ipsi Abbatem, quem optimum & nobilitate generis & probitate morum & in scripturis eruditum &c.**

BENEDICTI.] hoc est, consecrari. utroque enim vocabulo utebantur. Gregor. Tur. lib. 8. c. 20. *Ea conditione remouetur ut eam Berichramnus Orestisque seu Palladius, qui eum benedixerant, vicibus pascerent.* Lib. 4. c. 6. *Veni, consenti nobis, & benedictentes consecremus te ad episcopatum.* Quamquam postea receptum sit ut consecrari dicantur Episcopi, Abbates benedicti, cap. 1. de supplend. negligent. Pralar. cap. Cùm contingat. De aetate & qualitate ordinand. Heic autem apparet Regem ad metropolitanum Episcopum scribere, cujus officij illud erat ut confirmaret suffraganeos & cum aliis provinciarum Episcopis consecraret. Ideoque additur, *cum adiutorum cetera pontificum.* & cap. seq. *sanctis vobiscum vestris comprovincialibus, ipsum in supra scripta urbe consecrare.* Synodi Nicænae can. 4. & 3. *ad ecc. N. quibus dicitur xat' èκείνω τω αρχιεπίσκοπῳ τῆς ἰερουσαλῆμ.* Synodi Antioch. cap. 19. *Επιτομοὶ μὲν ἡρεσωνιδῶν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐκείνου τῶν ἐπισκοπῶν & ἀρχιεπισκοπῶν.* Martinus Braacarensis in collect. can. c. 3. & 4. Hincmarus adversus Hincmarum Laudunensem, qui nondum typis editus, sed ex bibliotheca illustrissimi Praefidis Jac. Augusti Thuani à docto & pio viro brevi lucem expectat. Sic igitur ille cap. 6. in quo praeterea metropolitani Episcopi jura summam recenset: *Si*

To. 2. oper. Hincmar. pag. 408.

in Rhemensi provincia praeter meam sententiam quis fuerit à quibuscumque & quantiscumque provincia hujus Episcopis factus Episcopus, sicut mystica Nicæna synodus diffinit, non oportet eum esse Episcopum. Si autem communi ceterorum decreto Episcoporum rationabili, & secundum regulam ecclesiasticam comprobato, tu aut alij duo tui complices tecum propter contentiones proprias contradixeritis, mea cum pluribus ad ordinandum Episcopum obtinebit sententia, & mihi non tibi firmitas eorum quæ geruntur de ordinationibus vel aliis rebus ecclesiasticis in Rhemensi provincia tribuetur: in qua si fuerit defunctus Episcopus, ego & non tu visitatore ipsi viduata designabo Ecclesia, & electionem cum decreto canonico precipiam fieri. Et si in partes se eligentium vota dividerint, meum & non tuum erit eligere qui majoribus ad ordinandum studiis iuuetur & meritis, & meum est ordinandum examinare, non tuum; tuum est autem cum aliis mecum ordinare Episcopum, & litteris canonicis, quas or-

Kkk ij

dinatus ab ordinatoribus suis iubetur accipere, post me in suo loco subscribere.

Cap. 6.

INDICVLVS REGIS] Caput hoc ejusdem cum superiore argumenti esse titulus testatur. Verùm hanc inesse puto differentiam quòd superioris præceptum inscribatur, majoris scilicet auctoritatis diploma, manu propria Principis subscriptum, & annulo fortè munitum, ut supra de auctoritate diximus. Istud verò indiculus dicitur, quem, ut existimo, rectè epistolam absque sigillo dixeris. Id colligo ex Capitul. lib. 3. c. 58. *Et si consacratales homines cum ipsa venire renuerint, iustione dominica, aut indiculo, aut sigillo ad palatium venire cogantur.* In legibus Vvisigoth. lib. 2. tit. 1. l. 18. *De his qui ammoniti iudicis epistola vel sigillo, ad iudicium venire contemnunt.* Ergo indiculus & sigillum discreta sunt, & indiculus absque sigillo est. Indiculi verò nomine nil frequentius aeo illo.

ILLI EPISCOPO] Metropolis antistitem Archiepiscopum dixisset, si seculi tulisset usus. Per ea namque tempora Archiepiscoporum appellatio vixdum in Occidente usurpari ceperat; solique Patriarchæ ita designabantur, quod postea Metropolitanis communicatum hodie retinemus.

Cap. 7.

CONCESSIO CIVIVM] Ita MS. titulum concepit, magis tamen placet *Consensus civium*, in quo capitum index & extrema capitis verba consentiunt. Ita etiam P. Pitheci codex MS. nisi *consensum* quis malit. Igitur hac formula plebs pastore destituta Regem ea de re certiorum facit, & suppliciter postulat ut virum aliquem in Episcopum illis concedat. Id solitum fieri ex Gregor. Turon. apparet lib. 4. c. 26. ubi de Santonensi conventu: *Quo effecto, consensum fecerunt in Heraclium tunc Burdegalenfis urbis Presbyterum, quem Regi Hariberto subscriptum propriis manibus per nunciatum Presbyterum transmiserunt: qui veniens Turonos, rem gestam beato Eufronia pandit, deprecans ut hunc consensum subscribere dignaretur.* Et postea: *Consensum ad se direxerunt ut alius in loco ejus substitueretur.* Lib. 8. c. 22. *Cum muneribus & consensu civium ad Regem properat, sed nihil obtinuit.* Idem de B. Gregorij Papæ electione initio libri decimi: *Comprehensio disruptis epistolis consensu, quem populus fecerat, Imperatori direxit. Quò pertinet & synodi Aurelianensis V. can. 21. Nullus invidius datur Episcopus, sed nec per oppressionem potentium personarum ad consensum faciendum cives aut Clerici inclinemur.*

SENIORI COMMUNI ILL.] Nullus, ut apparet, sensus. Itaque minima vel nulla mutatione legendum, *illi Regi vel seniori, commune illius civitatis*, nempe *seniorum*. Populus enim conveniens de electione tractabat, & consensu in aliquem factò, ejus relationem scriptam & subscriptam ad Regem dirigebat; ut hac formula testatur, & Gregorius Turonensis. Seniores verò pro domino usurpari jam attigimus, & notius est quàm ut probatione egeat.

Cap. 8.

CHARTA DE DVCATV &c.] Litteræ sunt Principis, quibus provincie vel civitati rectores destinant, qui aut Patrij, aut Duces, aut Comites vocantur. Hanc formulam jam edidit eruditissimus vir Petrus Pitheus, flos litteratorum,

litterarumque verè patens, in opere quod de Campanie patrie sue Comitibus edidit. Nos ex archetypo iterum representamus.

ACTIONEM COMITATVS &c.] Actionem, id est, officium. Inde agentes infra cap. 21. *omnibus agentibus*, id est, officialibus, ministris, ubi nos plura. De comitatu verò & ducatu pauca heic attingere ad Marculfi illustrationem non piget. Et quidem de comitatu illud primum occurrit, videri nihil omnino commune habere cum Germanis illis comitibus de quibus agit Tacitus, ut quidam scripserit. Comites enim ille dixit, Latini sermonis proprietate, eos qui officij causa majores comitantur. Itaque hic magistratus à Francis usurpatus merè origine Romanus est, non illius quidem veteris reipublice, nec initio florentis imperij, sed posteriorum temporum; quibus Comitum nomen variis magistratibus tributum fuit, atque adeo civitatum rectoribus. Ut remota omittam, Comites Massiliae apud Sionium legimus lib. 7. epist. 2. & comitiva Syracusanæ & Neapolitanæ formulas lib. 6. Variarum Cassiodorus scripsit; quantum si munia cum nostris conferas, eadem prorsus apparebunt. Ille enim *judices* eos vocat cap. 22. 23. & 24. & civilia negotia examinare dicit, itidemque eos *exercitum habere* & provinciam custodire. Ideoque in formula comitivæ provincie lib. 7. *Quantum omnium*, inquit, *dignitatum officia à manu secludantur armata, & civilibus vestibus videantur induti qui distractionem publicam docentur operari, tua tamen dignitas à terroribus ornatur, qua gladio bellico, rebus etiam pacatis, accingitur.* Per singulas provincias Comites à Theoderico Italiae R. mitti solitos eodem libro docet, qui inter Gothos aut Gothos & Romanos vi dicebant, & *judices* etiam vocat. Ut rectè definitur Suidas Comitum verbum, dum populi magistratum vocat *κτῶν ἢ τῶν ἀρχῶν*, nec aliter sane Hesychius. Quæ omnia Comitum etiam apud Francos veteres munus describunt. Singulis enim tum civitatibus Comites præerant, quorum potestas iisdem quibus Episcopi finibus distincta erat. Gregor. Turonens. lib. 6. cap. 22. *Rex igitur Chilpericus pervasis civitatibus fratris sui, novos Comites ordinat, & cuncta jubet sibi urbium tributa deferri.* cap. 21. *Misitque ad Duces & Comites civitatum nuntios, ut muros componerent urbium.* Idem sæpe eos *judices*, non Comites, vocat; sed lib. 7. cap. 42. seipsum interpretatur: *Post hac editum à iudicibus datum est ut qui in hac expeditione tardis fuerant damnarentur. Bisurigum quoque Comes misit pueros suos, ut in domo beati Marini &c. lib. 8. c. 18. Godebaldus comitatum Meldensem super Guerpinum (invastit) ingressusque urbem causam actionem agere cepit. Exinde dum pagum urbis in hoc officio circumiret, in quadam villa à Guerpino interfecit. Sic enim locum mutuum uno verbo restituo. Idem de gloria confessor. cap. 10. & de vita patrum in S. Nicetio, & passim. Synodi Cabilonenfis II. sub Carolo M. cap. 20. *Comites, qui post imperialis apicis dignitatem populorum Dei regunt.* Hincmarus epistola pro Episcopis Galliarum & Germaniarum Christianissimo Principi, que prima inter Busæi Paralipomena excelsa*

est, cap. 3. *Hujus gloriosa domus Dei decorem & locum habitationis gloria ejus fidelissimè diligere & zelari debent non solum Episcopi & sacerdotes in sedibus, sed etiam Reges in regnis & palatiis suis, & Regum Comites in civitatibus suis, & Comitum Vicarij in plebibus, & quicunque patresfamilias in domibus suis.* Horum officium & munus in pace & justitia faciendâ præclare traditur in Capitul. lib. 2. c. 6. & lib. 4. c. 5. Quotandem extremo dominationis Carolinæ stirpis ex ministris domini facti latè dominati sunt, donec pristinæ dignitati sensim regnum restitutum. Nec verò omitterendum est Comitum officium sub prima Regum nostrorum familia non ad vitam fuisse, ut quidam scripserunt. Ad certum namque tempus eos tum constitutos mihi constat ex multis Gregorij locis, quorum insignis est lib. 4. cap. 36. Unde apud eum frequenter hæc verba leguntur, ex *Præfatio*, ex *Comite*, ex *Duce*, ex *Vicariis*; & ille remotior exempla recenset. Quod item à Romanis desumptum dubitari non potest, qui magistratus omnes ad certum tempus designatos habuere. Ideoque in Cassiodori formulis lib. 6. & 7. omnibus ferè adscribitur, per *Judicium illam*. Duces autem Romani rei bellicæ & exercitiibus regendis tantum præpositi erant. Inde Duces limitum in Notitia Imperij, & Ducis Rhetarum formula apud Cassiodor. lib. 7. Apud Francos verò præerat quidem exercitui: verum & jus quemadmodum Comites dixisse hæc formula ostendit, & ex Gregorio Turonensi planum est. Comitibus honore & potestate superiores fuisse constat, pluresque comitatus & Comites eorum curæ committebantur. Gregorius Turon. lib. 8. c. 18. *Nectius per emissionem Eulaly à comitatu Arverno submotus, ducatur à Rege expositi, datus pro eo immensis muneribus. Et sic in urbe Arverna, Ruthena, atque Vercica Dux ordinatus est.* Cap. 26. *Turonici atque Pictavis Ennodius Dux datus est.* Ex quibus liquet duodecim Comites sub cura Ducis necessariò non fuisse, ut quidam aiunt. Sanè in annalibus Pipini, qui Aimoino subjuncti sunt, lib. 4. c. 61. ita scriptum legitur: *Pipinus domum reversus Griffonem more Ducem duodecim comitatibus donavit.* Quod si verum est, Pipini tantum revo id observatum dici debet. Superiora namque Gregorij exempla aliud notant. Scitè VValafridus Strabo, pervetustus auctor, qui dominante secunda Regum nostrorum familia claruit, in libro quem ille de rebus ecclesiasticis scripsit, cap. 31. ubi seculi & Ecclesiæ dignitates comparat, Comites Episcopis, Duces Metropolitanis assimilat: *Archiepiscopus, qui ipsi Metropolitanis preminent, Regibus conferantur. Metropolitanus autem Ducibus comparatur, quia sicut Duces singulorum sunt provinciarum, ita & illi in singulis provinciis singuli ponuntur.* Unde in Calchedonensi Concilio jubetur ne una provincia in duos Metropolitanos dividatur. *Quod Comites vel præfati in seculo, hoc Episcopi ceteri in Ecclesia expleant.* Sic ille. De Patriciis verò cap. 35. dicitur.

VIDVVS ET PVP. DEFENSOR] Ita etiam Ludovicus Pius Comites admonet Capitul. lib. 2. c. 6. *Pupillorum & viduarum & ceterorum pauperum adiutores & defensores sitis.* Sed præstat

caput longius exscribere. Huic enim formulæ planè geminum est, & omnino ad illustrationem & explicationem non hujus tantum loci, sed & superiorum & sequentium clausularum confert. *Proinde monemus vestram fidelitatem ut memores sitis fidei nobis promissa. & in parte ministerij nostri vobis commisi, in pace scilicet & justitia faciendâ, vosmetipsos coram Deo & coram hominibus tales exhibeatis ut & nostri veri adiutores & populi conservatores justè dici & vocari possitis: & nulla qualibet causa, aut munerum acceptio, aut amicitia cujuslibet, vel odium aut timor, vel gratia ab statu rectitudinis vos deviare compellat quin inter proximum & proximum semper justè judicetis.* Pupillorum verò & viduarum & ceterorum pauperum adiutores & defensores, & sancta Ecclesia vel servorum illius honoratores, juxta vestram possibilitatem sitis. Illos quoque qui temeritate & violentia in furis & latrocinis sive rapinis communem pacem populi perturbare moliantur, vestro studio & correctione, sicut decet, compescite &c. Synodus Ticinensis sub Ludovico Italiae R. *Ut singuli Comites* (ita lego, non *conventus*, ut vitiosè editum est) & *exatores reip. in suis ministeriis legalem procurant facere justitiam, pupillos & viduas protegant, per loca solita restaurent palatia, quibus, cum inter distaverit, nos legatibus nostris valeant recipere.* Optimè viduarum & pupillorum causâ commendatur magistratibus, quos contra improbus ille certissimam esse prætoribus prædam dicebat. Præclarum etiam illud, ut viduarum, pupillorum, pauperum causæ ante meridiem audiantur & desinantur, & causæ regie & potentum post meridiem, Capitul. lib. 2. cap. 33. & lib. 4. cap. 16.

IN FISCO DITIONIBVS] Comites tributa etiam curasse & arario intulisse vel hic locus evincit. Illud quoque confirmat Gregor. Turon. lib. 6. c. 22. & lib. 7. c. 23. & Cassiodor. lib. 6. cap. 21. rectori provincie id muneris adscribit. *Leges Ribuarior. tit. 45. Si quis judicem fiscalium, quem Comitem vocant.* Qua de re ejusdem Gregorij Turon. insignis est locus lib. 10. cap. 21. *Eunne autem Comite ut debitum fisco servitium solitè deberet inferre.* Que verba cum ultimis Marculfi componenda sunt: *Per vosmetipsos annis singulis nostris arariis inferatur.* Unde & tributum, inferenda dicitur in Capitularibus Caroli M. Addit. IV. cap. 116. Appendix Gregorij cap. 74. Aimoinus lib. 4. cap. 26. Exemplar V. C. Pithœi *fisci ditionibus* habuit, cujus loco rectius in reg. *ditionibus* scriptum est.

INDICVLVS AD AL. REG.] Epistola est Cap. 9. à Rege ad alium Regem scripta, legatis etiam missis.

FRATRI ILLI REGI] Vt hodie, ita tum quoque mutuo se Reges fratres dicebant. Alaricus R. ad Chlodoveum R. apud Gregor. Turonens. lib. 2. cap. 35. *si frater meus velit.* Chofroes Perfarum R. in epist. ad Iustinianum, in Menandri Protectoris excerptis de legationibus: *Χροσος βασιλεύς βασιβύς &c. Ιουστινῶ Καίσαρι ἀδελφῶ ἡμῶν,* & alibi apud eundem ἀδελφῶν. Posset tamen dici hoc capite Regem fratrem vocari, quòd eo seculo vixerit auctor quo regnum inter

fratres divisum erat. Sed superior interpretatio vetior est.

Cap. 11. TRACTORIA LEGATORVM] Tractoriarum usum à Romanis mutuatum esse hæc formula indicat. Sunt autem diplomata quæ dantur missis vel evocatis à Principe, ut cursu publico uti possint, quem alioqui absque diplomate usurpari fas non erat; adscriptis etiam locis & mansionibus quibus sumptu publico ali debent. Commeatus enim in itinere præstandus definiri his litteris solebat, ut hæc quoque formula exemplo est. Diplomata simul vocari insignis locus Plutarchi in Galba ostendit: & τὸ καλοῦμεν διαπορεύεσθαι εὐνοῦμεθα δὲ τὸν ἀποπέμψοντα ἐν τῷ ποταμῷ ἄρχειος ἐν τῷ ποταμῷ ἄρχειος ἀποπέμψοντα, ἐπιταχύνοντες τὸν ποταμὸν τῷ ἀποπέμψοντι. & ille postmodum Imperator, qui quod sine diplomatis cursum usurpasset, pedibus iter facere coactus est. De tractoriis & statoribus titulus extat Cod. Th. & Cod. Iustinian. lib. xii. ubi plura Magnus Cujacius, qui hanc Marculfi formulam integram inserit; quam tamen puriorem auctore exhibere conatus est, nos fide auctoris edidimus. Tractorias igitur à Francis frequentatas Marculus docet, posteaque Caroli ævo durasse ex Capitul. pater. Lib. 4. cap. 30. Si quis litteras nostras despexerit, id est, tractoriam qua propter Missos recipiendos dirigitur &c. Quid verò unicuique in itinere commeatus præstari deberet, Tractoria signabatur. Capitul. lib. 4. cap. 69. Missi accipiant secundum quod in sua tractoria continentur. Idque variè pro dignitate & qualitate (ut Capitula dicunt) personarum; ut ecce plus Episcopo, quem Rex mittebat, Abbati & Comiti non tantum, minus autem Vasallo dederetur, quemadmodum Capitul. comprehensum est. Lib. 4. cap. 71. Episcopo panes xl. frisinge tres, de potu modij tres &c. quæ hujus formulæ speciem referunt. Verùm Marculfi & Caroli M. temporibus non eò pertinuisse tractorias arbitror ut cursus publici usum concederent, qui nullus tum erat, sed ut equi, mansiones, sumptus & viatica Missis à Principe directis aut ab eo evocatis à subditis & provincialibus suppeditarentur, qui mansionatorum & paratarum oneri tenebantur. qua de re supra cap. tertio. Paratas enim pro speciebus quæ in hac tractoria recensentur accipio. De paratis Capitula Caroli & Ludovici apud Cæciliacum: Constituite Comites & ministros reip. qui non diligant munera &c. qui illorum frisinga non prædentur. Custodiant silvas, unde habeant pastionem, defendant & excolant prata, unde habeant pabula: quatenus non sit necesse vobis per quasunque occasiones, quorumcumque hortatibus, circuire loca Episcoporum, Abbatum, Abbatissarum, vel Comitum, & majores quàm ratio postulat paratas exquirere, & pauperes ecclesiasticos & fidelium vestrorum mansuarios in carneariis & paraveredis exigendis gravare. Tractorias olim apud Romanos non tantum Imperator dabat, sed & Præfectus prætorio & Magister officiorum. leg. 9. de cursu publico lib. xii. Cod. Hæc verò formula nomine Regis inscripta probat non ab aliis quàm à Rege Francorum concedi solitas. Itaque petierunt Gallie Episcopi à Carolo Calvo R. ut id illis tribueretur. Synodi Meldensis cap. 71. Ut auctoritatem sigillo regio

roboratam more tractoriæ Christianissimus Princeps singulis donet Episcopis. Sanè hoc jus singulari beneficio quibusdam concessum fuisse non negaverim. Tractoriæ autem speciem refert vetus diploma Chilperici R. datum sub die 111. Kal. Maij anno primo regni Compendio, quo res ab avunculo Clodechario R. & Baldechilde Regina avia sua Corbeix monasterio donatas & privilegia concessa confirmat, & inter cetera annonas quasdam à telonario Foslatense annis singulis accipiendas, eaque de causa evocationem quoque concedit misso monasterij, cui hæc procuratio committetur, cujus particulam mox exhibebimus. Inter formulas incerti auctoris (sive in Appendice Marculfi cap. 10.) una extat quæ Tractoria pro itinere peragendo inscribitur, & ab Episcopo cuidam, qui Romam orationis causa petit, traditur; & inter Varias (sive inter Bignonianas) cap. 15. alia est peregrinationis item causa à Majore domus concessa. Et amba quidem precibus conceptæ sunt, ut religionis causa peregrino mansionem, focum, panem & aquam tantum largiri veniant illi per quos iter facturus est, Dominumque eis retributurum. Una verò etsi eodem ferè stylo à Majore domus, qui tum Regis vices agebat, scripta est, precibus tamen agit, quia extra ditionem. Ita tractoriæ vocabulum latius extensum est. Siquidem Carolus M. in præcepto S. Dionysij de mercato, quo telonea & omnigenis tributa ad mercatum venientibus remittit, illud ipsum tractoriam vocat, per hanc nostram tractoriam. Itidemque Hludovici Pij de ipsa re diploma Tractoria dicitur.

OMNIBVS AGENTIBVS] Cujacius adjecit in illo loco, quasi dicas, omnibus qui ibi degunt & habitationem habent, non satis convenienter, & præter auctoris mentem. Nec est etiam quod ad agentes in rebus quis referat, quorum in Romano imperio erant scholæ sub Magistri officiorum dispositione, qui variis officis & ministeriis destinabantur, & in frumentariorum locum successisse Aurelius Victor testatur, de quibus titulus est lib. xii. Codicis, & ab Ammiano Marcellino & beatis Ambrosio & Augustino sæpius memorantur. Quod planè alienum est ab agentibus ad quos hæc formula. Itaque ejus vocabuli interpretatio ex eodem seculo, non aliena de petenda est. Vnicum è S. Dionysij scriptis diploma id præstabit. Præceptum Dagoberti R. de fugitivis: Dagobertus Rex Francorum vir illuster omnibus Episcopis, Abbatibus, Comitibus, Centenariis, Vicariis & ceteris agentibus nostris. Idem de mercato: Dagobertus Rex Francorum vir illuster Lemone, Vulsione, Raucone Comitibus, & omnibus agentibus nostris, Vicariis, Centenariis, & ceteris ministris reip. nostra, ubi palam est agentes non aliud quàm ministros & officiales regio designare. Actionis quippe nomine officium significabatur. Marculus supra cap. 8. Ideo actionem comitatus, ducatus, patriatus in pago illo, quam antecessor tuus videtur egisse, tibi ad agendum regendumque commisimus. S. Augustin. ep. 70. Bonifacio Comiti: Nempe omnes actus publicos, quibus occupatus eras, relinquere cupiebas. Idem sermone de divers. qui aut militia cingulo detinentur, aut in actus sunt publico con-

stium. Victor Vitensis lib. 2. *Censet primò tyrannus iustione terribili ut nemo in ejus palatio militaret, neque publicas ageret actiones, nisi se Arrianum fecisset.* Inde actionarij pro officialibus in legib. Longob. lib. 1. tit. 9. l. 28. *Damus in mandatis cunctis Episcopis, Abbatibus, seu actionariis nostris ut hac omnia adimpleantur.* Glossæ: *Actionarij, Comitæ actiones & ima perquirentes.* Sic synodi Aurel. IV. c. 13. *publicis actionibus applicare.* Synodi Rhenensis sub Sonatio Episcopo apud Flodoard. lib. 2. c. 5. *Incessi communionem priventur, & neque in palatio militiam neque agendam causarum licentiam habeant.* id est, non ut postulare non possint, sed ne officij exercendi facultatem habeant. Nam & Gregor. Turon. lib. 8. c. 18. *Comitem causarum actionem agere dixit.* Eodem pertinet & Gregorij Tur. insignis locus lib. 4. c. 42. de Mummulo, cujus pater Autifiodorensis comitatum regebat. *Cumque, inquit, ad renovandam actionem munera Regi per filium transmisisset.* Qui locus etiam ostendit quod supra diximus, comitatus ad certum tempus tunc datos, muneribusque continuationem imperatam. Actor autem dominicus (de quo apud Gregor. Tur. lib. 9. c. 38. & in Capitul. lib. 4. cap. 3. & 41.) aliud est. Nam pro rationali & procuratore fundi alicujus regij accipitur.

EVECTIO] Gregor. Turon. lib. 9. cap. 9. *datis litteris & pueris destinatis cum evellione publica.* Plura apud Cujacium ad leg. 13. de cursu publico lib. 111. Codicis. Quibus addere visum est quod ex veteri diplomate Chilperici R. exscriptum, cujus ante mentio facta est. *Ita ut telonarius qui per teloneum Fossense agere videtur, annua illatione hac omnia ad Missos ipsius monasterij qui inde directi fuerunt dare & adimplere tentatur; inique & evellionem ad ipsum Missum, qui ad hoc exigendum ambularet, perpetually abque renovata tractura annis singulis dare precipimus, hoc est veredos seu paraveredos x. panis nitidi x. sequentis x. vini mod. 1. cervisia mod. 1. lardi lib. x. carnis pondo xx. casei lib. xii. pisorum lib. xx. caprum 1. pullos 11. ova x. olei lib. 11. gari lib. 1. piperis unciam 1. camini unciam 11. sal. acetum, olera, lignum sufficienter. Hac omnia superius commemorata locis convenientibus, annis singulis, eisdem tam cunctibus quam redeuntibus abque mora dare & adimplere deberetis, etiam ad reverendum carra xii. de loco in locum per loca consuetudinaria.*

EVECTIO SIMVL ET HYM.] Humanitas pro cibo. Optatus lib. 5. p. 59. a. *Vindicent sibi & ministris, (id est Diaconi, sic Commodianus) qui mensæ dominica famulantur, ut pro humanitate exhibita ab invitatis gratulatio eis referatur.* Cassiodor. lib. 6. cap. 3.

VEREDOS SEV PARAVEREDOS] Procopius de bello Persico lib. 11. c. 3. *τοῦτον δὲ τὸν ἄνθρωπον, ὃς ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν ἐπιπέσει, ἢ ἐπὶ τῶν ἵππων, ἢ ἐπὶ τῶν ἀρμάτων.* Multa Cujacius ad tit. de cursu publico, & Fr. Pithæus in Capitularium Glossario; ad quos lectorem remitto. Enumerationis verò que sequitur non dissimilia sunt principalia rescripta de annonis singulis diebus certis personis præstandis, apud Trebellium Pollionem & Vopiscum.

AVCAS] Ansres habet Cujacius; & recta

est interpretatio. Sed *aucas* seculi vocabulo scriptum fuisse fides MS. testatur. Leg. Alaman. tit. 98. 18. *si aucas fuerit involata.* 19. *si accipit qui aucam mordet.* In traditione bonorum in villa Hostheim anno DCCCXXXVI. traditionum Fuldensium lib. 2. *Oves XL. aucta XVIII. pulvilli 11. capones 11.* quod nomen etiam hodie Aquitani retinent.

GARI] Liguamen Romanis maxime celebratum. Anfonius ad Paulinum ep. XVI.

FACVLAS TANTAS] ligni scilicet. In epistola Valeriani ad procuratorem Syriæ apud Trebellium Pollionem, *ligni quocidiani pondo mille.* Nam & in quibusdam locis ubi rarius est appenditur, ut ibidem eruditissimus Casaubonus observavit.

PRÆCEPTVM DONATIONIS] inter virum & uxorem, ut series ostendit, liberis non extantibus, usufructu nomine ei qui superstes fuerit. Eodem pertinet cap. 7. lib. 2. cujus si non eadem omnino verba, eadem prorsus mens. Verum differentia in eo est quòd hæc ante Regem facta sit, idèque præceptum dicitur, & inter regales chartas traditur; altera verò, non ante Regem, sed inter chartas pagenses lib. 11. refertur: Quæ donationis inter virum & uxorem mutua species apud nos observatur, eademque planè et leges constituit Parisiorum consuetudo cap. 280.

PRO EO QVOD FILIOR. PROCREAT.] Hoc casu donationem ita conceptam permittit lex Ribuariorum tit. 50. *Si quis procreationem filiorum vel filiarum non habuerit, omnem facultatem suam in presentia Regis, sive vir mulieri, vel mulier viro, seu cuiusque liber de proximis vel extraneis, adoptare in hereditatem, vel in admatim per scripturam seriem, seu per traditionem & testibus adhibitis secundum legem Ribuarianam licentiam habeat.* Tit. 51. *Quod si admatimus (id est, donatio) fuerit inter virum & mulierem, post discessum amborum ad legitimos heredes revertatur; nisi tantum qui parem suum superoixerit, in elemosyna vel in sua necessitate expenderit.* Id ex testamento mutuo inter virum & uxorem, Valentiniæ Novella approbato, petum esse dici potest.

PER MANVM NOSTRAM] Sic cap. proximo: *per manum nostram transfundissem.* & paulò post: *nobis voluntario ordine visus est lesolverisse vel condonasse, & nos prædicto viro illi ex nostra munere largitatis, sicut ipsius illius decrevit voluntas, concessimus.* Leg. Ribuar. tit. 50. *in presentia Regis.* Ideoque & hæc donatio præceptum donationis inscribitur, quòd ante Regem peracta sit. Possessionis enim solemniter transferendæ duo tum modi, aut in iudicio ante Comitem & iudices suos, quos Scabinos dicebant, aut in Regis presentia in palatio. Quæ causa fuit Marculfo in duos libros opus suum partiendi, et singillatim horum negotiorum formulas tradere. Capitul. Benedicti Levite lib. 6. cap. 212. *Quos filios non habuerit, & alium quemlibet heredem sibi facere voluerit, coram Rege vel coram Comite & Scabinis vel Missis dominicis, qui a eo ad iustitias faciendas in provincia fuerint ordinati, traditionem faciat.* Testamentum verò viri & uxoris Novella 4. lib. 2. Valentiniæ ap-

probatum, in praesentia Principis fiebat, saltē venia impetrata, & relatione facta. *Nam cum liceat* (inquit Imp.) *cunctis iure civili atque pretoria, liceat per nuncupationem, liceat municipalibus gestis iudicia suprema componere, proculdubio manebit firmior hac voluntas qua testimonio Principis & subscriptione conditoris firmatur, cui congruit. Omnium. C. de testament. unde hanc donationis formam fluxisse probabile est.*

AVT MUNERE REGIO] Eandem heic tangit bonorum divisionem quam supra cap. 3. notavimus. Beneficium namque, alode, & comparatum his verbis significantur. *Munere regio*, id est per beneficium Regis, quod postea feudum dictum est; licet non ignorem à Regibus tunc quoque in proprietatem praedia data, ut infra cap. xv. Alodi verò recte parentum nomen subiungitur. Proprie enim alode illud est quod à parentibus acceptum possidetur. Sic lib. 2. cap. 4. 6. & 9. Itaque comparato opponitur lib. 2. cap. 7. *tam de alode, aut de comparato, vel de quolibet adraclū. cap. 12. tam de alode paterna quàm de comparato.* Incerti auctoris (sive Appendicis Marculfi) formula 47. *tam quod alode parentum quàm ex meo contractū mihi obvenit.* & cap. 49. formularum Romanarum (sive Simondicarum) cap. 14. & 38. Ioannes VIII. PP. Ludovico R. epist. 139. de Bolonis filiabus, ut eis bona paterna redderentur: *Et pro nostro amore integritate ipsas proprietates, quas vos alodes dicitis, reddat.* Sic quoque hereditas passim pro alode dicitur, Leg. Salic. tit. 62. leg. Ribuarior. tit. 38. Nam quod in titulo *alodes* dixerant, in dispositione *hereditatem* vocant. Marculf. lib. 2. c. 7. *tam de alode quàm de comparato*, eadem postea repetendo, *tam de hereditate parentum quàm de comparato.* Vita Caroli M. apud Adhemarum: *Ibique multitudo Saxonum baptizata est, & secundum morem, omnem ingenuitatem illorum & alodem manibus suscipiunt, si amplius immutassent, quae eadem Regino ut perderent ingenuitatem & hereditatem dicuntur.* Traditionum Fuldensium lib. 2. Abbatissa Emhil donat propria hereditatis sua terram in diversis videlicet locis *tam de paterno quàm & de materno iure ad me pertinencem.* Alibi saepe *paternum* aut *maternum alode.* Rhenanus & Vadianus arbitrantur alodij vocem inde natam quod ea bona familiis velut coagmentata & conjuncta essent, à Germanica voce *anlodr.* Tentari posset ab alia Germanica voce originem ducere *ald*, quae vetus antiquumque declarat, auctore Aventino in Glossario, quae notatio ad hereditatis nomen & paternam terram proximè accedit. Tandem verò & comparatum alode dictum, & generaliter omnis proprietatis hoc censita nomine, ut ad Capitula observat saepe nominatus vir magnus Franciscus Pithaeus. In adiunctione Hludovici Regis: *Et illorum alodes de hereditate, & de conquisita, & quod de donatione nostri senioris habuerunt.*

DRAPPIS] Synodi Pistenis anni dccclxiii. cap. 1. *Et sicut quando solemus de istis frequentibus itineribus reverti ad mansiones nostras detonsi & decalvati, cum drapis & calcamentis depannati, & tunc nos reficimus & reparamus.* Variar. formul. (sive Bignonianar.) cap. 8. &

13. *aurum & argentum & drapalia.* Quod panni seu vestimenti genus, hodie nomen apud nos retinet, *drap.*

PRÆCEPTUM DE LÆSIVVERPO] Cap. 11. Formula est traditionis per quam possessio in palatio & in Regis praesentia transfertur.

FIRMISSIMVM] Quod enim in praesentia Principis actum est, omnes solennitates superat. Immo qui *testamentum Regis* (id est, instrumentum) *absque contrario testamento falsum clamaverit, non aliunde nisi de vita componat.* Leg. Ribuar. tit. 62. 7.

PER FISTVCAM] Tradita videlicet festuca in signum transtatae possessionis. Multis quippe tum utebantur traditionum symbolis, per glebum, sive terram & herbam, ut loquuntur formulae incerti auctoris (id est, Appendix Marculfi) cap. 19. & 43. per virgam aut baculum. Vetus traditionis instrumentum apud Brissonium form. lib. 6. *Tu pascuis fuste illum investito, tu segnui fustem manu capio.* & alia saepe. Per chirothecam. Robertus Comes & Abbas S. Martini anno septimo regni Odonis Regis: *Reddimus Dociacum, admoniti, ad ejus sepulchrum veniens per quantum nostrum.* Per librum, ut ad Goffridum Vindocinensem observat vir eximie eruditionis Iac. Sirmondus, baculosque & chirothecas & ejusmodi traditionum symbola multa in tabulario sancti Albini hodie quoque extare testatur. Per anulum Comitum. Vet. form. *Genitor suus dimisit per fistucam & anulum ipsius Comitum, ipsi advocato tradidit in sua elemosyna.* Per cultellum cum cespite & festuca. Tabularium S. Benigni Divionensis: *Fulchardus per virgadium suum & cultellum suum cum cespite & cespite coram praesentia bonorum hominum qui ibidem aderant se excutum fecit, & secundum legem suam Missit beati Benigni publici tradidit, Aldegario videlicet monacho & Proposito ejusdem monasterii, & Godefrido nomine tenus monacho, rei quae per pretium Berthiloni Chorepiscopo & Abbati atque monachis ejusdem loci vendiderat, accepto librarum vii. pretio. Anno xxviii. regnante Carolo R. Fistuca verò frequens in eam rem usus. Marculus lib. 1. cap. 21. *quod in praesenti per fistucam eas eidem visus est commendasse.* Lib. 2. c. 14. *partem parvi tradidisse, & per fistucam omnia partium esse dixisse.* Leg. Salicæ tit. 48. ubi qui modus donationis faciendae fuerit & possessionis transferendae traditur, & tit. 52. frequentia hujus traditionis ex facilitate descendit, quod fistuca obviam saepe occurrit. Id licet dicitur in concessione Guidonis Comitum Picavorum, quam ego doctissimo viro Ioh. Belio Fontenaiensis apud Pictonas praefecturae Advocato regio lubens acceptam refero. Dignus profecto qui in hanc rem describat locus. *Vobis & omnibus aliis adhuc inantea permitto, concedo, & ad integrum restituo terras easdem & cetera omnia cum omnibus pristinis consuetudinibus, sicut ipse & mater mea cum illo tenuerunt, & monasterio S. Trinitatis dederunt, ut habeatis & teneatis firmissimo stabilimento vos & posteri vestri. Tunc inclinavit se Comes, & accepit viridem scirpum, nam domus recenter erat junctata, sicut solemus facere quando aliquem persona potentis vel**

vel dominum suscipimus vel amicam. Tunc jan-
co ipso non tam donum faciens quàm restauratio-
nem, dedit duobus fratribus qui presentes ade-
rant, id est, Domino Claro & fratri David &c.
Anno ab incarnatione Domini MXXVIII. In-
diçl. VII. X. XL. Iuny. Acta est ista concessio à
venerabili Comite Pithavorum Vvidone infra tra-
ram qua vocatur Mariima apud Ecclesiam S.
Saturnini.

VVERPISSE] id est, dimittere, & sic alium
vestire. Vita Caroli M. apud Adhemarum: in-
genuitatem illorum, & alodem manibus gurgie-
runt, quo loco in quibusdam exemplaribus, non
gurgierunt, sed *alugum fuerunt* scriptum esse
V. C. Petrus Pithæus notavit. quæ verba eodem
recidunt. Chronicon S. Benigni Divionensis sub
Rodulfo R. Robertus Vicecomes in ipso placito
in presentia principum eosdem servos vvirpivit
& sancto Benigno reddidit. Eo etiam referendum
quod in formula XLIII. incerti auctoris dicitur
de ipsis rebus se exutos esse dixisse. nam rem di-
mittendo & se exendo, alium investiebant. Quo
vverpiendi verbo hodie utimur, in jure enim di-
mittere, *desguerpit* dicimus. Inde vidua in veteri-
bus Gallicis scriptis *la guerpie*, quasi relicta,
dicitur. Froissart. hist. vol. 1. cap. 242.

LÆSOVVERPISSE] Leg. Salicæ tit. 48.
hæc traditur donationis forma, quæ à Marculfo
non longè recedit: in mallo &c. & sic festucam
in lasum ejus jactet, & ipsi in cujus lasum fe-
stucam jactaverit, in casa ipsius manere. & hos-
pites res suscipere &c. Fr. Pithæus ex vet. glos-
sariis, in lasum in sinum interpretatur, hucque
elegantèr vulgare forensè verbum *tendre le giron*
refert. Itaque læsovverpisse est rem aliquam dimi-
sisse & alteri tradidisse festucam in sinum jactata.

ACCOLABVS] Hæc enumeratio omnibus
instrumentis adscripta est, ut exempla proferte
frustra sit. Accolæ verò qui hæc nominantur sunt
coloni seu adscriptitij qui simul cum prædiis veni-
bant; ut & de villicis, saltuariis, & actoribus
apud Jurisconsultos exempla extant. Chartul. S.
Martini; cum hominibus ibidem commanentibus,
quos colonario ordine vivere constituimus. Servo-
rum autem quæ fuerit apud Germanos veteres
conditio apertè declarat Tacitus: *Servis non in
nostrum morem descriptis per familiam ministeriis
utuntur. Suam quisque sedem, suos penates ve-
git; frumenti modum dominus, aut pecoris, aut
vestis ut colono injungit; & servus hallenus pa-
ret.*

Cap. 14. ERGO COGNOSCAT] Si ad proximam
præfationem hæc referas, absiona & aliena erunt.
Nam cum in superiori præfatione loci sancti fiat
mentio, hæc de illustri viro loquitur. Verùm &
hæc & quæ sequuntur ad primam & secundam
præfationem referenda, quæ de donationibus à
Rege fidelibus suis factis scriptæ sunt.

FARINARIIS] Farinarium pro pistrino di-
cit, ut & alij non pauci mediæ sæculi scriptores.
Leg. Salicæ tit. 24. 3. *Si quis scusam de fa-
rinario alieno ruperit.* Tit. XXXIII. 3. *si quis
viam que ad farinarium ducit clauserit.* Diplo-
ma Caroli Simplicis R. de S. Martini cœnobio,
cum vineis, culturis, silvis, pratis, farinariis.
In traditionibus Fuldenfisibus lib. 2. totum &
Tom. II.

integrum, terris, silvis, campis, pratis, pascuis,
aquis, molinariis &c.

QUICQUID EXINDE FACERE] Sic
cap. præced. & cap. 17. Gregor. Turonens. lib.
10. c. 31. *Cui aliquid de fisci ditionibus est lar-
gitus, dedique ei potestatem faciendi de his re-
bus que voluisset.*

CONFIRMATIO] Vide infra cap. 35. Con-
firmatio est à Rege locis sanctis & venerabilibus
indulta, quam solemne erat à Principe impetrari.
Privilegia enim & cetera ejusmodi à Principibus
indulta, post illos successorum confirmatione opus
habent. Ceterùm de confirmationibus ejusmodi
rerum Ecclesiarum agit Hincmarus de divortio
Hlotharij & Thietbergæ pag. 399. & 412. ubi
querelam instituit adversus Reges sui temporis,
qui specie confirmationis ab Ecclesiis & locis san-
ctis petita, & quam liberaliter indulgebant, bona
tamen quæ eà designabantur occupabant, & aut
sibi retinebant, aut fidelibus largiebantur, quam
in veritatem late invehitur.

CONFIRMATIO] Confirmatio est à Rege
concessa, ejus quod ab anterioribus Regibus qui-
busdam personis ex fisco donatum fuerat, non in
beneficium seu feudum, (morte quippe accipien-
tis finiebatur) sed in proprium, ut ad successo-
res etiam transfret. Quod ex his verbis manife-
stum est: *Et ipse & posteritas ejus eam teneant
& possideant, & cui voluerint ad possidendum
relinquant, vel quicquid exinde facere voluerint
ex nostro permisso libero persuantur arbitrio.*
Theganus Trevirensis Chorepiscopus de gestis
Ludovicij Imp. cap. 19. ejus liberalitatis nomine
Ludovicum extollit: *In tantum largus ut villas
regias, que erant sui & avi & iriavi, fidelibus
suis tradidit eas in possessiones sempiternas, &
præcepta construxit &c.* quæ tamen non rectè Fal-
cetus de beneficiis intelligit, & præter auctoris
mentem feudorum successiones & proprietatis in-
de deducit originem antiquit. lib. 8. c. 18. In char-
tulario S. Martini Turonensis extat ejus donatio-
nis diploma Caroli Simplicis R. Odoni Comiti
factæ: *Placuit fidelem nostrum de rebus proprie-
tatis nostre donare, ut quicquid pro utilitate jure
proprietario facere decreverit, licentiam habeat
& potestatem faciendi, donandi, vendendi seu
commutandi.* Anno 2. regni Indiçl. XII. Nar-
bona. Itémque alia ejusdem Odonis tum Regis
Ebolo Comiti. Sic etiam accipio in alodium da-
re synodi Meldensis cap. 41.

DE REGIS ANTRUSTIONE] Ex hac for-
mula apparet antrustionem dici fidelem Regis, qui
se fidem ei servaturum juramento spondit,
quod & nomen indicat. Fidem enim *treuv* hodie
quoque Germani vocant, ut & apud Aventinum
in glossario *drou* & *dravo*, quæ non nisi pronun-
tiatione differunt. Itaque antrustiones fideles sunt,
leudes, ut passim Gregor. Turon. eos vocat, &
auctor appendicis ad Gregorium, sive is Idacius
sive Fredegarius sit, aut, ut sequens ætas dixit,
vassi & vassalli. Inde trustis leg. Salicæ tit. 43. 4.
*Si quis eum occiderit qui in truste dominica est,
XXIV. denariis qui faciunt solidos DC. culpa-
bilis judicetur.* Aliter verò in reg. MS. legis Sa-
licæ, quæ Marculfo nostro præposita est, concipi-
tur, quod proximè huic formulæ accedit: Si

quis antrufionem dominicum occiferit, malb. malcho, xxiv. denariis qui faciunt solidos d. c. culpabilis indicetur.

VNA CVM ARIMANIA SVA] Ita edidi, Fr. Pithœum sequutus, qui ad tit. 43. leg. Sal. hanc formulam exscripsit; etſi regum exemplar, non arimania, ſed arma habeat. Haſi certè aliquandiu utrum eligerem, quòd per arma juſjurandum olim præſtitum memineram, itémque illud interpretari poſſe putarem de eo qui armis ornatus, ut par erat, conſpectum Principis adit. Vicit ne tandem auctoritas Pithœi; quam etiam ratio ſuadet. Arimania ergo heic pro familia uſurpatur. Sanè eo nomine ſervorum ſeu colonorum ſpeciem ſignificari multis ex instrumentis manifeſtum eſt. Vido Imp. in legibus Franciſ & Longobardicis adjectis tit. 5. Nemo Comes, neque loco ejuſ Prepoſitus, neque Sculdafſus ab arimaniis ſuis aliquid per vim exigat præter quod conſtitutum legibus eſt, ſed neque per ſuam fortunam in manſione arimani ſe applicet &c. Tit. v. 1. 2. Si ex præcepto imperiali Comes loci ad deſenſionem patriæ ſuos arimannos hoſtiliter præparare monuerit &c. Diploma Conradi Imp. pro Eccleſia Mutinenſi anno mxxix. apud Sigonium de regno Italiae lib. 8. caſtella, villas, manſos, ſervos & ancillas, erimannos & erimannas.

IN MANV NOSTRA] Manibus enim datis, more Franco, fidelitas promittebatur. Annales Pipini inſerti Aimoini continuationi lib. 4. c. 64. Iluc & Taſſilo Dux Bajoariorum cum primoribus gentis ſuæ venit, & more Franco in manu Regis in vaſſaticam manibus ſuis ſemetipſum commendavit, fidelitatemque tam ipſi Regi Pipino quàm filiis ejuſ Carolo & Carlomanno juſjurando ſupra corpus ſancti Dionyſij promiſit, qui locus fidelitatis illius morem apertè tradit, & Marculſum omnino illuſtrat. Sacramenti verò formulam, qua conceptis verbis ſuper ſanctorum reliquias jurabatur, ediderunt P. Pithœus una cum ſecundæ Regum familiae hiſtoricis, Fr. Pithœus in Gloſſario, & Falctus antiquit. lib. 6. c. 5. ideoque non exſcribo. Hominiũ id poſtea dictum eſt; cujuſ formulas poſterioribus ſeculis variè variè pro more regionis tradiderunt. Richardi Capuæ Principis fidelitatis juſjurandum lib. 1. regiſtri Gregor. VII. Papæ extat. Videndi Fulbertus apud Ivonem Carnotenſem Decreti par. 12. c. 76. Radevicus lib. 3. c. 19. lib. 2. feudorum tit. 6. & 7. Gallica verò lingua pleraque civitatum leges & conſuetudines, liber 11. MS. legum Pariſiorum & Auteliæniſum, Butellerius in Summa rurali. Sed ut ad annales Pipini redeam, ſcitè ſeipſum commendavit ſcriptum eſt. Se namque commendare, pro hominiũ ſeu fidelitatem facere tunc uſurpabatur. Hincmarus de Villa Noviliaco (Eruditorum etenim conjeſtura, qui hujus opusculi eum auctorem faciunt, libens accedo) Proceſſu denique temporis commendavit Donatus filium ſuum Gozelum Carolo Regi; cui in beneficium dedit Carolus villam Noviliacum cum appenditiis ſuis. Nithardus lib. 1. Qui omnes commendati eidem ſacramento fidem firmaverunt. Conſeſſionis præceptum à Ludovico Imp. Hiſpanis datum; Noverim tamen iidem Hiſpani ſibi licentiam à nobis eſſe conſeſſam ut ſe in

vaſſaticum Comitibus noſtris more ſolito commendent. Diviſio regni Ludovici Pij cap. vi. Sic etiam accipienda hæc verba, ſe illi commiſerunt, apud Frodoardum ad an. 922. 924. & 940. Illud poſtremo obſervandum, fidelitatem hodie quidem feudi cauſa tantùm præſtari; tum vero, ut ex hac formula patet, etiam citra beneficium plerique ejuſmodi ſacramento fidem ſuam obſtrangebant, ſervitiumque Principi proſtebantur, non tamen fortalſe ſine ſpe aliquod beneficium poſtea à Principe obtinendi. Solebant enim Reges hiſ fidelibus ſuis beneficia ſeu feuda vacantia conferre. Conſeſſionis præceptum Ludovici Imp. pro Hiſpanis: ſi beneficium aliquod quifſiam eorum ab eo cui ſe commendavit fuerit conſeſſus, ſciat &c. Sangalleniſis de geſtis Caroli M. lib. 1. cap. 22. de quodam Epifcopo: Hic habuit unum vaſallum non ignobilem civium ſuorum valde ſtrenuum & induſtrium, cui tamen ille, ne dicam aliquod beneficium, ſed ne unum quidem aliquando blandum ſermonem impendit. ubi vaſallum ſine feudo & beneficio nominat. Vid. Capitul. lib. 3. cap. 73. Poſſent & alia non pauca ejuſdem rei exempla proferri.

TRVSTEM] id eſt, fidem. Leg. Sal. tit. 43. Decreto Chlotarij R. cap. 3. Vnde antruſtio, de quo antea.

VVIRGILDO SVO] Vvirgildus tum vocabatur pecunia quæ pro homicidio aut alio delicto defuncti heredibus & propinquis ſolvebatur; freddum verò quicquid ex eadem cauſa fiſcus capiebat. Nam apud Germanos veteres certa pecunia ſumma delicta æſtimabantur, neque homicidium morte lui lex erat. Leg. Bajuvar. cap. 1. tit. 7. 3. Nulla ſit culpa tam gravis ut vita non concedatur. Cap. 11. tit. 1. 4. Ut nullus Bajuvarius aldem aut vitam ſine capitali crimine perdat, id eſt, ſi in necem Ducis conſiliatus fuerit, aut inimicos in provinciam inviaſerit &c. Cetera verò quæcumque commiſerit peccata, quouſque habeat ſubſtantiam, componat ſecundum legem. Vides facinoroſos nec vita nec bonis privati, niſi in majestatis crimine. in ceteris pecuniariam fuiſſe penam, quæ compoſitio dicebatur. Idem in reliquis ejuſdem avi legibus obtinet. Morem hunc antiquiſſimum obſervaverat Tacitus: Suſcipere tam inimicitias ſeu patris ſeu propinquis quàm amicitias necesse eſt. Nec implacabiles durant. Luitur enim homicidium certo armenorum ac pecorum numero, recipiturque ſatisfactioem univerſa domus. Ideoque frequenter in vet. legib. & capitulis hæc verba reperias de vita componat, & Capitul. lib. 3. c. 10. ſi quis conviſtus fuerit perjury, perdat manum aut redimat. Vvergildus igitur compoſitio dicitur quæ propinquis præſtatur luendi homicidij aut alterius criminis cauſa. Præter vet. leg. in quibus ſæpius id occurrit, Capitul. lib. 4. c. 13. 15. 18. Qui hominem publicam panitionem agentem interfecerit, bannum noſtrum in triplo componat, & vvirgildus ejuſ proximis perſolvatur. Burchardus in lege familiae: Inſ eriſ familiae ut de vveregeldo ſiſcalini hominiſ quingue libra ad cameram reddantur, & dua libra & dimidia amicis ejuſ contingant. Item vveregeldum reddat, & cum proximis pacem faciat. In Vvillclm Normanni Angliæ R. legibus apud Roge-

rium Hovedenum annalium parte post. in Henrico 11. *Vere suum id est pretium redemptionis sue solvat.* Inde *trinungelium & nungeldum* pro triplici & nona compositione in legib. Bajuvar. tit. 2. c. 13. & tit. 8. c. 1. & 2. leg. Alaman. tit. 7.

SOLID. DC. ESSE CVLP.] Quæ Salica & magna est compositio, Leg. Sal. tit. 43. & passim. Pragmaticum Regum Lotharj & Ludovici pro Ecclesia Parisiensi: *Si forte calliditate iudicis aut alicuius persone ipse immunitates alicubi inrupte fuerunt, prisorum lege id est solidis DC. multetur.*

Cap. 19. PRÆCEPTUM DE CLERICATU] Iam monuimus præceptum apud Gregorium Turonensem, Marculfum, & alios pro diplomate Principis accipi. Præceptum igitur de clericatu hec dicitur Regis epistola qua licentiam alicui concedit ut Clericus fieri possit. Nam absque Principis consensu Clericos ordinari mos non erat, quod aperte hæc formula testatur. Adalbertonis Remensis Archiepiscopi epistola, quæ 57. est inter Gerberti epistolas: *Perfidia ac infidelitatis crimine in regiam maiestatem arguor decineri, eò quod nepotem meum, Clericum videlicet mea Ecclesia, licentia donaverim, quia & palatium adierit, & dono alterius Regis episcopatum acceperit ejus regni quod senior Lotharius in proprium jus revocaverat, quodque gradus ecclesiasticos ei postmodum contulerim absque licentia & auctoritate senioris mei.* Synodi Aurelianensis I. cap. vi. *De ordinationibus Clericorum id observandum esse decrevimus, ut nullus secularium ad clericatus officium presumat accedere nisi aut cum Regis iussione, aut cum iudicis voluntate.* Ejus rei ratio redditur à Carolo M. apud Anfegisum lib. 1. cap. 114. ubi id quoque renovata constitutione fitur. *De liberis hominibus qui ad servitium Dei se tradere volunt, ut prius hoc non faciant quam à nobis licentiam postulent. Hoc ideo quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis hoc fecisse quam pro exercitu seu alia functione regali fugienda, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupiscunt circumventos audivimus. & hoc ideo fieri prohibemus.*

DE CAP. BENE INGENUVVS] Adnuntiatio apud Pistas in. DCCCLXIV. cap. 28. MS. *Vi illi Franci qui consensum de suo capite vel de suis rebus ad partem regiam debent, sine nostra licentia ad causam Dei aut ad alterius cuiuscunque servitium sine licentia nostra tradere voluerint, Comes vel Vicarij hoc eis non consentiant, sed ex banno nostro prohibeant.*

IN EVLETICO PVBLICO] Pithæus ad tit. 26. leg. Sal. hanc particulam exscribens *polyptico* legit, rectius sanè & concinnius. Manuscripti tamen libri lectio retinenda videtur, quamquam barbara, sed quæ lingue corruptionem prodatur. Nam *polyptichum* significat, & ab eo deductum esse apparet, Hodie quidem ecclesiasticorum beneficiorum & reddituum notitias & catalogos *Poultier* dicimus. Itaque nil immutandum. Sensus autem hujus loci hic est, Regem licentiam alicui dare Clericum fieri, si quidem ingenuus sit, non servus publicus, aut colonus, sive

Tom. II.

adscriptus, qui in publicis rationibus seu polyptichis census & inscriptus non sit. Quod pertinet synodi Rhemensis sub Sonnatio Episcopo decretum apud Flodoard. hist. Rhem. lib. 2. cap. 5. *Hi vero quos publicus census spectat, sine permissu Principis vel iudicis se ad religionem sociare non audeant.* Rationes autem publicæ polypticha dicuntur. In leg. 11. de discolorib. Cod. Th. quæ initio Imp. *polypticha* dixerant, in fine eadem *ratiocinia publica* vocant, quod ibidem etiam recitè Anianus interpretatur. Vegetus de re militari lib. 2. c. 19. Calliodor. Variar. lib. 5. cap. 14. Plenè autem de polyptichis agit Magnus Cujacius Observat. lib. 4. cap. 27.

COMAM CAPITIS] Comam namque Clerici ordinandi deponabant. Gregor. Turon. lib. 3. cap. 18. de Chlodovaldo Chlodomeris R. F. *ibi propria manu capillos incidens Clericus factus est.* lib. 4. cap. 4. de Maclavo Britanno: *Venetiam urbem exiit, ibique consuratus & Episcopus ordinatus est. Mortuo autem Chanaone hic apostatavit, & demissa capillis uxorem quam post clericatum reliquerat, cum regno fratris simul accepit.* Hic enim Maclavus cum clericatu renuntiare vellet, demisit capillos, id est, comam nutrire cepit. Inde plerisque synodis cavetur ne Clerici comam nutriant. Labet hec obiter adnotare, cum Childebertus & Chlotarius Reges de fratris filijs interficiendis consilium caperent, Clotildæque matri utrum illos tonderi an interfici mallet nuntiarent, tonderi non accipi ut Clerici aut monachi fierent, ut plerique intelligunt, sed an vellet eos à regni successione removeri, incisa cæsarie, quam prolixam & vetustè comptam Reges regique tum Principes alebant. Id apparet ex his apud Gregor. Turon. verbis lib. 3. c. 18. *utrum incisa cæsarie, ut reliqua plebs habeantur.*

DE DIVISIONE VBI REG.] Familia erciscundæ judicij formula est, qua Rex dividendæ hereditatis causa ad petitionem partium Missum suum delegat. Leges Longob. lib. 2. tit. 29. Flodoardus lib. 3. c. 27. Huc planè facit Gregor. Turon. locus lib. 9. c. 33. *In qua causa Theobertus Presbyter, qui nuper ex referendario Sygberti Regis conversus presbyterij honorem accepit, accessit, ut hanc divisionem juxta Regis imperium celebraret.* Illud constat, jure Romano Prætores coheredibus aut alijs volentibus à communione discedere arbitrum dedisse.

ET DECIMA ILLIUS SVMPTVS LITIS] In MS. vitiosè scriptum erat *sumptus litis*; cujus loco *sumptus litis* reposui, quod & scripturæ vestigium & sensus ipse suadebat. Confirratio Caroli M. MS. cap. vii. *De hereditate inter heredes si contentione egerunt, & Rex Missum suum ad illam divisionem transmiserit, decimum mancipium & decima virga hereditatis fisco Regis detur.* Qui locus ad hujus loci interpretationem omnino facit. Sententia igitur est, Regem decimam illius litis, sumptuum seu expensarum nomine fisco suo quacunque de causa debitam, alicui donare & concedere. Olim namque apud Romanos necessaria erat ex parte actoris cautio decimæ partis litis, calumnie nomine; quia initio litis cavebat actor, ni vicisset, reo decimam præstitum iri. Exat in consultatione veteris Iurifconsulti consti-

LII ij

tutio Diocletiani ex Codice Hermogeniano (quam inde etiam exscribit Cujacius Observat. 7. c. 6.) quæ ejus re promissionis decimæ partis meminit: *Quippe si per calumniam hoc eum facere confidit, remedio re promissionis initio postulata calumnia decimæ partis ejus quod competit, tibi condemnari eum desudare potes.* Cujus cautionis specimen præbet cap. 19. formular. Legis Romanæ. Hanc obsoletam sustulit Iustinianus leg. ult. §. *Antiqua*. Cod. De iurjurand. propt. calum. dan. §. *Hæc autem*. Infit. De pœna temerè litigant. eandemque postea reduxit non abolito calumniæ iurjurando Nov. c. xii. Decimam igitur litis apud Francos receptam fuisse probat hæc formula; quæ à Romanis accepta in tantum invaluit ut non alie litium expensæ multus feculis in usu fuerint præter decimam rei in iudicium deductæ, & pecuniariam multam quam emendam dicebant; ut auctor est Petrus Fontanus*, qui B. Ludovico Rege claruit; cujus ea de re vetus quoque constitutio extat. Tandemque decrevit Carolus IV. Rex ubique illud observandum, ut victus victori in expensâ tenetur, non in provinciis tantum ubi scriptum pro legibus erat. quod optimus doctissimusque senex Ant. Otfellus observavit Manual. lib. sexto. Id potèr heic singulare est, decimam litis fisco præstari solitam. Verum sic accipio, ut sportularum & iudicij nomine pars illius decimæ fisco competeret. Sæpe vetustissimo Romano jure quæpiam non dissimile observatum ex Varrone & Festo elici potest. Sic enim ille de lingua Latina lib. 4. *Ea pecunia qua in iudicium venit in litibus, sacramentum à sacro. Quæ petebat, & qui inficiabatur, de aliis rebus uterque quintos eris ad pontem deponebant; de aliis rebus item certo alio legitimo numero assium. Qui iudicio vicerat, suum sacramentum à sacro auferbat, vitæ ad ararium redibat.* Valerius Max. lib. 7. cap. 7. *Sacramento cum adolescentulo contendere ausi non sunt.* *maximè* apud Pollucem lib. 8. *ut per se reges & imperatores imperatores & imperatores.* Idem Valer. Max. lib. 7. c. 8.

Cap. 21.

DE CAUSIS ALTER. RECIP.] Vetustissimo Romano jure non licebat per procuratorem agere. Infit. De his per quos agere possimus. Sed postea receptum est in plerisque causis per procuratores etiam experiri. Apud Francos docet hæc formula, qua conceditur ut quidam, qui propter simplicitatem rebus suis superesse non potest, per alterum possit agere. quod & veteribus Romanis non ignotum. Auctor ad Herennium lib. 2. *Ex equo & bono sui constat, quod ad veritatem & utilitatem communem videtur pertinere, quod genus, ut major annis sexaginta, & cui morbus causa est, cognitorem det.* Illud longo post tempore apud nos obtinuisse ut præter Regem nulli procuratoris habendi absque Principis consensu facultas suppeteret, testantur Io. Faber ad §. *Universitatis*. Infit. De rer. divis. & Brolius in stylo Parlamenti. Innocentij quoque III. Papæ rescriptum ad scholares Parisienses, qui procuratoris constituendi licentiam ab eo petierant, hæc habet ex more Francico dubitandi causam Cap. *Quia in causis*. De procurator.

CLEMENTIÆ REG. N. PETIIT] Eadem ratione & Ecclesiarum advocati seu defensores à Principe petebantur. Benedictus Levita Capitul. lib. 5. c. 53. & lib. 7. c. 392. Chlotarius Rex in Chronico Besuensi: *Waldalenus Abbas petiit à nobis ut illustri vir Gengolsius omnes causas ipsius monasterij ad prosequendum & redintegrandum deberet recipere. Cui nos hoc beneficium præstitisse cognoscite. Quapropter per presens hoc præceptum jubemus ut memorata omnes causas ipsius monasterij illustri vir ille ex nostro permisso licentiam habeat prosequi, & nunquodque ut justum est restituat. sic tamen quantum eorum pariter fuerit voluntas. Data xv. Kl. Sept. anno octavo regni Domini Chlotary Regis.*

IN VICE IPSIVS] qui propter simplicitatem, ut dictum est, rebus suis superesse non poterat. Sic accipienda in Legib. Andegavensibus c. 40. *procurator par non possit agere.*

ADMALLANDVM PROSEQVENDVM] Admallare, id est, ante iudicem vocare litigandi causa. Leg. Salicæ tit. 52. 2. *Si adhuc supradictum debitum solvere noluerit, debet eum sic admallare: Rogo te iudex ut hominem illum, denominatum, gajachionem meum (id est, adversarium) qui mihi fidem fecit, de debito tali, denominato, secundum legem Salicam mihi eum adstringas. Tunc iudex dicere debet: Ego gajachionem tuum illum in hoc mallo quod lex Salica habet, & tit. 53. Secundum legem habeat admallatum. Inde hamallus leg. Sal. tit. 49. *ista omnia ubi suus hamallus est.* Quæ omnia à mallo seu placito, in quo judicia fiebant, nomen habent. qua de re postea ad incerti auctoris formulæ.*

OMNES CAUSAS LV.] Lvi corruptè pro illius infinitis locis occurrit; andæque dictio nostra lvi, eodem omnino sensu, quod semel adnotasse sufficiat.

DIRECTVM FACIAT] nostris droill. Gregor. Turon. lib. 4. c. 14. *Desistite ab hac intentione, verbum enim directum non habemus.* Formula sacramenti fidelitatis apud Atinacum facti, sicut Francus homo per vestrum esse debet suo Regi. Id à recti vocabulo mutuatum, ut Curvo dignoscere vestrum apud Horatium. unde apud nos eodem sensu, *tort & droill.*

PRÆCEPTVM DENARIALE] Manu- Cap. 11. missio hæc est per denarium præsentem Rege facta. Multis quippe modis apud veteres Francos manumissio procedebat, aut ante Regem per denarium, cujus hæc editur formula, aut in Ecclesia per chartam seu tabulam, aut etiam per epistolam privatam, quarum formulæ libro secundo & inter veteres alias videre est. Inde libertorum alij denariales, alij chartularij seu tabularij dicti. Benedictus Levita Capitul. lib. 6. cap. 213. ex Pipini Italix R. legibus tit. 10. *Homo denarialis non antea hereditare in sua agnatione poterit quam usque ad tertiam generationem perveniat. Homo chartularius similiter faciat.* Et manumissio quidem per denarium ex lege Salicæ, Ribnatis, aut alterius adventitiæ gentis descendebat; per tabulam verò, seu chartam, in Ecclesia secundum legem Romanam fiebat; & eadem ratione manumissi per chartam, lege Romana utebantur; illa verò libertatis datio per epistolam privatam,

* Editus à v. c. Carolo du Fresne in appendice Lovavil- laii pag. 77.

ex domini manumittentis gente legem sumebat. Leg. Ribuar. tit. 59. & 60. qui de tabulariis id est per chartam manumissis inscribitur, & tit. 63. ubi plura de manumissionibus & earum forma. Apud Longobardos quatuor manumissionum species erant. Leg. Longobard. tit. 91. Luitprandi Regis tit. 34. & Altolfi Regis tit. 8. De manumissione in Ecclesia aut per epistolam postea agetur. Hæc verò de qua nunc Marculfus, solenniter auctoritate Regis, eoque præsentis, jactato denario per manum seu domini seu alterius celebrabatur, ut hæc formula ostendit. Ejus etiam in veteribus instrumentis aliquot extant exempla. In veteri charta Ecclesie Lugdunensis apud Fr. Pithæum ad Leg. Sal. tit. 28. *Servum juris vestri manu propria & manum illius excutientes denarium secundum Legem Salicam, liberum cum omnibus que habet vel adquisierit fecimus.* Quibus addere placuit & aliud exemplum nondum editum ex tabulario S. Martini Turonensis: *Carolus Imperator Augustus &c. Adalgarius Levita petiit ut imperiali more præceptum fieri juberemus. Decernimus ut more prædecessorum nostrorum Imperatorum & Regum à manu ipsius Leuthardi denarius excutiat, ut à presenti die idem Leuthardus semper & ubique omnibus locis liberatus valeat sui propria potestate absque alicujus resulatione aut contradictione, & quoque ei liberit omnibus modis liber & velut nobili prosapia genitus esse, liberaliter per nostram auctoritatem pergat. Hanc præceptionem manu nostra firmavimus, & annulo nostri imperij sigillavimus. Amalbertus notarius ad vicem Autberti Archicancellarii. Data xv. Kl. Iulij anno incarnationis dominice DCCCXXXVI. Indictione v. imperij Caroli VII.*

IACTANTE DENARIO] pro jactato denario, ut sæpe nuncupante pro nuncupato. Igitur excutiebatur nummus de manu ipsius servi qui manumittebatur, ut ex locis supra excerptis apparet, qui nihil minus vel argenteus vel aureus erat, nullo prorsus discrimine. Id enim pro forma & dicitur tantum causa, ut apud Romanos in mancipatione. Vetus formula apud Fr. Pithæum. *Nos verò manu propria excutientes de manu supra dicti N. denarium vel nummum vel argenteum vel aureum, vel dragmam, vel sestertium, vel minam &c.*

SECUNDVM LEG. SAL.] Caput h. c. legis Salicæ non extat. Ejus tamen mentio fit tit. 28. *Si quis servum alienum ante Regem per denarium ingenuum dimiserit.* Ex quo & aliis ple- risque argumentis conjicere licet multo plura fuisse legis Salicæ capita quam quæ ad nostram memoriam pervenerint. Eodem modo in formulis incerti auctoris cap. 47. *Postea ante Dominum illum Regem jactato denario secundum legem Salicam te ingenuum dimisi.* In charta Ecclesie Lugdunensis apud Pithæum, excutientes denarium secundum legem Salicam. Ibidem vetus formula: *secundum legem Salicam eum liberum dimisimus, & ab omni iugo libertatis absolvimus.* De ejusmodi manumissione per denarium ante Regem est etiam titulus specialis in lege Ribuar. tit. 59. Vnde apparet non legis Salicæ propriam fuisse, sed & aliarum legum. *Si quis, inquit, libertum suum*

per manum propriam seu per alienam in presentia Regis secundum legem Ribuanam ingenuum dimiserit per denarium &c.

SICUT ET REL. MANSOARII] Mansuarij hæc dicuntur qui aliis manentes, sive commanentes, & villici, *mansuarii*, mansi, seu mansuarij, coloni denique, Totidem namque vocabulis appellantur. Mansuarij in continuatione Aimoini lib. 5. c. 30. ubi de Normannici tributii exactione à Carolo Calvo Rege: *Vi de mansis indemicatis solidus unus, de unoquoque manso ingenuo quatuor denary de censu dominico, & quatuor de facultate mansuarij, de manso verò servili duo denary de censu dominico. & duo de facultate mansuarij.* Quo tamen loco Falctus non rectè mansum pro homine accipit. Diferent enim ibidem cavetur de censu fundi seu mansi nomine exigendo, & de facultatibus & bonis hominum aliud tantum, hoc est tributum & rei & personæ. Mansus enim villula est coloni unius habitationi propria; de quo ad varias formulas plenior erit dicendi locus. Illud quoque ex hoc continuationis Aimoini loco advertendum, mansos & eorum mansuarios seu colonos, alios liberos, alios serviles esse, ut & in Flooardi appendice *mansi ingenuiles & vestiti* memorantur, cuiusmodi fuisse illos de quibus nunc sermo est probat manumissio per denarium, colonarum tamen conditionis. Coloni namque jure Romano liberi sunt & res proprias habent. Leg. 1. De præd. tami. Leg. 18. De agricolis & cens. lib. 11. Codicis. Terram tamen dimittere non possunt, nec etiam potest prædium vendi receptis colonis, leg. 11. eod. tit. De agricolis. Itaque concessa non fuit plena libertas, per quam à loco recedendi & quamlibet partem petendi facultas dabatur. *Mansarios* dixit Rotharis Longobardorum R. tit. 49. & 106.

CHARTA DE CAUSA SVSP.] Ut dum Cap. 23. republicæ causa quis abest, lites & negotia adversus eum conquiescant. Leg. Salicæ tit. 1. 4. *Si in iustione Regis fuerit occupatus, maniri non potest.* quæ tamen absunt à regio manuscripto. In editione Germanica: *si in dominica ambascia fuerit occupatus, maniri non potest.* & in Consuet. Hannonensi: *si eum aut infirmitas aut ambascia dominica detinuerit.* Hæc litteræ hodie quoque ex causa conceduntur, easque litteras status vulgò nuncupamus. In constitutione Philippi Augusti R. de decimis & crucis expeditione apud Rigordum: *Nullus crucem habentium, sive Clericus, sive Miles, sive alius quilibet alicui respondebit super hoc unde tenens erat: ea die qua crucem assumpsit, donec ab itinere suscepto redierit.*

GASINDORVM] Gasindos pro servis aut fidelibus accipio, qui dominis suis perpetuò adherent, eisque jugiter ministrant. quod ex Marculfo ipso colligi potest. lib. 2. cap. 26. in lernmate: *Si aliquis servo suo gasindo suo aliquid concedere voluerit.* Initiòque capituli ita scriptum est: *Iustissimè nostris sublevantur muneribus quæ nobis fideliter & instanti famulantur officio. Mox: fideli nostro illi. Pro respectu fidei & servitutis quam circa nos impendere non desistit.* Gasindorum potèrò vocabulo utitur Rachus Rex in legibus Longobardicis. tit. 6. 4. *Si enim quicumque liber*

homo in servitio de gasindio Regis aut de ejus fidelibus introierit. In iisdem legibus Rotharis R. tit. 9. 1. 13. si aliquid in gasindio Ducu conquiritur. In legibus Pipini Italiae Regis tit. 14. Si forsitan attenderit ad gasindium, vel ad parentem, aut ad amicum suum.

[LEGITIMO REDIBIT MITTIO] Sic scriptum non hoc tantum loco, sed & bis capite sequenti, corrupte quidem & nullo sensu. Itaque difficilis emendatio, praesertim in ejusmodi auctoribus, ubi cavendum ne menda purgando auctoris faciem immutes. quod in Marculfo agere religio fuit. Lucem vero affert formula quae sequitur: si aliqua causa adversus eum vel suo mittio surrexerint, ubi mittio pro Missio scriptum esse clarum est. Sententia igitur loci haec est, undecunque aut ipse ut alterius procurator tenetur, aut ipse etiam procurator, horum omnium causas, donec revertatur, suspensas esse.

Cap. 24.

[CHARTA DE MUNDEBURDE REGIS] Mundeburdium Germanis scriptoribus tutela est seu defensio & tutio. unde & haec formula, qua Princeps Episcopo aut Abbati tuitionem & defensionem suam impertit, ne a quibuslibet infestentur, atque etiam ut eorum cause in palatio tantum decidantur concedit, quibus non admodum dissimilia sunt diplomata quae adhuc hodie Ecclesiis dari moris est; eaque dicuntur lettres de garde gardienne. Nam & ex hac formula patet, Ecclesiis ut plurimum ejusmodi defensionem tribui. Unde & Caroli Martelli Majoris domus mundeburdij Bonifacio Episcopo dati diploma extat in Pithaei Glossar. in ver. Missus sancti Petri, quod huic formulae planè geminum isdemque clausulis constat. Synodi Meldensis c. 41. Providendum est regiae majestati ut monasteria quae ab hominibus Deum timentibus in sua proprietate constructa praedecessores illius causa defensionis & mundeurbis suscepunt, ut libera libertate, remota spe hereditaria de illorum propinquitate, ibidem religio observaretur, & nunc in allodium sunt data. Eadem decernuntur in synodo Ticinensi sub Hlothario & Hludovico an. DCCCL. apud Canisium c. 16. Sugerendum est beatissimi Imperatoribus quia hi qui monasteria & sinodoebia sub defensione sacri palatii posuerunt, ideo fecisse probantur quod à nullo melius quam à summo potestatum protegenda crediderint &c. Quae synodus Regiatica à Caniso inscribitur, & de loco inquirendum censet. Ego Ticinensem dixi, quae regni Longobardici seu Italici regia erat, quod & initium synodi indicat in urbe regia Ticino, quae verba distincta nullam dubitationem relinquunt. Haec obiter. Synodus Confluentina an. DCCCLX. quae Caroli & Ludovici Regum foedera continet: Volumus ut Ecclesia & casa Dei, & Episcopi, & Dei homines, Clerici & monachi & nonna, talem mundeburdem & honorem habeant sicut tempore antecessorum nostrorum habuerunt. Sanè Gallici episcopatus in regia tutela & defensione perpetuo fuerunt, adeo ut extremis Carolinae stirpis temporibus, & initio tertiae regum familiae, jure regio civilibus bellis imminuto, omnibus occupatis, episcopatus tamen in tutela & protectione Regum manserint. Chronicon Andegavense de Neustria Hugoni Abbati concessa sub Carolo

Simplice Rege: Iste itaque tractus cum ei datus esset ad integrum cum civitatibus & comitatibus & abbatibus castellisque, praeter episcopatus solos, qui in regia dominicata reserati sunt. Rigordus in Philippi Augusti vita: Igitur Reges Francorum praedictas Ecclesias in sua libertate semper custodire cupientes, quibuscumque Principibus terras custodiendas tradidissent, tamen Ecclesias sub potestate sua & protectione retinere decreverunt; ne Principes quibus terra custodienda delegabatur, Ecclesias vel Clericos ibidem Domino servientes aliquibus angariis, talliis, vel aliis exactionibus gravare presumerent. Necverò Ecclesias tantum mundeburdium dabatur, sed & alius personis, ut viduis, & orphanis. Capitul. lib. 6. c. 247. Ut vidua, orphanus, & minus potentes sub Dei defensione & nostro mundeburde pacem habeant, & eorum iustitias acquirant.

[SVB SERMON. TVIT. NOSTRAE] Tutio Eustorgio Mediolanensi Episcopo à Theoderico Rege data extat apud Senatorem lib. 2. c. 29. quam vide. Sic in verbo Regis esse leg. Sal. tit. 14. & tit. 59. Rex ad quem manciuit est extra sermonem suum ponet. Nam in verbo Regis quis recipiebatur, ne ab inimicis laedi aut interficij posset. Gregor. Turon. lib. 9. c. 19. Regina Brunichildis in verbo suo posuerat Sicharium & c. Aginum propeans epistolam ejus elicit ut à nullo contingeretur. Eodem lib. c. 27. de Gunthramno Rege, qui puellae quae Amalancem Ducem vim sibi facientem occiderat preceptionem tribui iussit, ut in verbo suo posita à nullo unquam parentum defuncti illius molestiam pateretur. His respondet tuitionis formula apud Cassiodor. lib. 7. cap. 34. Diversorum te, quemadmodum quereres, dispendiis sauciatum in castra defensionis nostrae clementer excipimus &c.

[SVB MUNDEBURDE] Mundeburdium, ut diximus, tutela est, & Longobardicis legibus feminarum tutor mundaoldu & mundiu dicitur. Veteribus Francis mainbour & mainbourie pro tutela vel cura. Apud Frossartem vol. 1. cap. 135. fuisse en garde, baillie, tutelle, cure, manburie. Burchardus Decretorum lib. XI. ex Patenti Romani: Rapuisti uxorem tuam, & vi sine voluntate mulieris vel parentum in quorum mundeburdio tenebatur illam adduxisti. Saepè etiam in ejusmodi litteris pro mundeburdio tutio & defensio dicitur. Gregorius Turon. lib. 9. c. 20. in pactione Regum apud Andelaum. Ne à quocunque nullo unquam tempore convellatur, & sub tuitione ac defensione domni Childberti &c. debeat possidere. Sic & in privilegio Ludovici & Lotharii pro Corbeienfi cenobio: Ut ipsum monasterium sub nostra munimine & defensione cum cellulis sibi subiectis & rebus vel hominibus ad se pertinentibus confirmare fecissemus. Mox: sub tuitionis atque immunitatis nostrae defensione. Ex quibus etiam liquet tuitionis clausulam frequentissime immunitatis privilegio insertam fuisse, ut & supra cap. 3. Otthonis Magni diploma pro Ecclesia Mindensi: anteriorum Regum conscripta, qualiter ipsi praefata Ecclesia res cum omnibus in ipsis rebus consistentibus sub illorum recipere mundeburdo. Postea: mundeburdium & tuitionem nostram.

TANTVM IN PALATIO] Sic edidi, & postulabat sensus. Nam in MS. vitiosè *tam in palatio* legitur. Huc facit locus synodi Ticinensis suprà exscriptus, *sub defensione sacri palatii*.

Cap. 11

PROLOG. DE REGIS IVD.] Reges nostros olim proprio ore jus dixisse notum est, Episcopis & proceribus assidentibus, præsertim de maioribus causis, & inter Episcopos, Abbates, Comites, & potentiores personas. Capitul. lib. 5. c. 77. lib. 5. c. 308. & de vassillis & fidelibus suis lib. 3. c. 64. lib. 5. c. 101. item ex causa provocationis aut negati vel diu dilati iudicii à Comitibus, lib. 5. c. 243. lib. 3. cap. 7. & cum quis iudicatum facere negligit, aut se iudicio sistere recusat, lib. 2. cap. 19. Marculfus lib. 1. c. 26. 27. & 28. tum demum de neglectu regaliū constitutionum & decretorum, & ex variis causis, de quibus alias singillatim. Illud est quod sepissime hic auctor *in palatio causam prosequi*. Verùm ex his quædam à Rege ipso iudicabantur, dum jus dicebat, quædam verò Comes palatii vice Regis Episcopis etiam & proceribus assidentibus fiebat, & nihilominus Regis nomine iudicata inscripta erant, atque si ipse iudicasset. Hujus itaque iudicii formula nunc exhibetur, prælationis videlicet. Nam rei iudicatæ tot formula quot negotia. Nos antiquitatis causa integrum Regis iudicium in causa Abbatis S. Benigni Divionensis exscribemus. Veritatem enim & rem gestam representat, quam adumbratam formula tradit; præsertim cum illud ipsum instrumentum visum & laudatum animadverteterim à Io. Tilio rerum nostratarum peritissimo. Est igitur ejusmodi in Chronico Divionensi, quod literatissimi viri Caroli Labbei beneficio videre contigit.

CHLOTARIUS REX FRANCORVM VIR INLUSTER. Quotiescunque altercantum jurgia palatii nostri iudicia nostrorumque fidelium ac Ecclesiarum seu sacerdotum pro quarumcunque rerum negotiis noscuntur advenire, oportet nobis in Dei nomine juxta legum severitatem inquirere, ut deinceps nulla videatur quæstio renovari. Ideoque cum nos in Dei nomine Masolaco in palatio nostro unâ cum apostolicis viris patribus nostris Episcopis, optimatibus, ceterisque palatii nostri ministris, necnon & Andobello palatii nostri Comite, qui de ipso ministerio ad præfens nobis deservire videbatur, ad universorum causas audiendas justoque iudicio terminandas resideremus, advenientes ibi actores basilicæ Domni Benigni, quæ est sub oppidum Divione constructa, ubi ipse pretiosus martyr in corpore requiescit, & vir venerabilis Vulfechramnus Abba præesse videtur, videbantur repetere à quibusdam hominibus, dicentes quia anteaquo tempore bonæ recordationis parens noster Dominus Guntchramnus quondam Rex per testamenti

sui paginam ad ipsam basilicam sancti Benigni villam nuncupatam Elariacum cum adjacentis vel omni re ad se pertinente concessisset, & ipsi homines infra ipsum terminum commanentes ex parte maxima plurima pervasissent, vel ad suam partem contradicerent, & reditus terræ partibus ipsius basilicæ reddere contemnerent, & silvas de ipso agro devastassent, & terram exinde aut prata per loca plurima invasissent, vel vineas plantassent, aut calmas rupissent. E contra illi dicebant quod ipse Princeps Dominus Guntchramnus per præceptionem, quam in præfenti protulerunt relegendam, in antecessores parentes eorum firmasset, ubi continebatur quod ab eo tempore quo ipsum agrum Elariacum jam dictus Princeps ad memoratam basilicam sancti Benigni contulerat, per munificentiam ipsius Principis promoverant (leg. *promoverant*) ut quicquid ex successione parentum habebant, hoc nunc ipsis confirmatum esse deberet. Interrogatum est à nostris proceribus si cessionem ipsius Domni Guntchramni aut aliorum Principum seu alia instrumenta de ipso agro habebant an non, in præfenti edicere debebant. Sed ipsi professi sunt ad præfens quod aliud instrumentum nullum vel firmationem magis exinde non haberent quam quod præfentabant. Vnde & ipsis confirmationibus relectis & percursis, inventum est à fidelibus nostris quod nullum detrimentum vel præjudicium ipsa basilica Domni Benigni de ipso agro Elariacensi exinde non pateretur. Etiam & pactionem præfentabant qualiter antecessor supradicti Vulfechramni Richimarus quondam Abba, seu & apostolicus vir Dominus Berthoaldus Episcopus, unâ cum ipsis, vel parentes eorum de parte maxima de infra termino ipso Elariacense contentionem maximam habuissent, & ipsas terminationes perambulassent, & signa posuissent. Proinde nos taliter unâ cum nostris proceribus, in quantum illustre vir Andobaldus Comes palatii nostri testimoniavit, constitit decrevisse, ut dum hæc causa inter ipsos sicut superius continetur taliter acta vel inquisita fuisset, per ordinem jubemus ipsum agrum Elariacense, quantumcunque Dominus Guntchramnus per testamenti sui paginam ibidem delegavit, postposita & calcata ipsa confirmatione vel reliquis [à Domino Guntchramno] & successoribus Principibus factis descriptionibus, ne deinceps per ipsos aliqua removeri

videatur causatio, sed quod haecenus tenuisse videntur infra ipsum agrum Elariacense vel ubicunque, tam terris, curtiferis, casis, vineis, pratis, silvis, pascuis, aquis, adjacentibusque suis per alia loca, cum omni jure teneant, possideant absque sollicitudine, absque alicujus repetitione, sitque in Dei nomine ad partem sancti Benigni & provisorum subjectorumque eorum evindicatum omni tempore &c. loci ac re (*leg. ejus loci ac rei*) sopita causatio. Abbeicus recognovit & datavit sub die IX. KL. Novemb. in anno octavo regnante Domino nostro feliciter. Amen. Airardus Presbyter recognovit & subscripsit.

Chlotarius ille filius erat Chlodovei Dagoberti F. ut idem Chronicon testatur; Guntchamnumque Regem parentem vocat, quod ex majoribus suis unus, proavique patruus & loco patris fuerit.

VNA CVM DOMNIS EPISCOPIS] Hi enim in judiciis Regi adfidebant, ut etiam notavit Tillius, qui recte Curiae seu Parlamenti originem hinc deducit, illudque ita durasse usque ad Philippi VI. Valefij tempora, qui amplissimum Parisiensem Senatam a comitatu & consistorio Principis separatim edicto constituit. Hujus quoque judicii Episcopis & proceribus adstantibus forma refertur antiquitatum Fuldensium libro primo. Anno dominice incarnationis DCCCXXXVIII. Ind. I. XVIII. KL. Iulij facta est contentio Gozboldi & Hrabani Abbatis coram Imperatore Ludovico & filiis ejus Ludovico & Carolo necnon & Principibus ejus in palatio apud Niomagum oppidum constituto de captura &c. presentibus Trugone Archiepiscopo, Oigario Archiepiscopo, Radolto Episcopo &c. Adalberto Comite, Helphrico Comite, Albrico Comite, Popone Comite, Gabavino Comite palatii, Ruadharto similiter Comite palatii &c. innumerabilibus vassallis dominicis.

OPTIMATIBVS NOSTRIS] Ita nobilissimi & regni priores in appendice Greg. designantur. Capitul. lib. I. c. 126. V: omnes Episcopi, Abbates, Abbatissa, optimates, & Comites. Lib. 5. c. 2. per consilium sacerdotum & optimatum meorum. Frequentissimè verò in annalibus Fuldensibus à Petro Pithæo & Marquardo Frehero editis, Caroli Calvi præceptum de fugitivis S. Dionysij: Statuimus cum communi consensu & consilio totius regni nostri optimatum. Idem priores regni Gregorio Turonensi, primates appendici, majores & seniores Hincmaro, proceres infra cap. 38. Palatini in Roberti R. privilegio pro S. Dionysij cœnobio, ex sententia palatinorum nostrorum adjudicavimus.

PATRIBVS ILLIS] Repetitio, hoc est Episcopis illis, qui patres ab Ecclesia dignatione meriti & sacerdotij dicti sunt. Urbanus Papa ex Augustino apud Gratianum dist. 68. Gregor. Turonens. lib. 4. c. 26. de Presbytero Heraclio ad

Charibertum Regem. Pater, inquit, Presbyterum Leontium cum provincialibus suis saltem tibi misit. Senator Variar, lib. II. ep. 3. Spiritales parentes, anima veri parentes.

REFERENDARIIS ILLIS] Referendarios Romani habuerunt, qui supplicum desideria Principi referrent, simulque ejus iussiones & responsa exponerent, Novel. 10. & 113. Cassiodor. lib. 6. cap. 17. ubi eorum descriptio officium. Apud Francos verò diversum quodam modo minus erat. Anulum namque Principis Referendarium tenuisse Gregor. Turon. ostendit lib. 5. c. 3. Et eod. lib. cap. 42. Vericinum Vltrogotthæ Reginae Referendarium facit. Subscriptionem etiam regis litteris apposuisse idem testatur lib. 10. cap. 19. Vt Referendarium summi Cancellarij munus sustinuisse apud Gregorium dubitari non possit. Quod & Sigebertus scribit ad annum DCCCXXII. Referendarius, inquit, dicebatur ad quem publica conscriptiones referebantur, ut per eum anulo seu sigillo Regis confirmarentur. Eadem ferè Aimoinus lib. 4. cap. 41. At cum plurimum Referendariorum heic fiat mentio, & summorum Cancellariorum primæ Regum familiæ diplomata repetantur, suspicari liceat hoc saltem tempore & postea Referendarios in aula Francica plures fuisse, qui scilicet libellos supplices & diplomata subscribenda Regibus offerrent. Quod innuere videtur præceptum Dagoberti de fugitivis S. Dionysij: Landericus obiulit, Dagobertus Rex subscripsit. In præcepto immunitatis ejusdem cœnobij: Dado obtulit. & in diplomate Chlodovei Dagoberti F. Gerardus obiulit, Chlodovius Rex subscripsit. Nisi fortè conjicias ex Referendariorum ordine unum aliquem anuli Principis eisdem fuisse. Hodie quidem Magistri libellorum supplicum eodem officio funguntur.

DOMESTICIS] De quibus ad lib. 2. c. ult. commodius tractabitur.

SENESCALCIS] Annales Fuldenses sub an. DCCCXXXVI. Carolus per Anulsum Senescallum misso exercitu Britones domuit. Sic & vita Caroli M. apud Adhemarum, & Sigebertus. qui Audulfus in continuatione Aimoini lib. 4. c. 78. regia mensa præpositus dicitur; eundemque Regino Prumiensis principem eorum vocat, quo etiam officio functos sub tertia Regum familia ex vetustissimis vernaculis cæminibus observat Falcetius origin. lib. 1. c. 10. ut & plures extitisse, majorem verò, Dapiferum tunc dictum, etiam vexillum regium in acie detulisse. Robertus monachus S. Remigij Rhemensis histor. lib. IV. Ipso die Podiensis Episcopus perdidit dapiferum suum, qui sua acie deferre solebat vexillum. Inter primas certè regni dignitates hanc fuisse declarant Regum tertiae familiæ diplomata, quæ quidem à dapifero cum quatuor aliis familie regie præcipuis ministris subscribi consueverant. Ludovici VI. Regis diploma denationis ad S. Dionysium: Presentibus ex palatio nostro quorum nomina subscripta sunt & signa. S. Ancellus tunc temporis Dapiferi nostri, S. Giliberti Buticularij, S. Hugonis Constabularij, S. Vvoidonis Camerarij, Stephanus Cancellarij, relegendo subscripsit. Anno MXXII. Innumera ejusmodi litterarum exempla passim repetuntur, adeo ut vacante

vacante Dapifero seu Senescalli officio, subscriberetur in literis, *Dapifero nullo*. Guillelmus Tyrus hist. belli sacri lib. 4. cap. 5. *Alexius megadomesfici dignitate (quem nos majorem Senescallum appellare consuevimus) fungeretur officio, ab Imperatore secundus*. Itaque non male eos in Majorum domus locum successisse observatum est. Nam majoratum & senescalliam Hugo de Cleris vocat. Quod munus præclare describit Hincmarus ex Adhalaro epist. 3. c. 23. *Que videlicet cura, quamquam ad Buticularium vel ad Comitum stabulum pertineret, maxima tamen cura ad Senescallum respiciebat, eò quod omnia cetera, præter potus vel vilis caballorum, ad eundem Senescallum respicerent*. Ejus quoque jura ab Hugone de Cleris traduntur, qui Ludovico VI. Rege vixit, & post Goffridum Abbatem Vindocinensem à doctissimo Iacobo Simondo editus est. Hunc nos hodie *Magnum Magistrum Franciæ* dicimus; de quo plura apud Tiliam & Falcerum.

CUBICULARIIS] Gregor. Turon. lib. 7. c. 21. *Eberulfum cubicularium Chilperici Regis refert à Fredegunde accusatum quod is Principem occidisset, thesaurorūque expulisset*. Unde etiam apparet thesaurorum curam ad cubicularium pertinuisse. Idem lib. 10. c. 10. *Chundonem Guntheranni Regis Cubicularium nominat*. Plures fuisse ex hac formula & aliis locis manifestum est. Vnus verò ceteris præpositus fuit: de quo etiam superscripti loci Gregorij Turonensis accipiendi sunt. Quem Regi addidisse non mirum, ob dignitatis prærogativam, cum idipsum Romano imperio solum fuisse doceat Zolimus lib. v. ubi de Timasij magistri militum sub Arcadio damnatione: *ἰ μὲν δαμιόσι προκάθητο διασθῆ. Εὐλεῖμος δ' ἀπαρτίσας, ἰσαδὸν δ' ἢ ἡγεμονίας καλῶν ἢ βασιλείων ἔχει κτισθῶν, ἢ αἰῶνος ἄνευ κτερεῖται*. Præpositus is erat facii cubiuli. Ejus officium latè ab Hincmaro exponitur epist. 3. c. 22. *Cammerarium enim cum Cubiculario eundem facio. De honestate verò palatii, seu specialiter ornamento regali, necnon & de donis annuis militum, absque cibo & potu vel equis, ad Reginam præcipue & sub ipsa ad Camerarium pertinebat &c.* Videndi Tilius & Falcerus origin. lib. 1. cap. 11. Porro hos omnes proceres & regie familiæ ministros regij quoque judicij participes fuisse probat lex Ribuar. tit. 90. *Invenimus ut optimates, Majores domus, Domestici, Comites, Grafones, Cancellarij, vel quibuslibet gradibus sublimati in provincia Ribuarina in judicio residentes munera ad judicium pervertendum non recipiant. Quid si quis in hoc depræbensus fuerit, de vita componat*. Quod antè constituerat Gundebaldus Rex in præfatione legum Burgundionum.

COMITE PALATII] Hoc officio functos repetio Trudulfum & Romulfum apud Greg. Turon. lib. 9. c. 12. & c. 30. Aigulfum sub Chlodoveo Dagoberti F. Rege in diplomate ejusdem Regis, Andobellum sub Chlotario ejus filio, sub Carolo M. Anselmum, Vvoradum, sub Ludovico Reginarium, Adhalarum, Bertricum, & sub Carolo Calvo Fulconem, Bernardum, & alios. In quo versaretur horum officium plene tradit Hincmar. ep. 3. c. 21. in finiendis scilicet Tom. II.

controversiis quæ ad palatium deferebantur, & ut si quid in legibus emendandum esset, Principi exponerent, & accepto responso emendarent. Idemque cap. 19. *Comitem palatii Archicapellano seu Apocrisario confert. Præcipue, inquit, duo, id est, Apocrisarius, qui vocatur apud nos Capellanus, vel palatii custos, de omnibus negotiis ecclesiasticis vel ministris Ecclesiæ, & Comes palatii de omnibus secularibus causis vel judiciis suscipiendi curam instanter habebant, ut nec ecclesiastici nec seculares prius Dominum Regem absque eorum consilio inquietare necesse haberent, quousque illi præviderent si necessitas esset in causa ante Regem merito venire deberet &c.* Non tamen omnium causarum notionem ad illos spectasse certum est, sed tantum pauperum & minus potentium causas. Capitul. lib. 3. cap. 77. *Neque ullus Comes palatii nostri potentiorum causas sine nostra iussione finire presumat, sed tantum ad pauperum & minus potentium justitias faciendas sibi sciat esse vocandum*. Vice tamen regia sedisse & de majoribus etiam negotiis, seu Regum mandato, seu officij prærogativa, cognovisse, & ex hac formula & Chlotarij Regis judicio, quod supra exscripsimus, palam est. *Decreta nomine regio inscripta continebant, Regem ex relatione Comitis palatii judicasse, aut ab illo & proceribus jam judicata firmasse*. Itaque magna ejus Comitis dignitas, magna potestas. Sangalensis lib. 2. c. 9. *Videntes Comitem palatii in medio procerum concionantem, Imperatorem suscipiati, terra tenuis sunt prostrati*. Quem magistratum in Germanico imperio longo tempore durasse, multaque alia præclara ex jure Saxonico notat P. Pithæus, nunquam sine laude nominandus, Comitum Campaniæ libro primo. Ex diplomaticis & veteribus instrumentis breviter & eruditè horum officium descripsit Ioannes Aventinus annal. lib. 4. cujus verba lubet adscribere: *Is vicem Cesaris præsidendo senatus principali designabatur, fidem Imperatoris implorantibus aderat, jusque reddebat, sicut Augusti, prædia Salica, redditus regios procurabat, Cesarium censum exigebat, nihil citra ejus auctoritatem Duci aut decernere aut statuere licebat &c.* Ex quibus quàm dissimile sit Senescalli seu Magni Magistris officium, quod plerique hodie confundunt, vel cœco perspicuum est. Illud addam, plures aliquando fuisse palatii Comites, non in Germanico imperio tantum, quod Aventinus & Pithæus tetigerunt, sed & in prima & secunda Francorum Regum familia. Pipini Majoris domus de rebus S. Dionysij extat judicium in tabulario ejusdem monasterij, ubi hæc verba repetias: *Vbiunque eorum justitiam invenimus, sicut proceres nostri seu Comites palatii nostri vel reliqui leges doctores judicaverant*. In tradition. Fuldenf. lib. 1. uno eodemque tempore sub Ludovico Imp. anno DCCCXXVII. atque etiam in eodem judicio duo referuntur Comites palatii, *presentibus &c. Popone Comite, Gebavino Comite palatii, Ruatharto similiter Comite palatii, Hartone Comite &c.* Capitul. lib. 3. c. 77. *Vt nullus Comes palatii &c.*

INDICVLVS COMMONITOR] Regie sunt litteræ, Cap. 26. quibus Episcopus ante Regem in jus vocatur.

M m m

POST VOS RETINEATIS] Nostris veteribus scriptoribus, *retinere* *reire* *sey*, penes se.

LEGIBUS REVESTIRE] id est, ejus rei quam abstulisti possessionem ei restituas, iterumque eum vestias secundum formam legis qua ipse vivit. Vestendi verbum hoc seculo frequens. Leg. Bajuvar. tit. 17. c. 3. *Mei antecessores tenuerunt, & mihi in alodem reliquerunt, & vestia est illius manu cui tradidi.* Pipini Majoris domus iudicium de rebus S. Dionysij: *Vel casa S. Dionysij exinde vestia fuerat, vel à bonis & Deum timentibus hominibus data vel collata fuerunt, & ipsa casa legitime & rationally per legem exinde vestia fuerat.* Capitul. lib. 4. c. 19. *fidei iussores vestitura.* & cap. 42. *vestitura domni Karoli.* cap. 45. *nostra vestitura.* Synodus Lepontinensis an. DCCXLIII. *Ecclesia cum propria pecunia revestita sit.* In traditionibus Fuldenibus sapissime *vestitionis & vestitura* testes. In appendice Flodoardi, *vestitus.*

Cap. 28.

CHARTA AUDIENTIALIS] Regia quoque est epistola, qua ad Comitem scribit ut quemdam, qui ejus jurisdictioni suppositus est, iudicium accipere & iudicium facere cogat, aut si nolit, fidei iussorem det ad Regis iudicium sistendi causa. Inde dictam audientialem puto, quod per eam quis ad Principis audientiam vocetur. Ut enim iurisperiti ius pro loco dicunt, sic audientiam tum illi appellabant. Greg. Turon. lib. 7. cap. ult. synodi Meldensis cap. 77.

PAGENSIS VESTER] Pagi appellatio late patet. Neque enim vicus tantum hoc nomine dicitur, sed & provincia, aut saltem non exigua pars provincie. Sic Plinio lib. 4. cap. 17. *Gessoriacum pagus* non pro vico accipitur, sed pro magno agri tractu & civitatis unius territorio. Sic & septem Helvetiorum pagi apud Cæsarem. quod Gallica lingua retinuit, solita tamen mutatione *gu i.* *Pais* namque dicimus, ut Ios. Scaliger Phoenix ille literarum observat; seu quia ejusmodi literas in medio abijcimus. Gregor. Turon. lib. 9. c. 9. *quicquid de pago Stampensi vel Carnoteno.* Appendix Gregor. Turonens. cap. 57. *concessisse pagum Tolosanum, Catorcinum, Aganensem, Petrocorinum, & Samonicum.* Unde pagenses dicti qui ejusdem pagi sunt. Pagis autem ut plurimum præerant Comites. Itaque qui eorum ditioni subditi erant, pagenses dicebantur. Gregor. Turon. lib. 8. c. 13. *Puinrio Dux à pagensibus suis depulsus ducatu caruit.* Præceptum Dagoberti de mercato S. Dionysij: *Saxones & Pngarij & Rothomenses & ceteri pagenses de aliis civitatibus.* Capitul. lib. 3. c. 73. *vasallos suos castros secum non retineat, sed cum Comite cuius pagenses sunt ire permittat.* Eod. lib. c. 43. & lib. 4. cap. 19.

PER FORTIAM TVLISSET] hoc est, per vim abstulisset. Unde nostris *par force.* Leg. Ribuarior. tit. xi. 4. *Si quis regio aut ecclesiastico homini de quacunque libertate fortiam fecerit, & per vim tulerit, in triplam componat.* Leg. Bajuvarior. tit. 1. c. 5. *per fortiam hostilem aliquid prædare.* In lege Salica tit. xiv. 13. *per virtutem.* Formulæ incerti auctoris (sive Appendix Marculfi) cap. 33.

TVLISSET] id est, vi abstulisset. Leg. Ribuar. tit. xi. Leg. Sal. tit. xiv. Vetustis Francis,

tollit, & inde male tolte pro tributo. Sic infra *tullis fidei iussoribus*, pro ablati & acceptis.

TVLTIS FIDEIUSSORIBVS] acceptis, Glossæ nostræ; *ademptis, tullis.*

ILLE REX VIR INL.] In antiquis Regum nostrorum præceptis & constitutionibus nil frequentius; ut *Childebertus vir inluster* in Decreto * post legem Salicam, Chlotarius, Dagobertus, Pipinus, Carolus, & alij in tabulario S. Dionysij & ceterorum canobiorum archivis. Sic Ennodius Ticinensis lib. 4. epist. 10. ad Primum Vandalorum Regem scribens, *Piro inlusteri* epistolam inscribit, ut ibi doctiss. Simonius notat. Hoc enim titulo nullus major in Romano imperio. Tanta enim erat apud exteras gentes illius imperij admiratio ut ceteri Reges ejus dignitatibus & honoribus insigniri cuperent & honestari; ut de Patricij & Cos. nomine & insignibus, quæ Chlodoveus Rex ab Anastasio Imp. recepit, Gregor. Turon. lib. 2. cap. 38.

ADSALLISSETIS ET LIVOR ASS.] Adfallere heic est adori, appere, impetum facere, aggredi, unde nostris *assallir.* Livorare est vulnerare & contudere, livoreque efficere. Leg. Salicæ tit. 44. *Si quis collecto contubernio hominem ingenuum in domo sua adfallerit.* Formular. Romanar. cap. 30. *Ipsum adfallerit, vel ei insidiaverit, & res suas ei contraxerit, atque violenter super ipsum evaginatum gladio veniet, unde livores & capulatura atque calaphi manifesti appareant.* & cap. 31. *Me malo ordine assalivori vel livoravit.*

RAVPA SVA IN SOL TAN.] *pro ramba*, id est, veste. Leg. Alaman. tit. 49. *quicquid super eum ramba vel arma tullit, omnia sicut furiva componat,* quod postea per vestimenta explicatur: *De femina si ita conigerit, dupluciter componat vestimenta autem qua super eam tullit, velut furiva componat.* Var. formul. cap. 8. *Ramba autem ut & vestis appellatio late pro omni suppellectile & vestimentis accipitur. Inde deservet.*

COMMUTATIO CVM REGE] Hoc ca. Cap. 10.

Commutatio CVM REGE] Hoc ca. Cap. 10. pite multa reperias quæ inscriptioni non conveniunt. Est enim ejusmodi, *ille Rex illi Regi*, sed postea inter Regem & illustrem virum aliquod conventum fuisse narratur: tum mentio fit ejus quod Rex in animæ remedium dederit, quæ verba ad Ecclesiam aut monasterium pertinere dubium non est. Tantum dicam, eo animo scriptam fuisse videri ut pluribus commutationis negotiis inferret; ut planum sit clausulam aliquam aut quædam verba deesse, Commutationum autem plures infra formulæ extant lib. 2. cap. 23. & 24. incerti auctoris (sive Appendix Marculfi) cap. 17. Leg. Rom. c. 26. Variar. c. 14.

LOCELLVM] Eodem exemplo infra lib. 2. c. 1. *facultaculla.* Synodi Agathensis c. 7. *casella, mancipiola.* Synodi Aurelianensis IV. c. 19. *terrula, vineola.*

CVM COLONICIS ILLIS] Leg. Burgund. tit. 38. 7. *Colonica est villa seu villula cum modo agri quantum colonus unus colere poterit, nec admodum à manso distat, adeo ut mansus & colonica aliquando promiscue dicantur.* Synodi Valentine sub Lothario Imp. cap. 9. *Seculares & fideles laici, si condere voluerim basilicas in præditi*

suis, sicut editum piissimorum Augustorum continet, unam colonicam vestitam cum tribus mancipiis donationis (al. dotis) gratia eis conferant. Edictum illud extat Capitul. lib. 1. c. 35. & in vita Ludewici Pij & Aimoini continuat. lib. 5. c. 10. Synodi Meldensis c. 63. Vbi tamen unus mansus integer ubique dicitur, quem colonicam unam hac synodus vocat. Quod ipsum ibidem & in ceteris Conciliis & Capitulis doti Ecclesie dicitur. Synodi Colonienfis c. 4. c. 1. De censib. Burchardus lib. 5. c. 52. Itaque mansus & colonica non semper certam quantitatem, sed modo majorem, modo minorem agri modum continebant; quemadmodum hodie videmus in illis possessionibus quas *fermes* & *mesuaries* dicimus. Aliquando etiam sub manso colonicam comprehensam reperit. Chronicon S. Benigni circa an. 1007. *Femina quadam nobilitis, Arimburgis dicta, mater Lethaldi Mairiscensis Episcopi, cum eodem filio suo dedit sancto Benigno in villa Lu vocata septem mansa, cum silva ibi adjacente & servis qui de pradiis mansis septem colonicas tenebant.* In summa, plerumque colonica, mansus, villa, & in Germanicis scriptis diplomatibus & instrumentis, hoba & hobunna pro eodem accipi debent. Traditionum Fuldens. lib. 2. *duas hobas serviles, item unam hobam cum omnibus ad eam pertinentibus.* cod. lib. *trado servum unum cum sua hoba.* Gregor. Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 13. Colonia quoque pro colonica usurpatur. Flooard. hist. Rhemens. lib. 9. c. 19. de Ebone Praefule: *Colonia nonnulla Ecclesia descriptis per strenuos viros colonis eorumque servitiis ordinavit.* Hincemar. de villa Noviliaco: *quasi de fisco Regis quasdam colonias de ipsa villa obtinuit in proprietatem.* Carolus Calvus an. regni XVIII. Indict. VI. (apud Cochlam in Hiltor. Nivernefis) *dedit Ecclesie Mairiacensi mansos xv. & colonias sex.* In tradit. Fuldensib. lib. 1. *Vuilbaldus Episcopus canobio Fuldensi, in supradicto loco novem trado colonias (hoc sunt hobunna) integras cum omnibus adjacentiis & finibus suis, in arvis, in terris arduis, in silvis, in campis, in pratis, in piscinis, aquis, aquarumve decursibus, edificis, molinariis, mancipiis, cum omni supellectili eorum.* Sic in l. 24. Locati. l. 12. §. *Quartur.* l. 20. §. *Pradia.* De intr. vel instrum. leg. l. 17. §. 2. *Admunicipal.* Columell. lib. XI. cap. 1. *Neque enim colonia sua terminos egredi debet.* Inde lex colonica Vattoni rei rust. cap. 2. lib. 1. Ex quibus etiam liquet quid colonie seu colonice nomine veteres intellexerint.

NOS PRO ANIMA REMED.] Satis aperte declatant hæc verba ad commutationem cum Ecclesia aut monasterio factam hanc clausulam pertinere. Porro commutationes de rebus ecclesiasticis, ut & ceteræ omnes alienationes, synodis & constitutionibus prohibitas fuisse constat. Synodi Meldensis c. 23. Synodi Valentinae sub Lothario Imp. cap. 21. Benedictus Levita Capitul. lib. 5. c. 110. Burchardus Decreti lib. 3. c. 164. & seqq. Tamen specialiter Principi in synodo Silvanectensi concessum est ut commutationes cum Ecclesia facere possit: *Si princeps voluerit rem immobilem sanctis locis prestare, & accipere ab eisdem aliam immobilem rem, & eo modo per-*

Tom. II.

mutationem contrahere, liceat hoc facere ei divina pragmatica sanctione ab eo promulgata. Quæ verba Iuliani antecessoris sunt Novellarum interpretis cap. 33. ex Novella septima. Aliis verò absque Regis licentia non licebat. Burchardus lib. 3. c. 172. *Ne commutationes rerum vel mancipiarum ecclesiasticorum qualibet persona sine licentia & consensu regio presumat facere.* Ideoque Flooardus hist. Rhemens. lib. 2. c. 19. Ebonem antistitem imperialia super eisdem commutationibus præcepta obtinuisse refert. Et tradition. Fuldens. lib. 2. *Conventione inter se de concambio facta rogatu antedicti Comitum, cum scientia & licentia gloriosi Francorum Regis Ludovici &c.*

SI ALIQ. CONTRA REGIS VOL.] Cap. 31. Hac formula Princeps securitatem tribuit ei qui iussu ejus aliquem sibi adversarium aut infidelem occidit vel expulit, resque illius in fiscum redegit, quem ab omni injuria tutum & innoxium esse jubet, vetatque ne propinquis & amicis illius eo nomine aut armis aut judicio cum persequi liceat. Extat de ea re capit. legis Bajuvar. tit. 2. cap. 8. *Si quis hominem per iussionem Regis vel Ducis sui, qui illam provinciam in potestate habet, occiderit, non requiratur ei, nec fidei solus sit, quia iussu domini sui fuit, & non potuit contradicere iussionem, sed Dux defendat eum & filios ejus.* Idipsum statuitur Capitul. lib. 5. c. 367. *Si quis iussione Regis vel Ducis illius, qui ipsam provinciam regit, hominem occiderit, non requiratur ei nec propterea fidei solus sit, quia lex & iussu dominici occidit eum, & non potuit contradicere. Principi verò & successores ejus defendant eum & totam progeniem ejus, ne ob hoc pereat, aut malum patiat. Quod si propterea ipse aut ejus progenies aliquid mali passi fuerint aut occisi, dupliciter componantur.*

CUM RELIQ. PARIB. SVIS] Pares sunt socij & æquales. Sic supra cap. 12. *qui pari suo ex ipsis in hoc seculo superstes exiterit.* Leg. Ribuvar. tit. 5. 1. *qui parem suum supervixerit.* Leg. Alaman. tit. 45. *Si qua rixa orta fuerit &c. illi pares sequuntur eum usque in domum suam cum armis.* Capitul. lib. 3. cap. 71. *Quicumque &c. parem suum contra hostes communes in exercitu pergentem dimiserit, & cum eo stare noluerit, honorem suum & beneficium perdat, & cap. 72. Capitula Caroli Calvi ad Aquitanos an. DCCLVI. Si talis est causa ut illum inde familiariter non debeat admonere, ante suos pares illum in veltam rationem misit, & ille iustum iudicium iustitia sustineat.* Quod iudicium sociorum Burchardus in lege familiaris vocat. *Si quis, inquit, ex aliquo commisso in manu Episcopi cum iudicio sociorum suorum pervenerit, ipse cum omnibus possessionibus suis eo iudicetur.* Sic in libris feudorum passim pares curia seu curtis dicuntur qui ab eodem domino feuda tenent, quasi pares inter se. Fridericus Imp. constitutio apud Radevicum lib. 4. c. 7. *Si inter dominum & vasallum lis oritur, per pares curia à domino sub debito fidelitatis computatos terminetur.*

FACIENTEM REVELLO] Ita MS. Legendum verò rebellem vel rebellionem. Sed nihil mutandum. Nam more seculi loquitur de eo qui Principi rebellis & infidelis existit.

M m m ij

PRO TALI REVELLO] Leg. Ribuar. tit. 71. *Si quis homo Regi infidelis exierit, de vita componat, & omnes res ejus fisco constantur.* Annales Fuldenfes ad ann. DCCCLXI. *Ludovicus Ernestum faminatem inter omnes optimates suos, quasi infidelitatis reum, publicis privavit honoribus.*

CALVMNIAM] id est, actionem. Plura ad formulas legis Romanæ cap. 5.

Cap. 33. PRÆCEPTVM QVORVM AB HOSTIB.] Certi juris est, instrumentis igne vel naufragio consumptis, hostium incurfu, vel alio casu perditis, nullum ex ea re domino præjudicium fieri, modo tamen de ejus dominio, debito, aut alio jure sufficiens sit alia probatio. l. *Sicut*. cum seqq. Cod. de fide instrument. Adeo ut quibus casibus per testes probatio jure non admitteretur, tamen instrumentis amisso & ejus tenor per testes probari possit. l. *Testium facilitatem*. in fi. C. De testibus. Quoties autem casus aliquis ejusmodi contigit, ne postea difficili probatione jus domini deterius constituat, receptum fuit litteras à Principe impetrare, quibus, causa cognita & re probata ex relatione incolarum, cavetur ne amissio ei noccat, sed res quas possidet, securè in posterum, sicut antea, semper possideat. Sicque ejusmodi litteræ sunt ei omnium instrumentorum instar. Itaque etiam his litteris singularem res singulas & possessiones omnes recensere motis erat. Appellatur à Floardo *præcepta de charis combusis* hist. Rhenens. lib. 2. c. 17. de Tilpino Episcopo, qui à Carlomanno Rege plura privilegia obtinuit: *Item de charis concrematis, quarum tunc temporis per negligentiam acciderat exustio, ut res & facultates Ecclesie, quas eo tempore possidebat, non permanerent absque diminutione confirmata ipsi Ecclesie per regiam ejus auctoritatem.* Extant & aliæ ejusdem rei formulæ inter formulas incerti auctoris (sive in Appendice Marculfi) cap. 46. ubi id ex Romanis moribus descendere dicitur, & formul. leg. Roman. cap. 27. & 28. A Comite quoque impetrari litteras probat formula 46. incerti auctoris. Eodem serè pertinent litteræ quas hodie *lettres en forme de tierrier* appellamus.

REGIO MVNERE] Vide quæ suprà ad caput tertium notata sunt.

A LODE] suprà cap. XII. ubi nos plura.

RELATIONEM BONOR. HOM.] Ut amissio instrumentorum probaretur, & præterea ut illi adferretur quid his chartis comprehensum esset, & quæ bona ille tum possideret. Ejus formula seq. cap. exhibetur.

Cap. 35. ILLE REX ILLI PATRITIO] Patritios olim dictos qui majorum gentium senatores essent, nemo nescit. Patritius demum dignitas sub Imperatoribus summa, & omnium honorum apex, quos quasi patres Principis Iustinianus ipse agnoscit. §. *Filiisfamilias*. Institut. Quib. mod. jus pat. potest. solv. l. ult. De consulib. lib. XII. Cod. & Novel. 81. Hanc dignitatem Constantinus Imp. primus instituit, ut auctor est Zosimus lib. 2. *cum apostolus videt & Orientem congregavit, sic etiam Constantinus & alios videt & ad se vocavit, apertus nullum Constantinus & videt, & congregavit cum videt, Constantinus & alios videt & congregavit.*

Formula patritiatus extrat apud Cassiodorum lib. 6. cap. 2. quem uni tantum cedere fulgori ait, consulatus scilicet, solamque ceterarum dignitatum successoris ambitionem non timere. *Quam tamen dignitatum maximam nihil jurisdictionis habuisse ibidem testatur.* Patritios quidem legationes obiisse, exercitiis præfectos, summam rerum aliquando tenuisse legimus. Quo exemplo fuerunt sub primis Francorum Regibus etiam Patritij summæ dignitatis. Itaque Galliarum Patritios memorat synodus Arausiana à Cæsario Arelatensi contra Faustum Rhegiensem habita; ut & Gregorij Magni Papæ registrum, ubi Arigum & Alclipiodotum & alios sub Francorum Regibus eo munere functos videre est. Ex Gregorio Turon. multis locis liquet sub Guntherranno Rege Patritios fuisse, qui Rhodano finitimas provincias regerent, & exercitus ducerent, eamque dignitatem *patricianus honorem & patricianus calmen* vocat: qua donatos fuisse Agræculam, Celsum, Pericium, & Munimolum refert lib. 4. c. 24. & 42. Quod etiam ex appendice Fredegarij apparet, ubi Ultra-Iuranis Patritios datos Agilanem, Quolenum, Protadium, Vulfum, Richomerem, Vvilibaldum, illorum exercitiis præfectos fuisse tradit. Inter Duces certè numerari clarè ejusdem appendicis auctor innuit cap. 78. *Dagobertus de universo regno Burgundia exercitum promovere jubet, statuens eis caput exercitus nomine Chadoinum referendarium & c. qui cum decem Ducibus cum exercitiis, id est, Amalgario, Aremberto, Leudeberto & c. Vvilibaldo Patricio ex genere Burgundionum, exceptis Comitibus plurimis qui Duces super se non habebant, in Vvasonia cum exercitu peraxisset & c.* Et cap. xc. *Vvilibaldum ex patricianus sui termino plurimam secum adduxisse multitudinem Pontificum & nobilium.* Ex quibus manifestum est Patriciis exercitus regendos, provincias administrandas datas fuisse. Leg. Ribuar. tit. 52. *Si quis testes ad mallum ante Covenarium vel Comiem, seu ante Ducem, Patritium, vel Regem & c. In summa cum Ducibus eodem munere functos. Ideoque Marculus suprà cap. 8. eadem formula Duces, Comites, & Patritios à Principe institui docet. Sic & Carolus M. Patricium fuisse Romanorum, usque hoc nomine imperasse, infinita diplomata & historici testantur. Patriciorum quoque dignitatem ab Anglis usurpatam reperio apud Alcuinum epist. 2. quæ ad Æthelredum Regem & Osbaldum Patricium scripta est: *cujus etiam Patricij meminit Rogerius Hovedenus annal. par. 1. sub ann. DCCXCVI.**

ADTRACTVM] id est, acquisitum & comparatum. Passim his formulis & in veteribus instrumentis.

SVE NOSTRO SERMONE] hoc est, sub nostra defensione, tuitione, & mundebude. Suprà cap. 24. Leg. Salicæ tit. 59. *Tunc Rex ad quem manitus est extra sermonem suum ponet eum.*

VT CAUSAS AVCTOR. ADSVMENDI] Cap. 16. *Ut quis jure auctoris sui uti possit, jus commune id præstare videtur, adeo quidem ut jus superveniens auctori meo, jus quoque meum confirmet. L. Si à Titio. De rei vindicat. Tamen id confir-*

mandi, & tollendæ dubitationis causa, litteras quoque Principis impetratas fuisse docet hæc formula: quibus à Principe Episcopo vel Abbati conceditur, sive etiam alteri, qui res ab aliis emerant, quorum auctores sine heredibus decesserant, ut auctorum suorum defensionibus uti, imò & eandem instimere actiones & exercere possent.

PER QVODLIBET INGENIVM] id est, quacumque occasione aut artificio. Gregor. Turonens. lib. 6. cap. 22. *Proclamante Episcopo & cetera quod sapius hic ingenia quæveret qualiter eum ab episcopatu deiceret.* Capitul. lib. 2. cap. 31. *aliorum iustificationibus aut petitionibus, vel aliquo ingenio.* Sic & *malum ingenium* in leg. Sal. tit. 36. 4. & Capitul. lib. 2. c. 32. *Nullus omnino sub mala occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentium nec emere nec vitolare audeat.* Olim apud nos, *par mal engin.*

HOMALLANDI] Sive obmallandi, id est, agendi, iudicio experiendi, & alterum in jus vocandi, ut dictum est cap. 36.

SVPER AN. CON. QVEMC. SANC.] Hæc videntur esse corrupta. Verum commodè refectri possunt ad continuationem possessionis, hoc est, ut tempora possessionis auctorum cum eorum possessione continuentur & conjungantur, quod etiam ad usufrucationem Iustinianus extendit. §. *Divina.* Instit. De Usufrucation. l. 1. Cod. De usufrucatione transform.

IVDICIVM EVINDITALE] hoc est, declaratorium, quo Rex notum & evidens facit quendam in palatio die dicta iudicio stetit, adversarium verò vadimonium deseruisse; ideoque Comiti mandat ut contra absentem, qui per triduum expectatus non venit, sententiam proferat secundum consuetudinem loci, eundemque ad parendum compellat. Eiusdem argumenti formulæ extant in formulis incerti auctoris. cap. 38. & formul. leg. Rom. cap. 33. quæ proximè huic capiti accedant. Quibus jungi debet notitia de iactivis cap. 22. incerti auctoris.

ADALLISSET] Adfallere, aggredi, impetere, adoriri. qua de re supra, ut & de livorandi quod sequitur vocabulo.

RAVPA SVA] id est, vestem, seu in universum aliam suppellectilem. Formula cautionis de infracluris, quæ ultima inter varias est, & *exinde annonam vel aliam ravpam in solidos tantos furavi.* Sed de his supra.

IN SOLID. TANT.] id est, quæ tot solidis æstimabatur.

CAVSANTES] Aliàs *placitantes*, nobis *plaidans.* Formul. leg. Rom. c. 33. *rationantes.*

A QVO PLACITO VENIENS] Mallem ad quod placitum. Placitum verò generaliter pro die dicta usurpabant, in qua quid agendum gerendumve esset, quod scilicet sic inter partes pactum conventum fuisset. Sic conventus regio, in quibus de summa regni tractabatur, placita dixerunt; quæ post *parlamenta* dicta Greg. Turon. lib. 7. c. 13. & 14. & aliàs passim. Sic & *placitum legatis dare* ait Greg. Turon. lib. 6. c. 34. pro legatos audire & absolvere. Unde placitum pro iudicio sumptum synodi Turonensis 3. cap. 35. *pro quolibet placito vel iudicio à qualibet persona munera exigere.* Synodi Arelatenfis sub

Carolo M. cap. 16. *Ne in dominicis diebus publica mercata neque causationes disceptationisque exercentur.* Synodi Turon. 3. c. 39. *placita secularia.* Sic *placitum Comitum & placitum Centenarij* in Capitul. lib. 3. nostris *plaid.* Gregor. Turon. lib. 7. c. 23. *Placitum in Regis Childiberi presentia posuerunt.*

PER TRID. SEV AMPLIVS] Sic cap. 38. formulæ, incerti auctoris. & Leg. Roman. cap. 33. Ex quo discimus non uno tantum die, sed triduo adversarium expectari debuisse. Gregor. Turon. lib. 7. c. 23. *Iniuriosus ad placitum in conspectu Regis Childiberi advenit, & per triduum usque occasum solis observavit. Sed cum hi non venissent, neque de causa hac ab ullo interpellatus fuisset, ad propria rediit.* Tunge leg. Sal. tit. 59.

ADIECTVS SIT] hoc est, vadimonium defecerit & defecerit, a dejecti & dejecti vocabulo. Formulæ incerti auctoris. cap. 22. *Placitum suum exinde neglexit, & iactivus inde remansit.* Cautio de infracluris variat. cap. ult. & *si exinde negligens & iactivus apparvero.* Leg. Salicæ tit. 52. 3. *quem legitime habeo adiactivum vel admallatum secundum legem Salicam, quo loci videndus Fr. Pithæus.*

SOLESATISSIT] id est, solem ei occasum fuisse, ante solis occasum iudicio non stetit. Nam post solem occasum nemo se iudicio sistere poterat. Gregor. Turon. lib. 7. cap. 23. *per triduum usque occasum solis expectavit.* Sic leg. Salicæ tit. 52. *solem collocare, & per singulas admonitiones vel solem calcatum terni solidi accrescant.* Sic olim apud Romanos in legibus duodecim tabularum *solis occasu diei supremam tempestas esto,* apud Varronem libro sexto de lingua Latina. Hunc verò morem solis occasum opperiri apud Francos multis seculis durasse probant veteres duelli formulæ quas doctiss. Io. Savaro edidit; in quibus ante solis occasum adversarium vincere necesse erat, aut id nominatim excipiendo sibi cavere. De civilibus quoque negotiis illud ipsum Philippus de Beaumanoir testatur, qui sub Philippo III. Rege Claromontensis comitatus in Bellovacis leges patria lingua scripsit, cujus verba sunt hæc cap. 2. ex codice optimi doctissimique viri Antonij Oiselli: *Se li ajornemens est fait à releve ou a vespres, l'œuvre de la presentation dure jusques à Soleil esconfant; & qui de Soleil luisant se presente, il ne puet estre en defaute du jour.*

NVLLA SONNIA NVNTIASSET] Sonnia est impedimentum, exculatio, Sunnis in leg. Sal. tit. 1. leg. Ribuar. tit. 34. Capitul. lib. 3. c. 45. *Ecfonia* in formul. leg. Rom. cap. 33. Nobis *Exoine.* de quibus integro capite agit Philippus de Beaumanoir, quem modo laudavi, capite tertio, *Des Essoines & contremans.* Veteribus quibusdam monumentis *soint.* Non placet hanc vocem deducere ex alia barbarica voce *Exidoniare,* ut quidam scripsere. Nam hæc duo vocabula toto cælo inter se distant. qua de re aliàs. Mallem à morbo funtico sunnis originem petere.

COMES PALATII NOSTRI] Sic infra capite proximo, & in iudicio Chlotarj Regis, quod supra exscripsimus. quæ verba Comitem palatij cum proceribus vice regia cognovisse

manifestè ostendunt. Nomine tamen regio iudicia inscripta erant, quod & hodie in Senatuconsultis fieri solet.

COMPOSERE ET SATISFACERE] Itaque hoc iure qui defecerat & vadimonium defecerat, causa cadebat. Quod etiam lege duodecim tabularum cautum fuit, *preseni liem addicito*, apud Gellium lib. 17. c. 2. Verùm postea id mutatum. Vlpianus in l. *Et post editum*. 72. De iudiciis: *Pronuntiabitur non ubique secundum presentem, sed interdum vel absens, si bonam causam habuerit, vincet*. Franci tamen perpetuò observant ut absens causa caderet, nisi iustam absentiae causam nuntiasset. Consuetudines Regula à Ricardo Abbate Floriacensi constitutæ consilio Vicecomitum & Baronum terræ anno nongentesimo septuagesimo septimo: *Ille qui die assignata usque ad horam septimam coram priore non comparuerit, tanquam convictus iudicabitur*. Illud quoque passim occurrit in veteribus amplissimi Senatus Parisiensis monumentis. Donec constitutione Francisci I. Regis statutum est ut absente reo, actor tamen necesse habeat legitime probare iustam actionis causam. Quod antea à iudicibus Ecclesie, qui lege Romana utebantur, observatum, Eleutherius Papa apud Gratianum in can. *Caveant iudices*. 3. quæst. 1.

Cap. 38. CHARTA PARICLA] *Paricla pro paricula* scriptum est. Est autem iudicium Comitum palatii, quo statuitur ut quidam, qui fugitivum servum recepisse accusabatur, certa die juraret cum sex aliis se non fecisse, & ita crimen obiectum purgaret. Et quia neutra pars victa dici poterat, iubentur ambo eius iudicii similia exempla accipere, ideo *paricla* dicitur *charta*, quod eisdem exempli duæ litigantibus dandæ essent. Sic variat. formuli. cap. 14. *Vnde duas epistolas pariculas, uno tenore scriptas, manu eorum vel bonorum hominum firmatas, inter se fieri & firmare rogaverunt*.

ITEMQUE HOMINEM] Videtur aliquid deesse, designatio videlicet quorundam qui eodem crimine accusabantur, quod dictio item demonstrat, deinde quinque denominatos esse dicit, quorum unus jurare iubetur.

FORTITER VISVS EST DENEGASSE] Gregor. Turon. lib. 7. c. 23. *Post hoc in iudicium venit, sed cum fortiter, ut diximus, denegaret, & hi non haberent qualiter eum convincere possent, iudicatum est ut se infontem redderet sacramento*.

DE QVINQUE DENOMINATIS] Ex quinque reis unus purgari iubetur sacramento. Ex quo etiam patet initio capitis quedam deesse.

SYMANVS SEPTIMA] Porrectis namque manibus jurabant, tactisque sacrosanctis evangelii, aut altari, aut etiam, quod frequentissimum erat, sanctorum reliquiis. Solebant enim non in civilibus tantum & levioribus causis, sed & in criminalibus, cum nulla probatio suppetret, iusjurandum de cernere, ut reus crimen purgaret. Leg. Bajuvar. cap. 12. tit. 15. 2. *Iudex causam suam bene cognoscat, & prius vel tacitus inquirat, ut eum veritas latere non possit; nec facile ad sacramenta veniatur*. Paulo post: *Nulli liceat perjurare, sed sicut iudicatum est cogatur*

exsolvi. In his vero causis sacramenta presentur in quibus nullam probationem discussio iudicantis invenerit. Gregor. Turonens. lib. 7. c. 23. *Formulæ incerti auctoris cap. 2. 3. 5. In legibus, Fritsonum, non iuret, sed componat ac si ipse eum occidisset*. Leg. Angl. tit. 9. *si negat, cum undecim iuret, aut campo decernat*. Denique nil frequentius in his legibus. Vvillelmi Normanni Angliæ Regis leges apud Hovedenum: *Si Anglicus appellaverit Francigenam, & eum approbare voluerit iudicio aut duello, volo tamen Francigenam purgari sacramento, non ferro*. Verùm non uni tantum reo deferebatur iusjurandum, sed & alios tres, quinque, duodecim, aut amplius, prout iudicatum fuerat, necesse habebat adducere, qui scilicet idem quod ipse jurarent; qui iuratores & conjuratores in Lege Salica dicuntur tit. 50. 55. 61. Capitul. lib. 3. c. 9. ut *sacramentales & consacramentales* passim his legibus. Auctor vitæ S. Eligij Noviomensis lib. 2. c. 51. apud Surium: *Lata sententia est ut vir ille cum multis aliis iuraret, Sic enim apud Francos in more positum est, Verùm Abbas omnibus aliis remisit iuramentum, ne alterius flagitio implicaretur, Solus ille agrî usurpator procerum sententia iurare iussus est*. Leg. Bajuvar. cap. 12. tit. 2. 3. *Cum duodecim sacramentalibus iuret de lite sua, vel duo campiones propter hoc pugnent*. Greg. Turon. lib. 8. c. 9. *Fredegandus Regina, consensu prioribus regni sui, id est, tribus Episcopis, & trecentis viris optimis, sacramenta dederunt hunc à Chilperico Rege generatum fuisse; & sic sufficio ab animis Regis ablata est*. Idem lib. 8. c. 40. de Pelagio quodam qui res S. Martini abstulerat, ille electis duodecim viris ut hoc scelus peieraret advenit. Capitul. lib. 1. cap. 61. lib. 3. c. 9. & 10. lib. 5. c. 33. & 362. Theganus Treverensis Chorepiscopus de gestis Ludewici c. 29. de Paschalis Papæ purificatione. Inde frequentissime manu quinta, manu sexta, septima, duodecima, in veteribus legibus, Capitulis, epistolis Romanorum Pontificum, & in libris feudorum. Que demum purgatio canonica dicta est, quod ea tantum purificationis species ab Ecclesia probaretur, ceteris duelli, ferri candentis, crucis, aquæ calidæ, panis hordeacei damnis. Ea de re tituli sunt libro quinto Decretalium *De purificatione canonica, & De purificatione vulgari*. Iurisjurandi forma refertur leg. Alaman. tit. 6. solum videlicet reum conceptis verbis jurare, ceteros vero iuratores hoc tantum, credere illum vera iurasse. Innocentius III. Papa in cap. de testibus, de purificatione canonica: *Illi qui ad purgandam aliquis infamiam inducuntur, id solum tenentur iuramento firmare, quod veritatem credunt eum dicere qui purgatur*. Ex consuetudine tamen iurandi perjury adeo invaluerant ut iusjurandi probatio à plerisque reprobaretur, & Burchardus Vormatiensis Episcopus in lege familiarium duellum ejus loco sufficeret. Vide Ottonis constitutionem in legib. Longob. lib. 2. tit. 55.

SVPER CAPELLAM DOM. MARTINI] hoc est, super reliquias S. Martini, quæ in palatio asserabantur; quibus etiam tactis, palatine causæ iusjurando fiebantur. Solenne fuit iusjurandum publicè in Ecclesiis aut martyrum

tumulis & altaribus præstare, aut etiam extra Ecclesiam admotis sanctorum reliquiis. Gregor. Turon. lib. 4. cap. 46. *Requiri hominem alium Vrsium nomine, quem ad altare clam adductum jurare fecit ac dicere: Per hunc locum sanctum & reliquias martyrum beatorum &c.* Lib. 5. cap. 32. *Si iniquum est innoxia, super tumulum hoc beati Dionysii martyris sacramentis adfirma. Faciam, inquit pater. Tunc inito placito ad basilicam martyris sancti conveniant; elevatisque pater manibus super altarium, juravit filiam non esse culpabilem.* Lib. 8. c. 16. de impij cujusdam voce, qui peccata consueverat: *Ibo ad basilicam beati Martini. & sacramento me exuens innocens reddar.* Idem de miraculis lib. 1. c. 33. *Quidam tempore Pelicis (Biturigum) Episcopi vicinos suos quodam pro crimine impetebat: quos cum plerumque verbis procacibus læsere, ac iudicio publicè provocaret, decretum est sententia primorum urbis ut se ab hac noxa, qui impetebantur, sacramento purgarent, ingressisque in eius memorata adis altare, cum elevatis manibus sacramenta proferret &c.* Idem de miracul. lib. 1. cap. 20. 39. 53. lib. 2. c. 19. 39. Idem de gloria confess. cap. 93. 94. Leg. Alaman. tit. 6. *Sacramenta fieri debent ut illi juratores manum suam supra capsum ponant.* Capitul. lib. 1. c. 61. Synodi Meldensis c. 39. *Tantum hoc malum est ut ad sanctuaria martyrum, ubi diversorum agritudines sanantur, ibi perjuri, licet manifestè interdum vexari non videantur, iusto Dei iudicio à demonibus arripiantur, sicut sanctus dicit Gregorius.*

UPER CAPELLAM DOM. MARTINI] Capellam pro capsa dici, in qua martyrum ossa conderentur, vel hic locus evincit. Nam & super capsum jurare lex Alaman. tit. 6. dicit. Sic etiam accipitur in formulis incerti auctoris cap. 3. Evodius de miraculis S. Stephani lib. 1. *Capella argentea, in qua erat reliquiarum porris.* Reliquias igitur sancti Martini in palatio asservatas inuit hæc formula. Vnde capellæ regie seu facello nomen. Sangallensis lib. 1. c. 4. *De pauperibus supradictis quendam optimum dictatorem & scriptorem in capellam suam assumpsit, quo nomine Reges Francorum propter cappam S. Martini, quam secum ob sui tuitionem & hostium oppressionem jugiter ad bella portabant, sancta sua appellare solebant.* Hodie verò capellam vocamus quam veteres cellam & facellum dixerunt.

PERCVRRUNT] id est, fieri & præstari solent, à consuetudine quæ impetu & cursu quodam fertur. S. Augustinus conf. lib. 1. cap. 16. *Vt tibi flumen maris humani, quis resistet tibi? quando non succaberis?*

DE HAC CAUSA DVCTVS SEDEAT] Ductus pro eductus, hoc est, extra aleam & periculum positus, non dissimiliter de verbo *exire*, quod usurpabatur de eo qui accusatione impetitus, absolutus est; ut & hodie, *il est sorti d'af faire*. Augustinus sermone. 18. in Matthæum in fin. p. 109. tom. 10.

CVM LEGIS BENEFICIO] hoc est, pretio compositionis, quæ lege statuta est. Videantur veteres leges.

ÆQUALIS PRÆCEPTIONES] ejsdem

exempli. Inde in titulo, *charta paricla seu paricula*, variat. formul. c. 14.

VT PRO NATIVITATE REGIS] Re-
gis est epistola, qua Comitibus & Domesticis
mandat sibi filium natum. Ideoque iubet ut in
unaquaque fiscali villa tres servi manumittantur,
& lætitiæ & elemosinæ causa. Eo pertinet & il-
lud Gregorij Turon. lib. 6. c. 23. *Dehinc Chilpe-
rico Regi, post multa funera filiorum, filius nati-
ciur. Ex hoc iubet Rex omnes castros relaxa-
ri, vinctos absolvi, compositionesque negligentum
fisco debitas præcepit omnino non exigi.* Illud
præterea in hoc lemmate observandum, filium
Regis Regem dici, quod tunc usitatum fuisse ex
Greg. Tur. apparet, qui lib. 3. c. 22. Theode-
bertum Theoderici Regis filium Regem vocat. &
lib. 4. c. 13. *Intendebat & ipse Rex Chramnus
minas; qui tamen perduellis, patre superstitè
Chlotario Rege, interfectus est.* Sic & filia Re-
gum Regina dicitur. Gregor. Turon. lib. 10. c. 15.
de Chrodieldi Piétaveni moniali: *Nolite super
me quæso vim inferre, qua sum Regina filia
Regis.* Rigordus in Philippj Augusti vita, Regis
Lusitanie filiam, Flandriæ Comiti nuptam, *Re-
ginam Comitissam* vocat. Nec novo id exemplo.
Servius in Virgilij eclog. 3. in fi. *Regum autem
nomina dixit, non quoniam ipsi Reges fuerint, sed
quia Regum filij: ut, Magnam Regina sed enim
miseratus amorem, cum de Ariadne diceret Pa-
risphæa Regina filia.* Sic & Claudianus Serenam
Theodosij Imp. fratris filiam, Stiliconi nuptam,
Reginam vocat in panegyrico Serenæ. Teucer
apud Sophoclem in Ajace lorario matrem suam fi-
liam Laomedontis Regis à Telamone captam,
Reginam natura fuisse dicit: *ἢ ἴδῃ ἢ παῖ, τὴν βασί-
λισσαν ἠναρὲς ἑστῶτα.* Sic Polyxena in Euripidis Hecuba
se Reginam vocat: *Διὸν κενὸν ἔσθῃ, βασιλῆος ἢ
αἰ γῆρας.*

ALIOR. DOMESTICOR. ACTIONIB.] Actionibus, id est, officiis & ministeriis, qua de re latius supra capite undecimo. de Domesticis verò ad caput ultimum libri secundi dicitur.

PER VESTRAS EPISTOLAS] Formula
epistolæ manumissionis, quæ jussu Regis à Do-
mestico celebratur, extat cap. ult. libri secundi.

VT LEVDESAMIO PROMITTANTUR]
hoc est, ut fidelitatis sacramentum Regis filio pro-
mittatur, quem Rex in parte regni sui Regem
constituit, in Austria aut Neustria fortasse, quod
crebrò sub prima Regum Francorum familia fa-
cilitatum. Corrupti verò quid esse in hoc titulo
suspicio, aut certè plenius inquirendum censeo.
Nam quid *samio* sibi velit, nondum reperi. For-
tasse scriptum erat: *Vt lendis sacramentum pro-
mittatur Regi;* sacramenti vocabulo breviter
scripto, nec postea intellecto.

**TAM FRANC. ROM. VEL REL. NA-
TIONES]** Omnes quippe illi permixti habitab-
bant. Sic supra c. 8. *Omnes populi ibidem com-
manentes, iam Franci, Romani, Burgundiones,
vel relique nationes.* Romani autem, veteres incolæ
appellabantur. Omnes namque provincia-
les Romani imperij, cives Romani erant post
constitutionem Antonini, l. *In orbe.* De statu
homin. Et inde everfo imperio nomen Romanum
retinuere. Leg. Salice tit. 34. *Si Romanus Fran-*

cum ligaverit sine causa. & tit. 43. 6. Romanus homo conviva Regis. 7. Romanus homo possessor. 8. Romanus tributarius. Greg. Tur. lib. 2. cap. 33. de Gundebaldo Rege: Burgundionibus leges mitiores instituit, ne Romanos opprimerent. Leg. Burgund. tit. 40. Ceterum si quis posthac barbarus vel testari voluerit vel donare, aut Romanam consuetudinem aut barbaricam esse servandam fecit. & passim his legibus. Cassiodor. lib. 7. c. 3. Necessarium duximus illum &c. ad vos Comitem destinare, qui secundum edicta nostra inter duos Gothos litem debeat amputare; si quod etiam inter Gothum & Romanum natum fuerit fortasse negotium, adhibito sibi prudente Romano, certamen possit aequabili ratione distringere. Inter duos autem Romanos Romani audiant. Vetus constitutio Chlotarii Regis nondum edita, quam eruditissimus Iac. Sirmondus humanitate & liberalitate sua mihi communicavit: Inter Romanos negotia causarum Romanis legibus precipimus terminari. Sed de his, si Deus dederit, alia plura.

BANNIRE] id est, edicto convocare. Bannum enim edictum est & denuntiatio qualibet. Appendix Gregorij Turon. cap. 87. Insuper Sygoberti omnes leudes Austrasiorum in exercitu gradiendum banniti sunt. Leg. Ribuar. tit. 67. Si quis legibus in utilitatem Regis, sive in hoste, sive in reliquam utilitatem bannitus fuerit, & minime adimpleverit, si agriudo eum non detinuerit, solidis sexaginta mulctetur. Capitul. lib. 3. c. 69. Quicumque homo nostros habens honores in hostem bannitus fuerit. Lib. 4. c. 25. Non manniatur. s. l. per Comitem bannatur. Hincmar. ep. 4. c. 15. Synodus Confluentina an. DCCCLX. Ab hoc die & deinceps de Dei banno & nostro bannimus ut nemo hac amplius presumat. Sic bannum pro denuntiatione & edicto. Capitul. lib. 3. c. 66. & lib. 4. c. 24. & 60. Inde etiam pena seu multa edicto non obtemperantis bannum dicitur saepe in Capitulis & aliis. Vt & heribannum pro multa ejus qui ad exercitum ire neglexit. quod nos *Arriereban* dicimus. Gregor. Turon. lib. 5. c. 26. lib. 7. c. 42. Capitul. lib. 3. cap. 14. & 35. Cujus vocis vestigia plura apud nos hodie remanent. Siquidem & nuptiarum proclamationem bannos appellamus.

MISSO NOSTRO] Legato, qua voce nil frequentius.

EX NOSTRO LATERE] Sic Greg. Tur. lib. 4. c. 13. *Misit Rex Innacharium & Scaptarium primos de latere suo.* Synodus Matifconensis II. sub Gunthranno Rege c. 14. *Hi qui lateri Regis adherent.* Vita Ludovici Pij, quae etiam apud Adhemarum extat, & Aimoini continuationi subjuncta est lib. 5. c. 10. *Eodem anno generalem conventum Aquilgram habuit, & per universas regni sui partes fideles ac creditarios à latere suo misit, qui aequi juris tenaces existentes perveria corrigere, omnibusque congruum jus aequo libramine penderent.* Sangallensis lib. 2. c. 9. *Tunc ex latere Casaris directi sunt qui eos honorifice introducerent.* Hodie quidem Summi Pontificis legatos Cardinales *Legatos à latere* dicimus.

FIDELITATEM] Gregor. Turon. lib. 7. c. 7. *Priores quoque de regno Chilperici, ut erat Ansovaldus & reliqui, ad filium ejus, qui erat, ut*

superius diximus, quatuor mensum, se collegerunt, quem Chlotarium vocaverunt, exigentes sacramenta per civitates quae ad Chilpericum prius aspexerant, ut scilicet fideles esse debeant Gunthranno Regi ac nepoti suo Chlotario. & cap. 13. de Gararico Duce, qui sacramenta de nomine Childoberti susceperat. Appendix Greg. cap. 76. Capitul. lib. 3. c. 8. *Vt nulli alteri per sacramentum fidelitas promittatur nisi nobis & unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem & sui senioris &c.* & cap. 88. Ejus porro sacramenti formulam Petrus Pithæus de litteris optimè meritis edidit unà cum secundæ Regum familiae historici.

LEODE] Pro fide accipio. Leudes in leg. Vuisigothor. lib. 4. tit. 5. c. 5. Leudes namque apud Gregorium Turonensem ij dicuntur qui fideles Regis sunt, & qui nulli praterquam Principi obnoxij sunt; quos sequens ætas *Barones* dixit. Greg. Turon. lib. 9. c. 20. in pacto Regum apud Andelaum: *Leudes illis qui Domino Gunthranno post transiitum Domini Chlotarii sacramenta praeberunt.* Appendix Gregor. cap. 54. *Chlotarius cum proceribus & leudibus Burgundia Tricassinis conjungitur.* & passim. Idem leudes Baronum nomine comprehendit c. 41. *Burgundia Barones verò tam Episcopi quam ceteri leudes timentes Brunichildem.* Vnde proculdubio feudum *leudum* sive *leben* hodie quoque Germani vocant. quod jam à Cujacio initio feodorum observatum est. Huc refertur postea quod nos *ligium hominum* seu *homagium* dicimus.

SAMIO] Corrupte, ut quidem censeo; aut certe plenius inquirendum. Putarem notis *sacramenti* vocem heic scriptam nec intellectam.

PER LOCA SANCTORVM] Appendix Gregor. c. x. c. *Hi duo Flaachus & Anlibaldus, eo quod multa ad invicem per loca sanctorum de amicitia obliganda sacramenta dederant.* De ejusmodi sacramento proxime supra diximus.

PIGNORA] reliquæ sanctorum. Id porro heic observandum, in eam rem à Rege missas ut sibi aut filio fidelitatis sacramentum præstaretur.

AD LIB. II.

HVIVS libri titulus in MS. ita conceptus erat: *Incipit scedula qualiter charta pagenses fiant.* quod ommissum nolui. Igitur superiore libro omnium litterarum & negotiorum formulas tradidit Marculfus quæ regio nomine & in palatio expediti solerent. Hic verò chartas pagenses continet, eas videlicet quæ in unoquoque comitatu & pago, in præsentia Comitum, aut Vicariorum, aut Centenariorum, aut etiam privatim petagi possent. Nam, ut antea diximus, rite & publice quippiam perficiendi duo tum legitimi modi, in palatio ante Regem, aut in pago ante Comitem. Pleraque existunt etiam negotia quæ per epistolam fieri possunt; quorum etiam formulæ secundo libro comprehenduntur. Ideoque magnus Cujacius, qui hoc eodem codice usus fuerat, hanc totius operis divisionem respiciens, hoc titulo Marculfum laudat: *in Marculfi monachi libro de formulis publicorum privatorumque negotiorum* in Pauli sentent. lib. 4. tit. 6. Esti non omnia quæ secundo libro